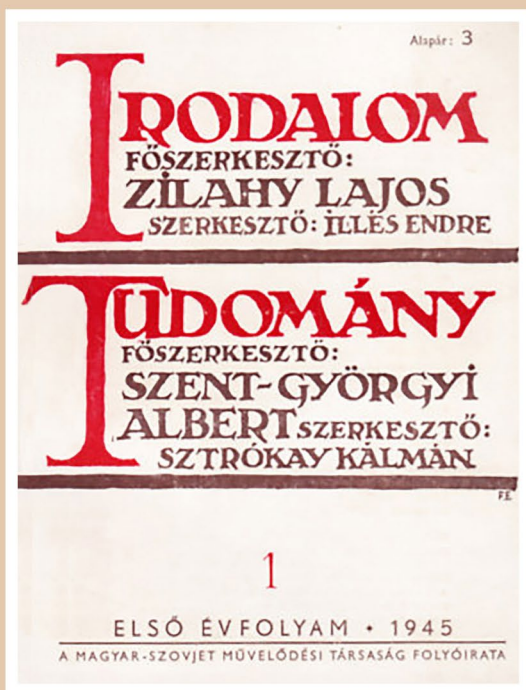

FARKAS ÁDÁM

A MAGYAR–SZOVJET MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK LI.

RUSSICA PANNONICANA

Farkas Ádám

A MAGYAR–SZOVJET
MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG

1945–1949

Книги по русистике LI.

Rusisztikai Könyvek LI.

Farkas Ádám

A Magyar–Szovjet
Művelődési Társaság
1945–1949

Russica Pannonicana

Sorozatszerkesztők:
KRAUSZ TAMÁS, SZVÁK GYULA

Lektorálta:
BARÁTH MAGDOLNA

Tartalom

I.	ELŐZMÉNYEK: MAGYAR–SZOVJET KAPCSOLATOK, 1920–1944	
1.	Kulturális kapcsolatok és (köz)vélemények a Szovjetunióról a két világháború között	7
2.	A szélsőjobb és a Szovjetunió. Rátz Kálmán esete.	27
3.	A második világháború.	29
II.	A MAGYAR–SZOVJET MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG, 1945–1946	
1.	A megalakulás körülményei.	37
2.	Megalakulás és működés.	47
3.	A Társaság vezetői	53
4.	A „földkérdés”	65
5.	Háy Gyula jelent – évtizedes problémák egy dokumentum tükrében	69
6.	A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság hazai és nemzetközi összefüggésben.	77
7.	Személyzeti problémák	88
8.	Félévi értékelés	94
9.	Egy közvéleménykutatás margójára	98
10.	Fordulatok – kulturális diplomácia	104
11.	Az MSZMT rendezvényei	112
12.	Az I. kongresszus	123
13.	A kongresszus után	135
III.	A MAGYAR SZOVJET MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG, 1946–1947	
1.	1946. II. félév	139
2.	1946 – „szovjet szemmel”	146
3.	Egy nehéz együttműködés 1.0 – az SZDP és az MSZMT.	152

4.	Propagandák harca.	157
5.	Szekfű Gyula és a Szovjetunió.	160
6.	MSZMT 1947-ben.	164
7.	A <i>Jövendő</i> utolsó napjai.	170
8.	Egy nehéz együttműködés 2.0: Az MKP és az MSZMT.	173
9.	Szovjet kulturális delegáció Magyarországon – a „magyar–szovjet barátság” problémája.	177
10.	A II. Kongresszus.	181
IV. A MAGYAR–SZOVJET MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG, 1948–1949		
1.	Formalista elhajlások a zenei életben.	185
2.	Guszev és az MSZMT esete.	193
3.	Egy nehéz együttműködés 3.0: az MDP és az MSZMT. A tömegszervezet kérdése.	195
4.	A Szovjet Kultúra Hónapja.	201
5.	A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megszűnése.	204
V. KITEKINTÉSEK		
1.	A Magyar–Szovjet Társaság, 1950–1953.	209
2.	A Barátság Hónapjai.	211
3.	A Magyar–Szovjet Társaság, 1953–1956.	214
4.	A Magyar–Szovjet Baráti Társaság.	221
VI. KONKLÚZIÓ.		227
. FELHASZNÁLT MŰVEK.		233

Előzmények: magyar–szovjet kapcsolatok, 1920–1944

1. Kulturális kapcsolatok és (köz)vélemények a Szovjetunióról a két világháború között

Az I. világháborúban a cári Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia egymással szemben álltak, ám egyikük sem élte túl a világégést: a cári rendszer 1917-ben összeomlott, majd a polgárháború lezárultával 1922-ben létrejött a Szovjetunió, a Monarchia pedig széthullott, s helyén új nemzetállamok születtek. A világháború utáni években forradalmi hullám söpört végig Közép-Kelet-Európában és Oroszországban. Magyarországon az 1918-as polgári demokratikus forradalom „folytatásaként” megalakult az orosz mintát követő Tanácsköztársaság, amely hivatalosan is elismerte Szovjet-Oroszországot. E forradalmi kísérlet azonban 133 nap után megbukott, s a Horthy Miklós nevével fémjelzett, magát ellenforradalmiként definiáló rendszerben az antibolsevizmus, az orosz- és szovjetellenesség, illetve az antiszemitizmus hivatalos szintre emelkedett. A két országnak ennek ellenére több közös érdekeltisége, kapcsolódási pontja is volt: a hadifogolykérdés, az I. világháború utáni izoláltság problémája, a versailles-i békerendszerrel szembeni ellenállás stb. Az 1922-es genovai gazdasági és pénzügyi konferencián a két fél próbált is közeledni, nem sok eredménnyel. Bánffy Miklós külügyminiszter találkozott Georgij V. Csicserin külügyi népbiztossal, amire így emlékezett vissza: „Teljes egyetértésben váltunk tehát el, és az volt a benyomásom, hogy sok előny származna belőle, ha mi fölvehetnők a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot a Szovjetunióval. Ez persze akkor

kizárt dolog volt sok minden okból.”¹ 1924 végén a diplomáciai kapcsolat már létrejöhetett volna a két ország között, gazdasági és kereskedelmi megállapodást is kötöttek, de Horthy vétója miatt azt nem ratifikálták. Horthy és az uralkodó politikai elit antikommunizmusa, szovjetellenessége az egész korszakot meghatározta.²

Ez a kulturális kapcsolatokra is hatással volt: a szovjet kultúra nem jelenhetett meg Magyarországon, az azt népszerűsítő intézmény nem is létezhetett a korban. Az Országos Bibliográfiai Központ összesen négy intézménnyel állt összeköttetésben, ebből három természettudományos intézet volt. Nyolc-tíz intézmény kaphatott szovjet folyóiratot, ám ezek mind természettudományos jellegűek voltak.³ Magyar folyóiratot rendszeresen mindössze a permi és a kazanyi egyetem egyes természettudományi intézetei kaptak.⁴

A szovjet mozi 1924-ben jelent meg Magyarországon, évente maximum 3 filmmel, de 1932 és 1944 között egyáltalán nem mutattak be szovjet filmet Magyarországon. (1920–1944 között 11 orosz és 8 szovjet filmet láthatott a magyar közönség).⁵

1929-ben bemutatták Pudovkin *Dzsingisz kán* c. filmjét, amit nemcsak *A hét*, a *Munka*, a *100%* vagy a *Nyugat* hasábjain dicsérték, hanem a *Pesti Hírlap*-ban is. A cikk írója Pudovkint egyenesen zseninek nevezte, filmjét úgy értékelte, ami mellett eltörpülnek az amerikai filmek: „Erre jön egy orosz rendező,

1 Gróf Bánffy Miklós: *Huszonöt év*. Athenaeum, Budapest, 2017. 177.

2 Seres Attila: *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941*. MTA TTI, Budapest, 2010. 62.

3 Székely Gábor–N. Szabó József: Magyar szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után, 1945–1946. *Világtörténet*, 1994. ősz-tél. 86.

4 Szentmihályi János összefoglaló jelentése a VKM X. ügyosztálya számára a szovjet–magyar művelődési kapcsolatok kimélyítése terén végzett munkájáról. In: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*. A kötetet összeállította és bevezetőt írta Gönyei Antal. Új Magyar Központi Levéltár, Budapest, 1988. 195.

5 Csurgay István: A Magyarországon 1908-tól 1944-ig bemutatott külföldi filmekről, vagyis azok mennyiségéről, és nemzetség szerint csoportosítva. *Filmspirál*, 18. Magyar Filmintézet, Budapest, 1999. 139–144.

Pudovkin nevű és megfesti, megmintázza, megírja, megkomponálja, megépíti a film michelangelói Utolsó ítéletét, Mózesét, homerosi Iliászat, wagneri tetralógiáját, hellási Parthenonját.”⁶ Ugyanebben az évben a rendező *Az élő holttest* c. Tolsztoj-adaptációját is bemutatták, s hasonlóan jó kritika fogadta. A film azonban cenzúrázva került a mozivászonra.

A *Dzsingisz kán* Pudovkin „forradalmi trilógiájához” tartozik, azonban az nem a Szovjetunió európai részén, hanem Szibériában játszódik 1920-ban. Nem úgy, mint például Eisenstein *Patyomkin páncélosa* vagy *Októbere*. Azok bemutatásra kerültek Németországban és Ausztriában is, azonban 1945 után a magyar kommunisták sem siettek bemutatni a *Patyomkin páncélost*, arra csak 1951-ben került sor (bár később látni fogjuk, hogy inkább a szovjet fél hibáztatható a terjesztésben).⁷ A cenzúra a *Patyomkin*ról ezt írta például: „Ezek a képek, amelyeket mostanában nem véletlenül szórnak széjjel a forradalmi propaganda érdekében a világon, a legrombolóbb téveszmék ügyes terjesztését kívánják előmozdítani a polgári demokráciák részben gyanútlan, részben amúgy is fertőzött közvéleményében. (...) Eltekintve mindentől, soha semmi körülmények között nem engedheti meg rendezett intézményekkel bíró állam, hogy egy olyan történelmi epizódnak, ahol katonák tisztjeik és esküjök ellen lázadtak, a fegyelmet és kötelességüket megszegték, feljebbvalóikat megölték stb. akármiféle kendőzött romantika címén apoteózist állítsanak és a legnagyobb állampolgári bűnöket, a katonai becsstelenséget és hazafiatlanságot példás megtorlás nélkül és rokonszenves beállításban vigyék a nagyközönség elé.”⁸

Míg a mozi területén nagyon szerény engedményeket tett a rendszer, addig a színház területén élesebb volt a határvonal. Ha az előadott orosz és szovjet darabokat és operákat nézzük

6 *Pesti Hírlap*, 1929. április 5. Dsinging Khán.

7 *Szovjet játékfilmek katalógusa*. Főszerk.: Molnár István. Budapest, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1977.

8 Lengyel Béla: *Szovjet irodalom Magyarországon 1919–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 307.

1920–1944 között, a következő látható: Anton Csehov: *Ványa bácsi*, *Három nővér*, *Ivanov*, *A cseresznyés kert*, *A sirály*, *Leánykérés*, *A medve*, Gogol: *Játékosok*, *A vőlegény*, *A revizor*, Jevreinov: *Víg halál*, Leonyid Andrejev: *Aki a pofonokat kapja*, Pjotr Csajkovszkij: *A diadalmas asszony*, *A diótörő*, *Rómeó és Júlia*, Lev Tolsztoj: *Az élő holttest*, Lev Urvancov: *Vera Mirceva*, Oszip Dimov: *Nyu*, Szeppen Juszevics: *Szonkin és a főnyeremény*, Igor Sztravinszkij: *Petruska*, *Oedipus Rex*, Turgenyev: *Natália, vagy: Egy hónap a falun*, *Ingyenélő*, Mogyeszt Muszorgszkij: *Borisz Godunov*, *Hovanscsina*, Valentyin Katajev: *A kör négyszögesítése*, Alekszandr Glazunov: *Évszakok*, Vronkop Oszip és Rourke Pavel: *Szentpétervár*, Alekszandr Borogyin: *Igor herceg*, *Poloveci táncok*, K. Eugen Iljin: *Két cárnő*, Mihail Arcübasev: *Féltékenység*, Alekszandr Osztrovszkij: *Az örvény*.⁹ (És ezek csak a Budapesten bemutatott darabok!)

A cenzúra jól látszik. A klasszikus XIX. századi darabok mellett olyan szerzők műveit mutatták be, akik emigráltak – elsősorban a forradalom/bolsevik rendszer miatt (de nem kizárólag). Természetesen egy-két kivétel található. Jevreinovnak 1920-ban volt olyan darabja, ami az októberi forradalmat mutatta be (majd később „antisztálinista” drámája is), 1922-től cenzúrázták darabjait. Művét az év szeptemberében mutatták be magyar színpadon. Glazunov beleillik az emigránsok körébe: 1928-ban hagyta el a Szovjetuniót, darabját 1931-ben mutatták be Magyarországon. A téma szempontjából a legérdekesebb Katajev: *A kör négyszögesítése* 1931-es bemutatója. A vígjáték a lakáshiányt figurázza ki, amiben két házaspár osztozkodik egy szobán és a végén párcsere is történik. Katajev ugyan ekkor még pályája elején járt, de a szovjet rendszert soha nem tagadta meg, amellet kiállt. A *Pesti Hírlap* a következőket írta

9 Staud Géza: *A budapesti színházak műsora 1945–1949. (Adattár)*. Színháztörténeti füzetek 7. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959. 5–21. A lista a következő színházakat tartalmazta: Nemzeti Színház, Nemzeti Kamara Színház, Magyar Színház, Víg színház, Pesti Színház, Madách Színház, Belvárosi Színház, Művész Színház, Fővárosi Operett Színház, Medgyaszay Színpad, Szabad Színház, Béke Színház, Új Színház, Intim Színház, Budai Színház, Budai Kamara Színház, Vidám Színpad, Pódium Kabaré, Jókai Színház.

a darabról: „Ez a kétfelvonásos kis szovjetdarab egészen normális közép-európai bohózat, ha alakjai és levegője nem árulnák el a mai Oroszországot, afféle kisebbfajta Bohémélet is lehetne. Itt azonban nem a Montmartre, hanem a Szovjetparadicsom bohémiája elevenedik meg, igazán nem romantikus, hanem annál keserűbben szatirikus formában és a kör négy-szögesítésének matematikai lehetetlensége itt nemcsak a darabban előforduló házassági bonyodalmat jelképezi, hanem inkább azt, hogy az emberi élet mennyire nem szabályozható üres és papirosszagú elméletekkel; hiába minden társadalmi átalakulás. Katajev, a szovjetpoéta, hol véres gúnnnyal, hol kacagtató mókákkal, de mindig ügyesen, találóan és főként igen mulatságosan bizonyítja ezt, ami azt jelenti, hogy a darab csak a maga hazájában mélyül gyilkos szatírává, nálunk nem több, de nem is kevesebb, igen kedves, kacagtató bohózatnál, amelynek sok derűt és örömet (kárörömet?!) köszönhet a színház közönsége.”¹⁰ Egyben egy magyarázat is megelőzte, a „gyanús” darabok előtt ez szokás volt. A *Népszavában*, a *Pesti Naplóban* és az *Az újságban* már nem volt ilyen éle a kritikának, ott a szovjetházasság akkori állapotát kritizálták.¹¹

Minimális érintkezések történtek különféle kiutazásokkal is. Popper József 1926-ban adta ki *A mai Szovjetország* című művét. Popper a Szovjetunióban járt, az akkori közlekedési viszonyokat vizsgálta, ebből született meg az országot bemutató műve. Az orosz városokról, néplélekről ő sem feledkezett meg írni: „Kialakult bennem a tudat, hogy az orosz nép általában a legtragikusabb népfaja a földnek és legsúlyosabb, évszázados történelmi betegsége a gyógyíthatatlan melankólia, amely mindjobban erőt vesz rajta, amely állandóan megmérgezi és generációról generációra gyengíti és degenerálja.”¹² Művében általában a szegénységet és elmaradottságot emeli ki. De a po-

10 *Pesti Hírlap*, 1931. október 15. A kör négy-szögesítése – Leánykérés. Két orosz darab az Új Színházban.

11 *Pesti Napló*, 1931. október 15. Két orosz bemutató.

12 Popper József: *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei*. Enciklopédia Könyvkiadó, Budapest, 2005. 31–32.

zitív benyomások is megjelennek a műben, például a moszkvai piac árukészlete, a néphumor, az Ermitázs fenntartása és a Téli Palota megnyitása.¹³ Az sem elhanyagolható, hogy az utazás a polgárháború után, a nagy ipari beruházások előtt történt meg.

1929-ben Bartók Béla is kimehetett egy hangversenykörútra a Szovjetunióba. Az út során több átszervezés is történt, amittől a zeneszerző nem volt elragadtatva, de feleségéhez írt levele alapján meg volt elégedve az utazással: „De ettől eltekintve nagyon kedves emberek, elhalmoztak kottákkal, népdalkiadványokkal (van mit hazacipelnem). A koncert publikuma is nagyon lelkesnek mutatkozott. A koncert végén kiabálták, hogy: bis, bis!, úgyhogy 3 ráadás volt. Koncert után a magyar–ukrán barátság megpecsételése bankettet rendeztek tiszteletemre egy »főúri« palotában, amely most valamelyik ukrán népbiztoság tulajdona. Voltak beszédek, melyeket nekem is beszédben kellett megköszönnöm, továbbá utána koncert is volt, egyebek közt 1. vonósnégyesem 3. tételét is eljátszották elég tűrhetően.” A magyar emigránsok körében nagy számba ment, hogy Bartók koncertezett a Szovjetunióban, de találkozásra nem került sor.¹⁴ Szigeti József hegedűművész 1930-ban járt Leningrádban hangversenykörúton. Útlevelet kapott többek között Petri Endre, Oláh Gusztáv, Strasser István karmester és Szántó Enid.¹⁵

Surányi Unger Tivadar közgazdász 1930–1931-ben járt a Szovjetunióban, hogy az ötéves tervet tanulmányozza, ebből született a *Dumping-e az orosz kivitel?* című műve. Bethlen István miniszterelnöknek szintén jelentett a külkereskedelemről. Közölte, hogy az orosz külkereskedelemnek nincs támadó célzata, illetve, hogy „nem valószínű, hogy bármely más nép elbírná az

13 Uo. 35–89.

14 Petrák Katalin: *Magyarok a Szovjetunióban, 1922–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 359–360. Bartók a Tanácsköztársaság idején a Zenei Direktórium tagja volt, ez később bonyodalmakat is okozott neki a Horthy-korszakban. Később is megmaradtak baloldali nézetei, a fasizmus térnyerése miatt 1938-ban Amerikába emigrált. 1945-ben halt meg.

15 Uo. 360–361.

egyéniségnek azt a messzemenő elnyomatását, azokat a nagy egyéni nélkülözéseket, amelyeket Oroszországban manapság tapasztalhatunk. Csupán az orosz nép különleges kulturális, politikai és gazdasági múltja nyújthatja magyarázatát annak, hogy a szovjet erőszakosan kollektivizáló módszerei mindeddig fejlődni tudtak. Ugyanezen különleges tulajdonságoknak alapján lehetséges, hogy a mai szovjetrendszer fokozatosan legyűri az iparosodással és kollektivizálással kapcsolatos átmeneti nehézségeket, és egynéhány év múlva megizmosodva kerül ki jelenlegi vajúdasából.” Surányi arra jutott, hogy gazdasági módszerekkel semmiképp nem törekednek se világforradalomra, se háborúra. Helyette védekezésre rendezkednek be, „katonai téren pedig máris valóban félelmetesnek látszik a szovjet defenzív ereje.” Surányi végül azzal zárta gondolatait, hogy sem gazdaságilag, sem katonailag nem kell félni a Szovjetuniótól. Azonban így is óvva intett a lélektani szemponttól: a szovjetrendszer erősödésével úgy gondolta, hogy a magyar lakosság tömegeiben egy követendő példa alakulhat ki a szovjetrendszer felé. „Valószínű, hogy ezen az úton bennünket is elsodorna a szociális forradalom áradata.” Így végül azt ajánlotta, hogy a szegényebb rétegeknél új szociálpolitikai és pénzügyi politikai rendszabályozás kell, illetve a kapitalista rendszer előnyeit hangsúlyozni a kommunizmussal szemben.¹⁶

Az ekkor Párizsban, emigrációban élő Károlyi-házaspár 1931-ben járt a Szovjetunióban. A társutas házaspár utazásának propagandisztikus céljai voltak, benyomásaik a párizsi *Vu c.* lapban is megjelentek.¹⁷ Későbbi visszaemlékezéseikben szintén kitérnek szovjetunióbeli élményeikre. Míg az újságcikkekben csak a Szovjetunióról dicsérő sorokat lehetett olvas-

16 Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972. Surányi Unger Tivadar jelentése Bethlen István gróf számára Szovjetunióban tett tanulmányútjáról. Szegeged, 1931. április 30. 405–408.

17 Az újság a sztálini rendszer népszerűsítője is volt. Részletesen lásd Hammerstein Judit: *Oroszország magyar szemmel. Magyar írók Oroszország/Szovjetunió - tapasztalata az 1920-30-as években megjelent útirajzok tükrében.* Budapest, Nyugat-Eurázsiai Idő, 2023. 136–144.

ni, addig a memoárokban már önreflexió is található (ekkor megint emigrációban éltek).¹⁸ Károlyi úgy írta naplójában, hogy utazásakor hitt a Szovjetunióban, hogy az egy boldogabb világot hoz el: „Bár jól tudtam, hogy még korántsem valósították meg azt a Paradicsomot, amelyet a lelkes hívők már látni véltek, bíztam benne, hogy a rendszer magában hordja egy olyan világ megteremtésének a lehetőségét, amely működőképesebb, igazságosabb és boldogabb lesz, mint a miénk.”¹⁹ A kételyeket ébresztő dolgokat mindig szembe tudta állítani egy vonzóval, a szovjetrendszerbe vetett hite ekkor még nem rendült meg.

1933-as utazását Szirmai Rezső²⁰ is megörökítette a *Riportok a Szovjet-Kaukázusról* (1935) című beszámolójában: „Így tehát e cikkekben csak az lesz, amit érzékszerveim műszerei megörökítettek. Szóval sem több, szóval sem kevesebb. Lehet, hogy Oroszország más részeiben más viszonyokat találtam volna. Lehet. Nem tudom. Oroszországnak e más részeiben nem jártam.”²¹ Az új generációt például így jellemzi: „Olyan más ideológiában élnek, hogy idegenebbül állnak velünk szemben a Mars-lakónál, ha lejönne világunkba. (...) A nevelés és a megváltozott légkör hatása olyan változásokat idézett elő szellemi életükben, hogy annak, aki nem született közējük, vagy nem él ideológiájukban, az az érzése, ha velük szemben áll, hogy egy távoli bolygó véletlenül a földre lehullott emberével sodorta össze a sors.”²² A nyugati és szovjet rendszer közötti hidat nem tudta elképzelni. Szirmai a mindennapi Szovjetuniót akarta megismerni. Írásaiban ott a megértésre való törekvés, de egyben

18 Uo. 95. Károlyiék 1946–1949 között Magyarországon éltek, 1949-ben ismét Franciaországba emigráltak. Károlyi visszaemlékezése először angolul 1956-ban jelent meg.

19 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2013. 320–321.

20 Szirmai Rezső (1901–1966) magyar író, újságíró. Szirmai esete azért is érdekes, mert később a Magyar–Szovjet Baráti Társaság újságjának, az *Ország-Világnak* a főszerkesztője.

21 Szirmai Jenő: *Riportok a Szovjet-Kaukázusról*. Viktória Könyvkiadó, Budapest, 1935. 6.

22 Uo. 37–38.

a lenézés is. Elsősorban a lakáshiány tűnt fel neki, az alacsony fizetések, az ateista állam, a szokások közti különbségek.²³

Az 1934-es év fordulópont a szovjet–magyar viszonyban: hivatalos diplomáciai kapcsolat jött létre a két ország között. Ezt még akkor is sokan ellenezték az elitben, de a tíz év alatt sok változás ment végbe, ekkor már Magyarországnak kellett a kisantant országait utolérni az érdekvérvényesítési szándékai-val illetően a szovjet félnél.²⁴ Másodszorban a kulturális kapcsolatban is történt egy bizonyos előrehaladás: Nagy Lajos és Illyés Gyula a Szovjetunióba utazhatott, a Szovjet Írószövetség meghívására. Mindkét író megörökítette élményeit, azok még 1934-ben megjelentek, bár könyv formájában csak Illyésé.

Illyés Gyula az *Oroszország. Úti Jegyzetek* című könyvében írta meg benyomásait. Rögtön úgy kezdi művét, hogy „tiszta-ban voltam azzal, hogy akik kezükbe veszik, legnagyobbbrészt eleve kész világnézetük támogatására keresnek majd benne adatokat.”²⁵ Illyés nyitottsággal fordult az oroszok és az ország felé: „Mint mindenütt, itt is az emberek életét szerettem volna megismerni. És elfogulatlanul azt a rendszert, mely sor-sukat most irányítja. (...) A proletárforradalom egy pillanatát szerettem volna látni, oly szenvedélymentesen, mintha Klió tudósítójaként érkeztem volna.”²⁶ Ennek ellenére a korabeli közgondolkodás jól látszik az írásaiban: az oroszokhoz fűződő sztereotípiáktól nem tudott szabadulni és a „hétköznapi anti-szemitizmustól” se volt mentesek a benyomásai: „sapkája alól kilángoló göndör, vörös fürtjeivel és természetes keleti orrával úgy mered ott, mint egy plakát, hogy harsányan tudassa az érkezőkkel: a szovjet nem ismeri a fajták közti különbséget”; vagy: „Lassanként az arcokat is felfedeztem. Orosz, tatár, zsidó, kaukázusi vonások alatt az arcok is jórészt a proletárság nem-

23 Művéről részletes elemzést lásd Hammerstein 2020. 103–106.

24 Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. 115–116.

25 Illyés Gyula: *Oroszország. Úti jegyzetek*. Nyugat, Budapest, 5.

26 Uo. 9. és 60.

zetközi jegyeit mutatják”,²⁷ illetve bizonyos mértékben érezhető Illyésnél a kulturális felsőbbrendűség tudata is. Ennek ellenére egyedinek számított a műve a korabeli Szovjetunióról. Az is igaz azonban, hogy Illyés később naplójában bevallja, hogy a cenzúra miatt nem írhatott le minden kedvező tapasztalatot, így amennyi pozitív dolgot kihagyott, annyi negatívát sem írt le, mintegy kiegyenlítve a cenzúrárt.²⁸

Útitársa, Nagy Lajos a következő kritikával illette a művet: „A magam elhatározását könnyűnek találtam: vendég voltam, írói megbecsülés alapján hívtak meg, udvariasan, sőt szeretettel bántak velem – néhány zökkenőtől eltekintve – tehát csak is az elismerés hangján írhatok az országról, annak gazdasági és társadalmi életéről, az azonban, amit láttam, nem nyerte meg föltétlen tetszésemet, sőt gyakran kínos zavarba ejtett, ez részint a megvizsgált objektum hibája lehet, részint a maga teljességében igazán csak most felismert abból a lelki minőségemből fakad, hogy minden harc számára »untauglich« vagyok, — már pedig Oroszországban még mindig folyik a harc. Pontosabban: még ott is folyik. (...) Hogyan fog elhajózni Illyés a Scylla és Charybdis között? Hogyan fogja megvédeni írói reputációját, emberi méltóságát, sőt becsületét azoktól a szenvedélyes, végső szorultságban leledző, de aztán végtelenül is türelmetlen emberekkel szemben, akik csak aktuálpolitikai szemmel tudják nézni a világ bármely jelenségét. Le fogja-e írni, hogy Sztálin szép ember, sőt okos ember, — amikor ez kommunista propagandának számít: (...)” Végül Nagy megjegyezte, hogy Illyés művében a nem feljegyzett anyag által elmesélt történetek hitelesebbek, mint az utazásukból megmaradt jegyzeteik.²⁹

Illyés szerkesztette az orosz dekameront is. Ez a *Nyugat* folyóirat dekameron-sorozatán belül jelent meg, annak volt amerikai, angol francia és német változata is. Az oroszot még egy japán követte. A *mai orosz dekameron* 1936-ban jelent meg. Tizen-

27 Uo. 7. és 18.

28 Peter Pastor: Illyés Gyula és Nagy Lajos útinaplója szovjetunióbeli látogatásáról. *Múltunk*, (2017), 1. 124.

29 Nagy Lajos: Illyés Gyula: Oroszország. *Nyugat*, 1934/23–24.

egy szerző műveit publikálták: Iszaak Babel, Makszim Gorkij, Vaszilij Grosszman (Leonyid Grosszman), Ilja Ilf és Jevgenyij Petrov, Vszevolod Ivanov, Jurij Olesa, Konsztantyin Pausztovszkij, Borisz Pilnyak, Nyikolaj Tyihonov, Mihail Zosczenko. Schiller Erzsébet kutatása alapján Illyés kezdeményezésére indult el a levelezés a budapesti szovjet követség, a VOKSZ és a Goszlitizdat (Állami Irodalmi Könyvkiadó) között.³⁰ Alekszandr Bekzadjan akkori szovjet követ 1935 januárjában is sürgette a kulturális kapcsolatok létesítését: „Mivel Magyarországon egyáltalán nincsen orosz nyelvű sajtó és könyvek, nyomtatékosan kérném, hogy használja fel a kongresszusi folyosói beszélgetéseket arra, hogy szükségét érezze nyomtatványok ideküldésének (...). Úgy vélem, hogy ezek a kulturális kapcsolatok itt Magyarországon közelítenek bennünket a magyar lakossághoz, amiből hasznot húzhatunk, hiszen a hivatalos kormánykörök eleinte visszafogottan viszonyultak hozzánk. Vegye figyelembe, hogy egyelőre se könyvtárunk, se egyetlen könyvcsomagunk sincs.”³¹

A levelezések beindultak, a magyar és szovjet fél is kompromisszumképesnek bizonyult. A szovjet fél lemondott egy szovjet szerző általi előszóról, így azt Illyés írhatta meg, a magyar és szovjet fél a kiválasztott szerzőkben is rugalmasságot mutatott, a VOKSZ nem akart nyomást gyakorolni ezügyben. A tíz szerzőből öt Illyés és a Goszlitizdat eredeti listáján is szerepelt, a másik ötből hármat a szovjet fél ajánlott.³² Itt hívnam fel a figyelmet egy jellemző dologra, ami az 1945 utáni magyar–szovjet kulturális kapcsolatok egyik állandó eleme is lesz: a lassú, bürokratikus levelezések.

A kötetben Leonyid Grosszman neve szerepel, de a *Berdiszenben* c. művet Vaszilij Grosszman írta. A VOKSZ rossz anya-

30 Vseszozjujnoje Obsesztvo Kulturnoj Vszjazi sz zagranyicej (VOKSZ) – Külföldi Kulturális Kapcsolatok Összoroszországi Társasága

31 Schiller Erzsébet: *A magyar és az orosz irodalom mezsgyéin. Válogatott tanulmányok*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2017. 192–194. A dokumentumot közli Seres Attila: *A budapesti szovjet követség jelentései, 1934–1935. Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlmények*, 2007. 246.

32 Schiller 2017. 198–202. A kiadás részletes körülményeit lásd idézett műben.

got küldött el, és már késő volt kijavítani a hibát. Zoscsenkót Illyés ismerte is, mindenképp szeretett volna tőle valamit megjelentetni. A VOKSZ nem tett ellenvetést, de anyagot sem küldött tőle, a hallgatás módszerét választva.³³

A kötet címe végül orosz és nem szovjet dekameron lett, de az szovjet szerzőket publikált. Illyés a bevezetőben kijelentette, hogy tisztában van azzal, hogy az olvasó a szovjet irodalomban a valóságot fogja keresni. Azt sem tagadja, hogy a szerkesztést nem egy esetben gátolta az ideológia. De a szerkesztésben olyan elv is érvényesült, hogy csak rövidebb terjedelmű műveket közölnek. Illyés többek között név szerint említi meg Jevgenyij Zamjatyint, Ligyija Szejfullinát, Konsztantyin Fegyint, Alekszej Tolsztojt, Dmitrij Furmanovot, Mihail Solohovot, Alekszandr Fagyejevet, Valentyin Katajevet, Fjodor Gladkovot, Borisz Paszternakot, Ivan Bunyint és Dmitrij Merezskovszkijt is, akiket ki kellett hagynia.³⁴ Tervbe volt véve egy második kötet kiadása is, de erre már nem került sor. A magyar elit szovjetellenessége mellett közrejátszhatott az 1936-ben induló nagy terror is a Szovjetunióban. Ennek következtében Bekzadjant is hazahívták, és 1937-ben kivégezték.

Az írók közül még ki lehet emelni Márai Sándort. 1932-ben készítette el fotóalbumát az orosz-szovjet államról – ő ugyan soha nem járt a Szovjetunióban, de mindig is érdekelte az orosz kultúra és civilizáció, főleg az irodalom. Gorkijt, Dosztojevszkijt és Tolsztojt nagyra tartotta, de a közhangulattal megegyezően ő is élesen bolsevikellenes álláspontot képviselt.³⁵

A szovjet irodalom Magyarországon amúgy is csak ritkán jelenhetett meg. Alekszej Tolsztoj *Aelita* c. regényét 1926-

33 Uo. 206–207.

34 *Mai orosz dekameron*. Bev. Illyés Gyula. Nyugat, Budapest, 1936. 15–16.

35 *Oroszország Márai Sándor szemével. „Russland – Wie es War, Wie es Wurde, Wie est Ist” (Oroszország – amilyen volt, amilyen lett, és amilyen most. Márai Sándor és Dormándi László 1932-es összeállítása alapján. Szerk. Körmeny Zsuzsa. Márai Sándor publicisztikáját vál. Mészáros Tibor. XX. Század Intézet, Budapest, 2003. Márai később a naplójában is megörökíti a szovjet katonákkal való találkozást 1945-ben.*

ban a *Pesti Hírlap* közölte folytatásokban. De még ebben az évben publikálták Valerij Brjusov, Szergej Jeszenyin, Leonyid Leonov, Borisz Pilnyak és Jurij Libegyinszkij egyes műveit. Ugyanakkor a megjelent művek bizonyos elemei alkalmasak voltak a bolsevik rendszer kritikájára is. Libegyinszkij *Egy hét* c. regénye (1922) végén például felakasztják a kommunistákat. A mű kritikájában úgy fogalmaztak, hogy ez „nyílt bevallása a helyzet tarthatatlanságának”. A baloldali sajtó természetesen igyekezett minél nagyobb teret engedni a szovjet irodalomnak. A KMP lapja, a *100%* 1927–1930 között működhetett, így például több szovjet szerző műve ott jelent meg, vagy írtak kritikát róla. Szintén megjelent egy-egy recenzió vagy vita a szovjet irodalomról olyan lapokban, mint például a *Nyugat*, *Literatura* vagy *Napkelet*. Az is jellemző volt, hogy a műveket nem Magyarországon adták ki, hanem a pozsonyi Prager kiadó jelentette meg a szovjet irodalmat.³⁶ Az 1930-as években Gorkij, Ehrenburg és Solohov voltak azok, akiknek több művét is sikerült forgalmazni. Katajev, Ilf és Petrov, illetve Ligijja Szejfullina bizonyos művei szintén átmentek a cenzúrán. 1945–1946-folyamán épp ezek a szerzők lesznek azok, mintegy feltartva folytonosságot, akik elsőként megjelennek.³⁷

A szlavisták közül Bonkáló Sándort emelhetjük ki. Az irodalomtudomány terén kifejtett munkássága mellett sokat foglalkozott a néplélek tudományosan igen nehezen megfogható kategóriájával. A bolsevizmust a forradalmak eszmei karikatúrájának tartotta: „a bolsevik politikáról pedig köztudomású, hogy az egész világot forradalmasítani s Moszkva igája alá hajtani szeretné, ami egyértelmű a nyugati civilizáció elpusztításával.”³⁸

36 De például Károlyi Mihály Párizsban adatta ki Alekszandr Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* c. művét 1934-ben.

37 Részletesen lásd Lengyel 1964.

38 Széchenyi Ágnes: Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon (1825–1945). In *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 345–370.

A kiadott művek ellenére a korszellemet azonban így is inkább olyan művek határozták meg az 1920–1930-as években, mint Ambrus Tibor: *Szovjetcsalád, szovjetgyerek, szovjetjövő* (1934), Cederholm Boris: *A Cseka országában. Szovjet-Oroszország történeteiben* (1929), Csernagvin Vladimir: *A szovjet-országi koncentrációs táborok élete* (1934) és *A GPU országa* (1935), Marjay Frigyes: *Ez a szovjet...* (1937), Lévai Jenő: *Éhség, forradalom, Szibéria* (1935).

Lévai műve a hadifogoly-memoárok közé tartozik, igen népszerűnek bizonyult, az első két kiadás 25 000 példányban kelt el.³⁹ A harmadik kiadás (ami immár teljes volt) előszavában így ír: „Az a kép, amelyet bemutatunk, azonban egyúttal vádbeszéd. A háború ellen, az orosz cári rendszer ellen, valamint a bolsevikok ellen is. Orosz kulturátlanság, orosz elhanyagoltság és orosz rosszakarat szégyenfoltjai is feltűnnek, s csak helyenként bukkan elő magának az orosz népnek, az egyszerű muzsiknak a romlatlan jólelkűsége. (...) A hadifoglyok, akik a 150 milliós orosz népnek csak két százalékát tették ki, csakhamar felülkerekedtek, valósággal meghódították ezt a rettentő birodalmat. Tényezőkké váltak, akikkel számolni lehetett, de akikkel számolni is kellett. Az ész és az intelligencia diadalát hirde-

39 A korban még nagyon népszerű (és gyorsan elfeledett) volt Markovits Rodion: *Szibériai garzon* című önéletrajz ihletésű regénye 1928-ból. Munk Artúr: *A nagy káder* c. visszaemlékezését (1929) Hammerstein úgy értékeli, hogy feltehetőleg a legjobban sikerült hadifogoly memoárok egyike. Ezek a művek Lévai visszaemlékezésével szemben apolitikusnak számítanak. A két mű részletes elemzését lásd Hammerstein 2020. 120–147. Természetesen számos más visszaemlékezés és regény is fennmaradt (például Fábíán Béla: *Oroszország pusztulása a bolsevik uralom alatt*. Atheneum, Budapest, 1919, Uő.: *Az orosz pokol. A Japán-tengertől Pétervárig*. Légrády Testvérek, Budapest, 1920, Grób Imre: *Hét év Szibériában*. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1927, Osváth Tibor: *Tizen Nyugat felé*. Budapest, 1930. Kálmán Jenő: *Omszki randevú*. Budapest, 1930. Szőke Zoltán – Székely Gyula: *Magyar hadifoglyok Szibériában*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2019.)

*ti tehát ez a könyv a nyers erő és a hatalmas tömeg felett*⁴⁰ (kiemelés eredetiben). Az írás bemutatja a hadifoglyok életét, a magyar és csehszlovák légiók ellentétét, sőt, még a forradalommal való szimpatizálást is a hadifoglytáborokban. Azonban ezen gondolatmeneteket áthatották a kor politikai elvárásai: a forradalmat Maurice Paléologue és George Buchanin diplomaták készítették elő, Lenint és Trockijt a németek csempészték be az országba. Lévai a mű végén arra jutott, hogy a magyar hadifoglyok passzivitása a forradalomban és polgárháborúban segítette a kommunizmus meggyengítését: „Mert, ha mi beléptünk volna a kommunista pártba, az internacionalisták sorába, úgy *Leninék könnyen verhették volna le belső ellenségeiket, a különböző ellenforradalmi seregeket s nem kellett volna nekik oly válságos körülmények között, 1920 közepéig harcolni, minden erejüket megfeszítve.* Jutott volna tehát erejük arra, hogy segítséget küldjenek *Kun Bélának*, a magyar Tanácsköztársaságnak. *S akkor hol lenne a mai magyar királyság?* A magyar és osztrák hadifoglyoknak sziklaszilárd magatartása ez években – merjük állítani – *megmentette Európát is a bolsevizmustól.*”⁴¹ Ugyan a korábban említett művek sem feltétlenül pozitív képben tüntették fel a Szovjetuniót és az orosz népet, de Lévai írásában nemcsak a sztereotípiákra és a kulturális különbségekre lehet felfigyelni, hanem a politikai szándéokra is, jelen esetben a Magyarországot fenyegető bolsevizmusra.

40 Lévai Jenő: *Éhség, forradalom, Szibéria*. 1. kötet. Stádium, Budapest, 1935. 6–7. Lévai Jenő (1892–1983) újságíró. 1915–1920 között volt orosz hadifoglyságban. A zsidótörvények által okozott és megélt megbélyegzések ellen felszólalt. 1944-ben deportálták. A II. világháború után a magyar szélsőjobboldal és holokauszt történetével foglalkozott. Az 1960-as, 1970-es években számos cikke jelent a Magyar–Szovjet Baráti Társaság lapjában, az *Ország-Világban*. Életéről részletesebben lásd: Dési János: Lévai Jenő és a zsidóság. http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/2608/ Az utolsó letöltés ideje: 2020. 02. 10.

41 Uo. 2. kötet. 222. A forradalom és polgárháború alatt nagyszámú magyar hadifogly csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Ennek többféle oka volt (politikai, pragmatikus, túlélés stb.) Az írás természetesen ezt az eseményt is próbálja megcáfolni.

Ebben az időszakban fordulatot jelentett Jungerth–Arnóthy Mihály kinevezése moszkvai nagykövetté (1935–1939). A korszakban Jungerth Oroszország-szakértőnek számított, többek között a Szovjetunióval fennálló hadifogolykérdést is ő intézte. Ő volt az, aki támogatta a magyar–szovjet kapcsolatok felvételét az 1920-as évektől, azokat pragmatikusan közelítette meg, elsősorban a magyar revizionista külpolitikai érdekek miatt. Az antiszemitizmus és szovjetellenes érzelmek így sem álltak távol tőle, a szovjet tárgyalófelet nem egyszer „keleti zsidónak” hívta.⁴² Tárgyalófeleit például a következőképp írta le: „Molotov, a kormányelnök kispolgár benyomását teszi, a nyugaton vidéki polgári iskolai tanár lehetne. Metsdank lett benyomást tesz, Molotov iskolájában lehetne számtantanár. Vorosilov egészséges, jóképű vidéki típus.”⁴³

Az 1934-es diplomáciai kapcsolatfelvételt egy hosszú tárgyalássorozat előzte meg, s Jungerth nagy szerepet játszott annak létrejöttében. Horthy ezt is ellenezte, félt, hogy kénytelen lesz fogadni a szovjet követet, csak úgy ment bele a tárgyalásokba, ha Budapesten nem állítanak fel állandó követséget. Ezt a feltételt végül el kellett engedni, a lakosság csak utólag szerezhetett tudomást a kapcsolatfelvételtől – a sajtóból. Jungerth 1935. október 24-i feljegyzésében előjött a kulturális kapcsolatok kérdése is – ez amúgy igen ritka volt, elsősorban a politikai és gazdasági relációk jellemezték a két fél érdekeltségét. Jungerth Apor Gáborral (a külügyminiszter állandó helyettese) beszélte meg Magyarország külpolitikai helyzetét. Ebben szerepelt, hogy Oroszországgal „normális, jó viszony, mely jelenleg fennáll, fenntartandó.” Azonban kíváncsi volt, hogy ez kifelé is, legalább a sajtóban megmutatkozzon. A kulturális kapcsolatokról megjegyezte, hogy növekszik azon tudósok száma, akik a Szovjetunióba akarnak menni, „hogyan az orosz

42 Jungerth–Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. Sajtó alá rendezte Sipos Péter és Szűcs László. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989. 21.

43 Uo. 136.

terra incognita szenzációival olcsó babérokat szerezzenek.” Azonban a komoly tudományos kutatásokat támogatni kell, azok viszont „kulturális faktorok” között kell, hogy lemenjenek, „és csak ha orosz részről semmi kifogás nem merül fel az utazások ellen, avatkozzék be a külügyminisztérium, mert ellenkező esetben ők is ránk fognak oktroyálni különféle kutatókat, melyek beutazása ellen biztonsági hatóságaink protestálni fognak, ami a komoly tudományos kutatók utazásainak biztosítását meg fogja hiúsítani.”⁴⁴ A komoly tudományos kutatás Jungerthnél például a magyar őshaza felderítését is jelentette, 1936. június 20-i levelében támogatta történészek, nyelvészek, néprajzkutatók ezen törekvéseit és szovjetunióbeli utazásait. Fettich Nándor régész megtanult oroszul, és kiküldetesként járt is a Szovjetunióban. Jungerth hasonlóan támogatta Fehér Géza régész kiutazását.⁴⁵

A tudományos élet felől valóban volt egyfajta érdeklődés a Szovjetunió iránt, Illyésék után 1935-ben Szent-Györgyi Albert is ellátogathatott a Szovjetunióba, a XV. Nemzetközi Élettani Konferenciára. Az írókongresszushoz hasonlóan ennek az eseménynek is volt propagandisztikus célja. A magyar értelmiség körében se alakult ki egy reális kép a Szovjetunióról az 1930-as években, jellemző Szent-Györgyi reakciója is: „Mikor Pavlov 1932-ben a Szovjetunió nevében össze hívta a kongresszust, mindannyiunkat meglepett, hogy a Szovjetunió ilyen rövid idővel a forradalom után magát máris képesnek érzi ilyen nagyméretű tudományos vállalkozásra, melyhez nemcsak szállodák és üléstermek, de nagy laboratóriumok, jó tudományos felszerelés és önálló eredmények kellenek.”⁴⁶

44 Uo. 191–192.

45 Uo. 365–366.

46 Szent-Györgyi Albert: Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban. In *A harmincéves Szovjetunió 1917–1947*. Corvina, Budapest, 1947. 164–167.

A kapcsolatfelvétel ellenére, ahogy látható, az ideológiai ellentéteteket nem sikerült áthidalni.⁴⁷ A szovjet diplomatákat Budapesten állandó megfigyelés alatt tartották, a sajtóban nem változott a Szovjetunióról kialakított kép, erről a szovjet fél nem egyszer tett panaszt Jungerthnél. 1936-ban a magyarországi szovjetellenes propaganda többször visszatért a tárgyalásokon, azt folyamatosan sérelmezték. A szovjetek a németbarát magyar politikát összekötötték a szovjetellenességgel („Magyarország a gyakorlatban mindenben követi Németország politikáját, ami a magyar sajtóban úgy jut kifejezésre, hogy a Szovjetunióval szemben ellenséges álláspontot foglal el nemcsak német, hanem japán viszonylatban is”). Jungerthnek ezt folyamatosan cáfolnia kellett, az ellenérve legtöbbször a Szovjetunió által támogatott kisantant volt: „A magyar sajtó szovjetellenes hangjára tett megjegyzéseihez még kijelentettem, hogy a magyar sajtó állásfoglalásának nincs semmi köze a német politikához. Ennek oka nem a német barátság, hanem a Szovjetunió barátságtalan fellépésétől való aggodalom. A nemzetközi sajtó ugyanis a Szovjetuniót, mint a kisantant protektorát állítja oda, mely azt közép-európai politikájában támogatja.”⁴⁸

1937 februárjában Jungerthnek a szovjetek egy erősebb felháborodásával kellett szembenéznie, a magyar sajtó szovjet vezető személyiségeket támadott. Jungerth úgy kommentálta,

47 Ezt mutatja például Magyary Zoltán esete is. 1935-ben két hónapot töltött a Szovjetunióban. Nem volt a szovjetrendszer híve, ezek ellenére így is talált szimpatikus vonásokat a közigazgatásban és politikai életben. A magyar politikai körökben ezért többen meg is vádolták bolsevik barátsággal, Bethlen István megszakította vele a kapcsolatot. *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja*. Az iratokat gyűjtötte és válogatta, fordította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Babus Antal. Argumentum Kiadó, Moszkvai Magyar Levéltári Intézet, Balassi Intézet, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, 2014. 73.

48 Peter Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*. Századvég, Budapest, 1992. 1936. II. 29. Beszélgetés Litvinovval: magyar–német, magyar–oroszl viszony, a magyar sajtó szovjetellenes tónusa, a közép-európai kérdés és a Szovjetunió, Hodza terve, német–olasz–lengyel érintkezés, orosz politika és Magyarország. 35–36.

hogy ezek tényleg olyan cikkek, amik feleslegesen ingerelik a szovjet köröket, abból nem származik haszon. Ezért azzal a kéréssel is fordult Horthyhoz, hogy a magyar sajtó szovjetellenes élet mérsékelje.⁴⁹ A következő hónapban se maradtak abba a panaszok, ekkor már Jungerth is a következővel zárta jelentését: „Legyen szabad megjegyeznem, hogy ugyanaznap este meghallgattam a berlini rádióhíreket és a budapesti külügyi hírleadást. E kettő alapján a hallgató szintén azt a benyomást nyerhette, hogy mi tényleg rosszabb viszonyban vagyunk a Szovjetunióval, mint Németország.”⁵⁰ A helyzetet jól mutatja Déry Tibor esete is: 1938-ban lefordította André Gide *Visszatérés a Szovjetunióba* c. művét. Az írás Gide kiábrándulásáról szól a szovjetrendszerből és a kommunista ideológiából. Ám a cenzorokat és bírókat ez nem zavarta, kommunista propaganda terjesztésének vádjával Déryt kéthónapos börtönbüntetésre ítélték.⁵¹

1939-ben pár hónapra felfüggesztették a két ország kapcsolatát, mikor is Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Jungerth ezt is azzal háritotta el, hogy ennek nincs szovjetellenes éle, a németbarátságot fejezi ki. 1939-re sokat változott a magyar és európai bel- és külpolitika. 1931-re a „bethleni konszolidáció” véget ért. Gömbös Gyula miniszterelnök szoros német és olasz szövetséget követett. Ugyan az ő miniszterelnöksége alatt hivatalos diplomáciai kapcsolat jött létre a Szovjetunióval, de a magyar állam akkor már fáziskésésben volt az érdekérvényesítést illetően a kisantant államaival szemben a szovjet félnél. A hitleri Németország térnyerését az európai nagyhatalmak nem akadályozták meg, Magyarország egyre szorosabb szövetséget kötött vele. 1936-ban létrejött a Szovjetunió-ellenes antikomintern paktum Németország és Olaszország között. 1939-ben Németország, Japán és Olaszország

49 1937. II. 9. A Pravda magyarellenés cikke. Uo. 74.

50 1937. III. 25. Litvinov a magyar sajtó oroszellenes hangjáról. Uo. 84–85.

51 Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka* II. kötet. Trezor Kiadó, Budapest, 1992. 668.

után Magyarország és Mandzsukuo is csatlakozott ahhoz 1939. február 24-én. Ennek következtében a szovjet fél felfüggesztette a közvetlen diplomáciai kapcsolatokat.⁵²

Ez pár hónapig tartott, 1939. augusztus 23-án azonban létrejött a Molotov–Ribbentrop-paktum, Németország és a Szovjetunió aláírta a meg nem támadási és együttműködési szerződést. Ez nemcsak a két ország propagandájában okozott zavart, hanem többek között a magyar politikai félnél (és a szélsőjobbnál) is. Ennek következtében a magyar újra felvette a kapcsolatot a szovjet féllel, ami nyitottnak is mutatkozott erre. Az új követ Kristóffy József lett (1939–1941).

1939 és 1941 között a Sajtóellenőrző Bizottság⁵³ szigorúan ügyelt arra, hogy a Szovjetuniót bíráló írások ne kerüljenek ki, ám a bolsevik ideológiát kritizáló írások továbbra is megjelenhettek. 1939 szeptemberében (közvetlenül a téli háború kitörése előtt) a bolsevizmussal szemben határozott állásfoglalást engedélyezték, ám az „orosz kérdést óvatosan feszegetjük”, a hónap folyamán már később „Oroszországgal kapcsolatban teljes neutralitás és tárgyilagosság tanúsítandó. Orosz lépések se kontra, se pro nem kommentálандók”, illetve „Oroszországgal kapcsolatban a »vörös« jelző mellőzendő, ehelyett minden vonatkozásban Szovjetunió, szovjet hadsereg stb. használandó, továbbá Nemzetközi Sajtótudósító szigorúan ellenőrizendő”.⁵⁴ Ennek ellenére ez közel sem jelentette a baráti viszonyt, olyan utasítások is megtalálhatók, mint „oroszok észt- és lettországi bevonulásáról csak a tényeket lehet közölni, de nem kell elhallgatni a közönség előtt az olyanokat, amelyekből viselkedésület látni lehet”.⁵⁵

52 Peter Pastor: Magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1935–1941: megghiúsult újbóli közeledés. *Századok*, 2006/1. 209.

53 Ez a Sajtóellenőrző Bizottság 1939–1944 között működött.

54 *Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából*. Sajtó alá rendezte Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 57. és 63.

55 Uo. 71.

2. A szélsőjobb és a Szovjetunió. Rátz Kálmán esete

A német–szovjet közeledés a magyar szélsőjobboldalon is zavart okozott, addig a sajtójában, például a *Magyarságban*, a goebbelsi propagandának megfelelően, a Szovjetunió úgy jelent meg, mint a „zsidók bástyája”, „zsidó világuralmi központ”, „zsidó-bolsevista kulturátlanság”. Ehhez a retorikához 1939 szeptembere után majd 1941 júniusától tér vissza.⁵⁶ Érdemes megemlíteni a szélsőjobboldal „Oroszország-szakértőjét”, Rátz Kálmánt is, akinek a neve később még feltűnik a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnál.

Rátz Kálmán alapító tagja volt a MOVE-nak, Gömbös Gyulának köszönhetve parlamenti mandátumát. Majd 1939-ben már a Nyilaskeresztes Pártban ült, 1941-ben pedig egy németellenes nyilaspártot alapított. 1941-ben járt a Szovjetunióban, hogy a kulturális és gazdasági kapcsolatokat segítse elő (bár ennek elsősorban gazdasági aspektusai lettek volna), de egyik kormány sem bízott benne, így ennek semmilyen eredménye nem lett.⁵⁷ 1944-ben a németek Mauthausenbe hurcolták, ahonnan sikerült megszöknie, és a háború végéig Magyarországon bujkált.

Több művet is kiadott – vagy legalábbis azokat az ő nevéen adták ki. Ezek között szerepelt *Az oroszországi cseh-szlovák légió története* (1930), *Mongólia. A Távol-Kelet ütközőállama* (1938), *A pánszlávizmus története* (1941), *Oroszország története 1917-ig* (1943). A *Mongólia...* című kötet Lázár Vilmos baloldali értelmiség írása, egy másik kötete, az *Afrika ébred* (1936) pedig Agárdi Ferenc baloldali művelődéstörténész műve. Rátznak jó baloldali kapcsolatai is voltak, így feltehetőleg a háború alatt (!) meg-

56 Sipos Balázs: Szovjetbarát és szovjetellenes propaganda 1939–1941. *Múltunk*, 1996/2. 113. Az úgynevezett judeobolsevizmus történetéről lásd Paul Hanebrink: *A Specter Haunting Europe. The Myth of Judeo-Bolshevism*. Harvard University Press, Cambridge. 2018.

57 Erről lásd Seres Attila – Refner Ágnes: Egy nyilas képviselő hihetetlen kalandjai a Szovjetunióban. *Archivnet*, 2009. 2. szám http://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_nyilas_kepviselo_hihetetlen_kalandjai_a_szovjet-unioban.html

jelent *Oroszország története* sem az ő írása. Ugyan járt a Szovjetunióban, de a képzettsége és műveltsége hiányzott ezen könyvek megírásához.⁵⁸ A pánszlávizmusról szóló könyvében dicsérte Moszkva megváltozott álláspontját: „Az összeomláskor, 1918-ban a szláv országok – a forradalmi Oroszország kivételével – megint csak a reakció támaszai lettek, amelyet ekkor már a nyugati demokrata hatalmak képviseltek. Ez a magatartás vezetett a harmincas évek nagy politikai válságához s végső soron az új háborúhoz.”⁵⁹ Az *Oroszország története* – ami épphogy csak érinti a forradalmat – című műben az orosz forradalmat úgy értékeli, mint ami megmentette az országot az összeomlástól: „Nemcsak az orosz társadalom, hanem az orosz birodalom is bomlásnak indult, az a veszély fenyegetett, hogy a peremnépek mind elszakadnak az anarchiában égő anyaországtól. Ezzel a veszéllyel szemben már csak a bolsevikok tudták megakadályozni, hogy Oroszország népeinek alkotó elemeire hulljon szét. Ezért a bolsevikok föllépése a történelmi logika szükségszerű következménye volt, amely megsemmisítette a régi orosz társadalmat, azonban megmentette az orosz birodalmat a széteséstől.”⁶⁰ De az egész könyvre jellemző az, ami az akkori szélsőjobboldal narratívára nem. Megemlítette még többek között, hogy a két nép közötti ősi barátság elhalványult az utóbbi időkben, Sztálint Lenin tanítványának nevezte (sok Sztálin-idézettel), bemutatta Lenin tanítását, az oroszországi baloldal történetét, a bolsevik párt ideológiáját, Sztálin szerepét hangsúlyozta a forradalomban. Rátz műveiben nem lelhető fel a szélsőjobboldal retorikájára jellemző zsidó–kommunista párhuzam: a fentiek alapján nem kizárt, hogy baloldaliak ezzel a módszerrel kerülték ki a cenzúrát, és az ő nevét használták egy realisabb Oroszország-kép kialakításához.

58 Lengyel András: József Attila, Rátz Kálmán és a „nemzeti szocializmus. *Forrás*, 2002/12. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0212/lengyel.html>

59 Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Athenaeum, Budapest, 1941. 395.

60 Rátz Kálmán: *Oroszország története ősidőktől 1917. november 6-ig*. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1945. 587.

3. A második világháború

1941 tavaszán a magyar–szovjet kapcsolatokban egy nagyon rövid időre enyhülés következett be. 1941 márciusában történt meg az 1848/1849-es honvédszászlók visszaadása – cserébe Rákosi Máttyás Szovjetunióba való szabadulásáért, amit titkoltak a közvélemény előtt.⁶¹ Ugyanebben a hónapban a Moszkvai Filmharmonikus Zenekar azzal fordult a magyar követhoz, hogy koncertet tarthasson Magyarországon. A döntés „honvédelmi szempontból” meg is hozták, kifogást nem találtak, ha az „külpolitikai szempontból kívánatosnak látszik”.⁶²

1941 májusában a Budapesti Nemzetközi Vásáron a Szovjetunió is pavilont állított, ami nagy sikernek örvendett. A szovjet pavilont többek között Horthy Miklós, Reményi-Schneller Lajos (pénzügyminiszter), Varga József (iparügyi és kereskedelemügyi miniszter), József Ferenc főherceg és Medriczky Gejza (szlovák kereskedelmi miniszter) is meglátogatták. A pavilont igen népszerűnek ítélte meg a szovjet követség,⁶³ sőt a magyar fél szerint túl vonzó volt az, ezért Kristóffy József követ azt ajánlotta, hogy „a szovjet gazdasági bajoknak szelőlőztetése a magyar sajtóban, ha az említett óvatos formában történnék is, felvilágosítólag hatna a magyar olvasóközönség ama részénél, akik a Szovjetunióban paradicsomi viszonyokat hajlandók elképzelni. Erzésem szerint ilyenek, különösen a budapesti vásáron lehetővé tett szovjet pavilon által kifejtett

61 Erről lásd például Seres Attila: Nemzeti ereklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Máttyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédszászlóinak kicsereléséről (1940). *Történelmi Szemle*, 2005/1–2 (XLVII). 129–187.

62 Petrák 2000. 361. Ez a beutazás végül nem valósult meg, addigra Magyarország és a Szovjetunió hadban álltak.

63 A látogatásról több anekdota is fennmaradt. Például Horthy a látogatást nem akarta nyilvánossá tenni, így azt csak feleségével és Bárdossy Lászlóval tekintette meg. Horthynének tetszett a pavilon, a szovjet követ kérte, hogy Horthy Miklós írjon valamit a vendégkönyvbe. Kisebb zavar után beleírta a nevét és a látogatás dátumát. Seres 2010. 134–135.

szemfényvesztő és valószínűleg teljesen félrevezető propaganda hatása folytán, meglehetősen sokan lehetnek.”⁶⁴

Erre azonban már nem volt szükség. 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. Ekkor Molotov kijelentette, hogy nekik nincsenek követelései Magyarországgal szemben, Erdély Magyarországhoz való csatolását támogatják. Néhány nap múlva, a kassai bombázást követően 1941. június 26-án Magyarország kijelentette, hogy hadban áll a Szovjetunióval. Az amúgy is gyenge kulturális kapcsolatok teljesen megszűntek, és az eddig sem túl kedvező közhangulatra alapozva elindult a háborús propaganda a szovjetek és a bolsevizmus ellen. A náci propagandát átvették Magyarországon, Romániában és Bulgáriában is. Ez természetesen teljesen negatív színben tüntette fel a Szovjetuniót, de itt is érdemes kitérni a módszerekre és a tárgyra, mert azok későbbiekben meghatározhatták a közgondolkodást a szovjetekről és a Szovjetunióról. Ennek az egyik eleme volt a preventív háború, vagyis a háborús felelősség áthárításának az elmélete. Ez nemcsak arról szólt, hogy Németország védekezéséből, mintegy elkerülte a Szovjetunió támadását, hanem arról is, hogy Németországnak és szövetségeseinek (így Magyarországnak is) a Szovjetunió elleni háború egyet jelentett az európai kultúra megmentésével. Horthy így kommentálta a hadba lépést: „Boldognak érzem magam, hogy hadseregem vállalva harcol a dicsőséges német hadsereggel a kommunista veszély elhárítása ellen és a kultúránk megőrzéséért folytatott keresztes hadjáratban.” Ehhez később csatlakozott az „Európa megmentése a bolsevizmustól” jelszó is.⁶⁵ Horthy visszaemlékezésében azt írja, hogy „az orosz háborúban részvételünkkel csak annyiban követtünk közös célt Németországgal, hogy mi is a kommunizmus ellen

64 1941. VI. 5. A szovjet sajtó tendenciózus hírei a magyar gazdasági viszonyokról, hírek elhelyezése a magyar sajtóban a szovjet gazdasági dezorganizációról vonatkozólag. Pastor 1992. 315.

65 Részletesebben lásd Wolfram Wette: Német propaganda és a csatlósországek: Magyarország, Románia és Bulgária (1941–1943). *Történelmi Szemle*, 1979/3–4. 454–483.

küzdöttünk, de nekünk semmi területi igényünk nem volt. (...) A Szovjetunióban felismertük kérelmelhetetlen ellenségünket, és ezt érdeme szerint is értékeltük.”⁶⁶

De például Kállay Miklós miniszterelnök (1942–1944) is, aki a kiugrási kísérlettel is próbálkozott, hasonlóan gondolkodott. Visszaemlékezésében így ír: „A bolsevizmus nem efemer rendszer, nem csak Sztálint jelenti, régen nem gazdasági és marxista forradalom már. Állati sorba süllyesztett és engedelmességbe tört tömegek feletti rémuralom, ázsiai despotizmus, amely meg is akar maradni annak, ellensége és gyűlölője a Nyugatnak, amelynek az elpusztítására tör, élén despotákkal, akik ideológiai szólamok leple alatt csak hódítani, rabolni, népeket leigázni és kiirtani akarnak, mint minden ázsiai despota mindig is tette Attilától Dzsingisz kánon át az oszmánokig.”⁶⁷

A háború alatt olyan könyvek jelentek meg, mint Momcsil Bojadzsiev: *Mit láttak a haditudósítók Vörös-Oroszországban?* (1942), Marjay Frigyes: *Honvédeink Vörösországról...* (1942), Faragho Gábor: *Szovjetország* (1942), Lovik Károly – Jagits József – dr. Kapy Dezső – Hunt Béla – dr. Gábor Áron – Koroda Miklós: *Hat haditudósító a vörös fronton* (1942), Kostya Sándor: *Az ismeretlen ország* (1944), Rásy Barna: *Három év háború 1939-1942* (1943), Saád Béla: *A Dunától a Donig 1942 nyarán* (1942) stb.⁶⁸

A *Honvédeink Vörösországról...* című műben olyan frázisokat lehetett olvasni, mint például: „Nyomorba süllyedt falvak, lerombolt vagy megszejtetett templomok, piszoktól, elhagyatottságtól belepett városok – ezek a szovjet-paradicsom fő útjelzői végig mindenütt, amerre csak jártunk az ezeréves határok és a Donec között” vagy „Pokol, szenny, piszok, nyomor, elmaradottság, tanulatlanság, kiéhezettség, zsidók ural-

66 Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2019. 313., 334.

67 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam: 1942–1944*. 2. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 112.

68 Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 46–47.

ma a Szovjetunió”. Faragho Gábor szerint „azonkívül a Szovjetunió úgyszólván végleg megsemmisül, tehát szinte már a történelem részére is meg kell örökíteni ennek a rendszernek az emlékét, még pedig olyan formában, ahogyan azt egy elfogulatlan külföldi látta”. Az írások nem voltak mentesek az antiszemitizmustól, volt, hogy a sztálini rendszer visszasságait a zsidóság bűneként értelmezték, vagy egyenesen azt mondták, hogy a bolsevizmus egy zsidó találmány.⁶⁹

Azonban a keleti fronton harcolók nem feltétlenül ugyanígy gondolkodtak az idő előrehaladtával. A katonák visszaemlékezéséből jól látszik, hogy a propaganda kezdetben hatásos volt, a magyar hadsereg felszabadítónak képzelte magát szovjet területeken, egy elmaradott seregnek képelték a Vörös Hadsereget, és csak egy pár hónapos kiküldetésre számítottak. A tél beállta és a partizánmozgalom hatására nem egy katonának megkérdőjelezte a Szovjetunió elleni harc szükségességét, és felháborodtak a haditudósítók által készített propagandaanyagokon.⁷⁰

A sajtó máshogy kezelte a vezetőket is. 1942. szeptember 14-én a Sajtóellenőrző Bizottságban hangot adtak annak, hogy a vezetés kifogásolta azt, hogy az ellenséges országok vagy idegen államok államfőiről fénykép vagy sértő és gúnyolódó kitételek jelenhetnek meg. Azonban a Szovjetuniónál más volt a helyzet: „Kérdést intéztem arra vonatkozólag a sajtófőnök úrhoz, Sztálinról esetleg megjelenő ilyen szöveggel, képpel szemben mi a szempont. A felelet az volt: Sztálin nem államfő.”⁷¹

Hasonló álláspontot képviselt a külügyminisztérium sajtó- és kulturális osztálya is: „dr. Sarkady László »A szovjet egészségügyről« c. cikkét a cenzúra azért törölte, mert a fennálló rendelkezések szerint *olyan tartalmú beszámolók vagy ismertetések, amelyek túlságosan előnyös színben tüntetik fel a Szovjetben fennforgó életkörülményeket, közlése nem kívánatos*. Az utóbb bemutatott

69 Uo. 46–47.

70 Pihurik Judit: Háborús propaganda és a harctéri naplók valósága. A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton. *Történelmi Szemle*, 2005/1–2.

71 Márkus–Szinai–Vásárhelyi 1975. 306–307.

»Levél a szovjet arcvonalaról« (dr. Kecző Péter cikke) már jóval tárgyilagosabb, és a Szovjet orvosi viszonyait elrettentő formában tárgyaló beszámolójának közlése ellen *a cenzúra aligha emel kifogást* (kiemelések eredetiben).⁷²

Magyarország német megszállása után alakult meg a SZUBME, a Szovjetunió Barátai Magyarországi Egyesülete. Munkája Budapest területére koncentrálódott, főleg értelmiségieket vonzott be. A SZUBME feladatának tekintette, hogy a háború alatt reális képet adjon a Szovjetunióról, a lakosság szovjetellenességét és félelmét csökkentse, azonban a nyilas propaganda e téren sikeresebb volt.⁷³

Végül 1944 októberében a magyar kiugrási kísérlet nem sikerült, amiben szerepet játszott Horthy Miklós szovjetellenessége is. Még 1944 szeptemberében is Náday István vezérrezredes tárgyalta az angol féllel. Közölte, hogy a kormány és a magyar nép retteg az orosz megszállástól, Horthy kormányzó bármire hajlandó, hogy lerövidítse a háborút. Tudták, hogy a Vörös Hadsereg bármikor elérheti a határt, Horthy mindenképp szerette volna a beavatkozásukat csökkenteni, az angoloknál is azt próbálta Náday elérni, hogy inkább az angol és amerikai katonák avatkozzanak közbe, mert az „ország nem hisz a Szovjetunióknak és a kormányzó vonakodik átállni az oroszokhoz a szövetségesek valamilyen biztosítéka nélkül”.⁷⁴

1944. október 16-án német segítséggel Szálasi Ferenc puccsal átvette a hatalmat. A náci nyilaskeresztes párt rémhírek tömkelegével félemlítette meg a lakosságot és totális háborút hirdetett a Szovjetunió ellen. Propagandájukban szó volt nemi

72 Uo. 377.

73 A SZUBME-t Fisch Emil és Pénzes Géza alapította. Tevékenysége Budapest területére korlátozódott. Mindössze pár hónapokig létezett, nem tekinthető az MSZMT előzményének. Sárközi Zoltán – Tóth Róbert: Egykorú feljegyzés a Szovjetunió Baráti Magyarországi Egyesületének (SZUBME) a hazai antifasiszta ellenállásban betöltött szerepéről (1944–1945). *Hadtörténeti Közlemények*, 32. 1985/1. 29–42.

74 HU OSA 375-0-3/1 Pallai Péter Foreign Office. 1944. Record of conversation held in the office of the Supreme Allied Commander, Casera, at 12 noon on September 23rd 1944.

erőszakról, elhurcolásról vagy épp Szent-Györgyi Albert megkínzásáról ezt sokan elhitték, és amikor a kényszermunka vagy a tömeges nemi erőszak meg is történt, sokan a propaganda igazolását látták benne. A Columbia University Research Project on Hungary Interviews with 1956 Hungarian Refugees projekt keretében több száz magyarral készült interjú 1956–1958 között. Ebben tipikusan visszatérő elem volt a „rádióban hallottunk az oroszok tevékenységeiről”, az „ázsiai mongol horda” kifejezés, a „kulturált német katona és a barbár orosz katona” összehasonlítása.⁷⁵

Ezek következtében 1944. szeptember 23-án a Vörös Hadsereg mint ellenséges csapat lépte át Magyarország határait, amivel négy éve hadban állt szovjet területeken. A civil lakosság kitelepítésére nem került sor, az ország és Budapest a németek és szovjetek ütközőzónájává vált. Ez a sikertelen átállás csak meghosszabbította a háborút és a lakosság szenvedéseit, aminek hosszú távú következményei lettek.⁷⁶ 1945 februárjára Budapestet, 1945 áprilisára a teljes országterületet sikerült felszabadítani a német megszállás alól. Nehéz megmondani, hogy milyen volt a magyar lakosság első benyomása a Vörös Hadseregről – ez erősen függött attól, hogy érte-e őket atrocitás vagy épp az életüket mentették meg. Sok esetben tragikus volt, ezekről sok visszaemlékezés fennmaradt. A kommunistáknál szintén megdöbbenést váltott ki az erőszak mértéke. Nem egy emlékezésben található meg (mint a korábban említett 1956-os emigránsok interjúiban) a kulturális különbségek, a kultúr-főlény érzete a „mongol arcú” szovjet katonával szemben. A Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszak rögtön tabuvá vált. A magyar államiság 1944 őszétől 1945 tavaszáig mintegy nem létezett, az Ideiglenes Nemzeti Kormány

75 Az interjúk a Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívumban is megtalálhatók (HU OSA 414-0-2).

76 Feitl István történész úgy értékelte az akkori helyzetet, hogy Magyarország a keleti front színtere lett minden szörnyűségével együtt. Feitl István: Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben. *Eszmélet*, 2015. 106. sz. 9.

kiindulási pontja és mozgásteret nagyon szűk volt. Ugyan volt olyan, hogy a nemi erőszakot elkövető orosz katonák ellen eljárás indult, de a közigazgatás összeomlásával a civil lakosság kiszolgáltatottá vált.⁷⁷

Egy újabb vesztes világháború, húsz év szovjetellenes és antibolsevista propaganda után a Szovjetunió 1945 telén-tavaszaán már úgy jelent meg a sajtóban, mint Magyarország barátja és támogatója, a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok bepót-lása, újraértelmezése (nem egy esetben meghamisítása) elkezdődött. A szovjet kultúra a magyar társadalom előtt lényegében ismeretlen volt, s a szovjet társadalom egyet jelentett az elmaradottsággal és a nyomorral, ám 1945 tavaszára a Szovjetunió egyszerűen egy fejlett, baráti országgént jelent meg. Ilyen előzményekkel és körülmények között kezdte meg munkáját a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság is.

77 Uo. 10–11. Lásd még Pető Andrea: Magyar nők és orosz katonák. *Lettre*, 1999/32. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00016/23peto.htm> A magyar megszálló csapatokról lásd Krausz Tamás (szerk.): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941–1947*. L'Harmattan, Budapest, 2013.

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, 1945–1946

1. A megalakulás körülményei

Ugyan a harcok 1945 tavaszáig tartottak, a háború utáni állapotokra való felkészülés már korábban megkezdődött. 1944 szeptember végén elkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások Moszkvában. Sztálin célja az volt, hogy Magyarországot leválassa Hitler oldaláról, azzal szembefordítsa, és a Szovjetunióval szemben egy baráti kormány jöjjön létre. 1945 és 1947 között nem volt egyértelmű a térség sorsa. Az szovjet érdekszférába került, de a szovjeteknek Csehszlovákia, Lengyelország és Románia is fontosabb volt. Az 1944 januárjában készült Majszkij-tervben nyíltan fogalmaztak meg szovjet külpolitikai kérdéseket. Ebben Magyarországról annyi szerepel, hogy a Szovjetunió nem érdekelt egy erős magyar államban, a háború után elszigetelten kell tartani, jóvátételt kell kiróni rá és a határkérdésekben Magyarország ellen kell dönteni (Erdélyt felülvizsgálni nemzetiségi elveknek megfelelően).⁷⁸

Ma sincs egyértelmű válasz arra, hogy Sztálin mit akart kezdeni a térséggel a háború után. Tatjana Volokityina rámutat arra, hogy a szovjet fél és a nyugati szövetségesek értékelése a régióról 1945-ben mennyire egybeesett. Molotov azt „cseppfolyós állapotnak” írta le, George Kennan amerikai diplomata

78 I. M. Majszkij feljegyzése a „jövendő világ kíváncsatos alapelveiről”. Közreadja: Baráth Magdolna. *Külpolitika*, 1996/3 –4. 154–184. A Magyarországról szóló rész részben Romániáról szólt, Csehszlovákiának kitüntetett szerepe volt, Lengyelországgal területi vitája volt a Szovjetunióknak.

pedig „képlékeny és formálható masszának” nevezte.⁷⁹ Az 1945. január 20-i fegyverszünet aláírása és az 1947. szeptember 15-ig az országban állomásozó SZEK biztosította is a szovjet befolyást. Baráth Magdolna arra világít rá, hogy a szovjet gazdasági behatolás hamarabb indult meg, mint a politikai. A SZEK azonban jócskán túllépte hatáskörét, a magyar belpolitikába is beavatkozott, a zsarolástól sem riadt vissza. Amellett az MKP 1947-ig egy információs forrás volt a szovjet vezetésnek. Az ideológiai és geopolitikai célok 1947–1948-ra fonódtak össze a szocializmus exportja 1947-től kezdett megjelenni.⁸⁰

A fentebb említetteknek megfelelően az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány szovjet beleszólás és ellenőrzés mellett jött létre és működött. A tárgyalások után 1944 decemberében Debrecenben létrejött az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1945. január 20-án Moszkvában a magyar–szovjet fegyverszüneti egyezmény.⁸¹ Ennek értelmében Magyarország a szovjet irányítású Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alá került, s a jegyzékben a kultúráról is szó esett a 16. pontban: „Időszaki, vagy egyéb irodalmi termékek kiadása és terjesztése, színelőadások rendezése, mozgófényképek bemutatása, rádiószolgáltatás, távbeszélők működése a Szövetséges (szovjet) főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.”⁸²

79 Tatjana Viktorovna Volokityina: Szovjet célok Kelet-Európában, 1945–1947. In *Sztálin árnyékában. A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába (1944–1948)*. Szerk. Mitrovits Miklós. Országgház Könyvkiadó, Budapest, 2018. 77–78.

80 Volokityinához hasonlóan összehasonlítást alkalmaz az amerikai Norman M. Naimark történész is. Ő azonban nemcsak a térséget vizsgálja, hanem dán, finn, albán, osztrák, lengyel, német, olasz esettanulmányokat rakott egymás mellé. Ezek alapján Naimark arra jutott, hogy Sztálinnak a háború után nem volt határozott elképzelése Európáról és nem tervezte a szocializmus exportját sem. Részletesen lásd Norman M. Naimark: *Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2019.

81 Baráth 2014. 36–37.

82 Megegyezés a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagybritannia Egyesült Királysága és Észak-Írország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között létrejött fegyverszüneti szerződésről.

Ezek alapján a *Magyar Közlöny* 1945. március 17-i száma közölte az 530/1945. M. E. számú rendeletet a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. A rendelet értelmében „meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedések, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg.”⁸³ A rendelet kitért a tiltás egyéb formáira, beszolgáltatásra, büntetésre. Az index I. számú jegyzéke 1945 augusztusában jelent meg (67 oldal, 1937 könyv és 178 újság). Azonban a tiltott könyvek begyűjtése 1945-ben nem ment gyorsan, arra a SZEB sem figyelt oda, elsősorban az őszi választások kötötték le a figyelmét.⁸⁴ Így egy nagyobb hullám és kampány majd csak 1946 márciusában következik be egy javított jegyzékkel. A jegyzéken jól látszik, hogy a lista elsősorban a fasiszta szellemű, antiszemita, antibolsevista művek miatt volt ilyen hosszú. A szovjetellenes művek szintén egy csoportot alkottak, a korábban említett művek mellett még olyanok megtalálhatók itt, mint Marton László: *Az orosz szovjet rémségei 1918-ban* (1931), Szladek Barna: *Az orosz forradalmak és ellenforradalmak története* (1928), Szurmayer Sándor: *Az orosz veszedelem és Magyarország szerepe* (1921) stb. Azonban nemcsak a szovjeteket elítélő művek kerültek a listára, hanem a II. világháború alatt a Szovjetunióval szövetséges államokat kritikusan bemutató művek is, így Angliát, Franciaországot, Amerikát rossz színben feltüntető könyvek szintén megtalálhatók a szovjetellenes könyvek mellett. A II. jegyzék szintén 1945-ben

83 *Magyar Közlöny*, 1945. március 17. 9.

84 A SZEB cenzúrája elsősorban 1945 első felében működött, még a háborús időszak alatt. 1945 áprilisában épp a kommunista párt lapját, a *Szabad Népet* rőttá meg. A SZEB cenzúrája ősze megszűnt, de a nyilvánosság korlátozása ettől függetlenül fennmaradt. A témáról részletesen lásd Takács Róbert: *A koalíciós időszak média- és kulturális nyilvánossága. In Régi és új világ határán. 1945 történetei. Tanulmányok.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2018. 139–167.

került ki (61 oldal, 892 könyv, 36 újság). Ennek a többségét szintén az antiszemita, bolsevistaellenes, a zsidók és bolsevizmus kapcsolatát tárgyaló művek tették ki. A szovjetellenes művek listája sokkal rövidebb, mint az I. jegyzékben, de itt is volt rá példa: Balogh József: *Sortűz Moszkvában* (1938), Hajas Ferenc: *Sztálin élete* (1942), Lovászy Károly: *Gyenge a szovjet* (év nélkül), *Magyarok ébredjetek! Egy Oroszországból hazatért katona jajkiáltása magyar testvéreikhez* (év nélkül) stb. Ebben a jegyzékben inkább a Tanácsköztársaságot rossz színben feltüntető művek szerepeltek.⁸⁵

A *Magyar Közlöny* 1945. május 18-án közölte a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletét az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálatáról. Ebben már szerepelt, hogy „más tankönyvekben is különös gonddal kell megvizsgálni azokat a részeket, amelyek a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójára, az ezzel szövetséges hatalmakra, a marxista szocializmusra és az ún. imperialista törekvésekre vonatkoznak. (...) Rá kell mutatni arra, hogy a marxista szocializmus, a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója és a szövetséges hatalmak demokráciája a történelem építő erői.”⁸⁶

Mindegyik legális párt programjában szerepelt a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok felvétele. A Független Kisgazdapárt külpolitikájában szerepelt, hogy többek között meg kell nyerni a Szovjetunió jóindulatát és bizalmát, biztosítani kell a jövőbeli, békés baráti együttműködést. A Nemzeti Parasztpárt külpolitikai elképzeléseiben kijelentette, hogy a két ország között ki kell alakítani a gazdasági és kulturális kapcsolatokat, „rendezniünk kell viszonyunkat elsősorban a Szovjetunióval,

85 Sipos Anna Magdolna: Index Librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon (könyvindexek Magyarországon 1945–1946). *Könyvtári Figyelő*, 2007/3. 414–422. A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke, I. jegyzék. 1945. <http://mek.oszk.hu/16200/16201/16201.pdf> Az utolsó elérés ideje: 2020. 02. 14. A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke, II. jegyzék. Magyar könyvek, idegennyelvű könyvek, folyóiratok, zeneművek. 1945. <http://mek.oszk.hu/16200/16256/16256.pdf> Az utolsó letöltés ideje: 2020. 02. 14.

86 *Magyar Közlöny*, 1945. május 18.

amelytől urink, mint egy leprás szigettől zárták el 25 éven keresztül az országot”. A kapcsolatok célja egyben az is, „hogy a magyar népnek helyes véleménye legyen hatalmas szomszédunkról.” Az is igaz, hogy a pártok külpolitikai elképzelésükben ott volt a nyugati kapcsolatok fenntartása is. Természetesen a kommunista párt is támogatta a kulturális kapcsolatok felvételét, ahogy a szociáldemokrata párt is: „Külpolitikánk alapja jelenleg az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény. (...) A Szovjetunióval őszinte jó viszont, szoros gazdasági, kulturális és politikai barátságot kívánunk”.⁸⁷

A háború végén a pártok nem foglalkoztak a Szovjetunió belső életével. A kapcsolatok normalizálásában ott volt az őszinte szándék és a reálpolitikai elgondolás is. Reménykedtek abban, hogy a béke megkötésével a szovjet csapatok távoznak az országból, illetve a politikai elitben egyfajta remény is élt, hogy a szovjetek támogatni fogják Erdély visszacsatolását. A Szovjetunió felé nyitás nem csak Magyarországon volt jelen. Az ország és Sztálin „elfogadottá” vált a náci Németország legyőzésével, a szövetségesek nélkülözhetetlennek tekintettek rá 1945-ben. Ez fordítva is igaz volt, a Szovjetunió hatalmas veszteségeket szenvedett el a háborúban, neki is érdeke volt a szövetség. Ugyan a szovjet kelet-európai befolyás aggodalommal töltötte el a nyugati hatalmakat, de a sztálinizmuskritika 1947 után, a hidegháborúval erősödött fel.⁸⁸

1945 júliusában G. Sz. Barulin,⁸⁹ követségi kulturális tanácsos jelentett a magyarországi helyzetről. A szovjet befolyás növekedését látta a magyar kulturális életben. A szovjet művészet, a szovjet tudomány és irodalom, valamint általános-ságban a Szovjetunió iránti érdeklődés nemcsak a munkásság és parasztság körében, hanem a magyar értelmiség körében is kimutatható volt. Ezt a szovjet filmek, színdarabok, előadások

87 Balogh Sándor – Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 184., 198., 206., 226.

88 Székely – N. Szabó 1994. 86–87.

89 Grigorij Szeliversztovics Barulin (1903–1990) 1945–1947 között volt a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa.

nagy számú hallgatóságával, a szovjet könyvek gyors fogyásával és nyelvtanfolyamok elindulásával igazolta.⁹⁰

A színházi élet nagyon hamar újraindult.⁹¹ Barulin Gorkij: *Éjjeli menedékhely* (Vígszínház) és Rahmanov: *Viharos alkonyat* (Nemzeti Színház) darabokat nagy sikerként értékelte, minden újság ünnepelte az előadásokat.⁹² Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy rosszat nem is lehetett volna írni.

A budapesti színházak műsora alapján az 1945/1946-os évadban a következő orosz-szovjet művek kerültek bemutatásra: Konsztantyin Szimonov: *Orosz emberek*, Nyikolaj Gogol: *A revizor*, Makszim Gorkij: *Éjjeli menedékhely*, Anton Csehov: *A medve*, *A dohányzás ártalmasságáról*, *Jubileum*, *Lakodalom* és *Háztűznézők*, Leonyid Rachmanov: *Viharos alkonyat*, Leonyid Szolovjov: *A csendháborító*, Valentyin Katajev: *Hajrá! A munka himnusza*, Sosulja Jefim: *Az ék és az emberek*.⁹³ A Magyar Állami Operaházban Csajkovszkij: *Pikkdéma* című darabja került színpadra. Még két műsort lehet az orosz-szovjet bemutatókhoz sorolni az évadból, mindkettő a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság díszelőadása volt a forradalom és Lenin halálának évfordulói alkalmából.⁹⁴ A Szegedi Nemzeti Színházban Csehov: *Leánykérés* és Valentyin Katajev: *A kör négyszögesítése* c. darabjait mutatták be.⁹⁵

Csehov és Gogol természetesen klasszikusnak számított a színpadon. Gorkijt a Monarchia és a Tanácsköztársaság idején is játszották, 1920 és 1944 között egyáltalán nem, Katajevet egyszer mutatták be 1931-ben. A fentebb említett művét viszont

90 GARF f. 5283 op. 17. gy. 114. 58–63. oldal G. Sz. Barulin követségi kulturális tanácsos jelentése Volkovnak, az SZKT Közép-Európai Osztálya vezetőjének magyarországi munkájáról. 1945. július.; Baráth 2014. 56–57.

91 Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953.* Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 107.

92 GARF f. 5283 op. 17. gy. 114.

93 Staud 1959.

94 Koch Lajos: *A budapesti Operaház műsora 1884–1959. (Adattár).* Színháztörténeti füzetek 29. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959. 50–51.

95 Staud Géza: *Orosz és szovjet színművek a magyar színpadon. (Adattár).* Színháztörténeti füzetek 34. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1960. 10.

már 1935-ben kiadták. Szolovjovét szintén, Illyés Gyula és Jekatyerina Gutkina fordította le (1943). Jefim is megjelent 1930-ban a *Korunkban* és Szabó Imre Erdélyben 1934-ben adta ki a *Zsidó miniatúrák* c. válogatást, amibe ő is belefért. Vagyis teljesen új Szimonov és Rachmanov műve volt.

Barulin a szovjet zene iránt is nagy érdeklődést tapasztalt. Azonban azt is megjegyezte, hogy általában az ismert zeneszerzők darabjait adták elő, főleg Csajkovszkijt, Muszorgszkijt, Glazunovot, míg szovjet zeneszerzőktől csekély számú darabot. Muszorgszkij operáját, a *Hovanscsinát* nagy sikerként értékelte. Az operát azonban 1936-ban és 1940-ben már bemutatták Magyarországon, így annak volt már előzménye, nem számított újdonságnak. Egyben Muszorgszkij a 19. századi orosz kultúrát képviselte, nem volt sok köze a szovjetekhez.⁹⁶

A filmeknél hasonló érdeklődést írt le Barulin, majd saját magát cáfolva a problémákról beszélt. Megemlítette, hogy 1945 júniusában már kevesebb szovjet filmet mutattak be, s ezt a MAFIRT hibájának tudta be. Ezzel a szovjet és magyar filmforgalmazó véget nem értő vitája is elkezdődött. Az igaz, hogy kezdetben a mozik teltházzal játszották a szovjet filmeket. 1945 februárjában a pesti oldalon az Uránia működött, be is mutatták *Az oreli csata* és a *Tovaris P.* című filmeket. Az is igaz azonban, hogy egyedül az Uránia vetített filmeket, és 1945 nyaráig csak szovjet filmeket játszottak, júniustól jelentek meg a nyugati filmek, ezzel egyenes arányban csappant az érdeklődés a szovjet filmek iránt.⁹⁷ A mozi esetében a pártok nem tudták elengedni a kereslet-kínálat elvét, ugyanis a SZEB engedélye szerint moziengedélyt csak pártok kaphattak. Az MKP, illetve a filmes cége, a MAFIRT 14 budapesti mozit szerzett meg, köztük az Urániát. A konfliktussorozat elsősorban a MAFIRT és a szovjet film

96 A *Pesti Hírlap* cikkeiből kiderült, hogy Muszorgszkij korábban bemutatott operájára minden jegy elkelt, egy másik írásban csak rendkívüli sikerként értékelték. *Pesti Hírlap*, 1937. január 3. és január 5.

97 GARF f. 5283 op. 17. gy. 114.; Murányi Gábor: „A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai.” Dokumentumok a szovjet film magyarországi hegemoniájának megteremtéséről (1945–1948). *Múltunk*, 2005/3. 39–40.

magyarországi képviselte, a Szojuzintorgkino (1946-tól Szov-exportfilm) közti nézeteltérésekből adódott.⁹⁸ A mozi már csak azért is volt fontos, mert az bevételforrást jelentett a pártoknak. A korban pártvállalatok jöttek létre, amelyek szerepe a pártok finanszírozása volt. A mozin alapuló vállalatok is ezek részesei voltak, vagyis nemcsak kulturális és propaganda szempontból volt fontos a film, hanem gazdaságilag is.⁹⁹

1945 júniusában már a moziigazgatók írtak a MAFIRT-nak. Hibaként ismerték el, hogy egymás után tették műsorra az orosz propagandafilmeket, amelyek az „orosz film igazi értékét egyáltalán nem reprezentálták”. A másik hiba, hogy jó orosz művészfilmeket nem mutattak be – nem is tudtak bemutatni, mert azok még nem jutottak el Magyarországra: „Végső eredményben tehát nem az a javaslatunk, hogy kevesebb orosz filmet mutassunk be, hanem, hogy végre jobb orosz filmeket egyensúlyosabb elosztásban és sorrendben játszhassunk”.¹⁰⁰

Kovács István, a MAFIRT vezérigazgatója az MKP Központi Titkárságához fordult a szovjet fél hozzáállása miatt. Panaszolta, hogy az orosz filmeket válogatás nélkül és tetszés szerinti mennyiségben kapják, nincs rendszer Magyarország orosz filmellátása terén. A levélből az is kiderült, hogy Piszkariev,¹⁰¹ a Szojuzintorgkino megbízottja Magyarországon tartózkodott, hogy a munkát elősegítse, de Kovács igencsak leplezetlenül írt lesújtó véleményéről: „erőszakosan, agresszíven, követelőzően akarja az orosz filmek gyors egymásutánban való műsorra tűzését megvalósítani, nyilván azért, hogy ezzel magának érdemeket szerezzen, de nem törődik azzal, hogy a színház rentábilis marad-e ilyen műsorpolitika mellett, vagy pedig a gazdasági lehetetlenülés állapotába jut. Tehát röviden:

98 Uo. 40.

99 Részletesen lásd Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). *Múltunk*, 1993/4. 68–91.

100 Uo.

101 Piszkariev, K. I. a szovjet hadsereg őrnagya, később ezredese, majd a Szojuzintorgkino magyarországi megbízottja. Valódi neve lehet, hogy Piszkarjov. Murányi 2005. 44.

minden igyekezetével eredményt akar felmutatni, ugyanakkor a minimális segítséget sem nyújtja nekünk arra, hogy a fenti bajokon legalább részben segítsen.”¹⁰²

Barulin is átlátta az összefüggést, megemlítette, hogy az is igaz, hogy nem a legjobb minőségű szovjet filmeket mutatták be, ennek következtében az érdeklődés megcsappant. Hiányt látott zenés és vígjátékfilmekből. Elsősorban a *Cirkuszt*, a *Volga... Volgát...*, a *Kis csavargót*, a *Zenék szárnyánt*, a *4 szívet* említette meg, amikkel pótolni lehetne ezt a hiányt.¹⁰³ (Ezeket a filmeket később be is mutatták.) A szovjet filmek elsősorban Budapest munkások lakta külvárosaiban és a nagyobb városokban vonzották a nézőket. Barulin a szervezést kritizálta, a szovjet filmek bérbeadását nem találta elégségesnek, a bemutatókat alkalmoszerűnek értékelte.¹⁰⁴

A szovjet irodalom és a Szovjetunióról szóló könyvek fordítása, árusítása szintén elkezdődött. A könyvek közül árulták például Gorkij: *Anyá* és *Gyermekkorom*, Katajev: *A sikkasztók*, Lermontov: *Korunk hőse*, Alekszej Tolsztoj: *Aelita* és *Garin mérnök hiperboloidja*, Szaltikov-Scsedrin: *A Galavljov-család*, Ilja Ehrenburg: *A német* és Pjotr Ligyov: *Tanyja* című műveit. Politikai művek, Lenin és Sztálin művei szintén kaphatóak voltak. Külföldi szerzők közül megvásárolható volt Joseph E. Davies: *Moszkvai jelentés* című műve.¹⁰⁵ Barulin megemlítette a súlyos papírhíányt

102 Öt moziigazgató feljegyzése a MAFIRT igazgatóságához, 1945. június 13.; Jegyzőkönyv a Berlin című dokumentumfilm utolsó tekercsének eltűnéséről, 1945. július 23.; Kovács István levele az MKP Központi Titkárságának, 1945. július 26.; Uo. 41–50.

103 *Cirk* (1936, r. Grigorij Alekszandrov), *Volga-Volga* (1938, r. Grigorij Alekszandrov), *Podkidis* (1939, r. Tatyjana Lukasevics), *Muzikalnaja isztorija* (1940, r. Alekszandr Ivanovszkij), *Szerdca csetirjoh* (1940, r. Konsztantyin Jugyin)

104 GARF f. 5283 op. 17. gy. 114.

105 Davies volt a második amerikai nagykövet a Szovjetunióban 1936 és 1938 között. Visszaemlékezései, jelentései 1941-ben jelentek meg és 700 000 példányban kelt el. A könyv alapján 1943-ban film is készült Amerikában, amiben Sztálin és az ország pozitív képet fest. Részletesebben lásd Frank Tibor: A vak szemtanú. Joseph E. Davies amerikai nagykövet Moszkvában, 1936–1938. In *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 255–279.

is, így például a *Szovjetunió földrajza* fordítása hiába készült el, nem volt elég papír a térképeknek és képeknek.¹⁰⁶ A papírhány valóban nagy gond volt, attól még a kivételes helyzetben, 1944 végén kommunisták által alapított Szikra kiadó is szenvedett. A korábban lefoglalt papírok is a nyomdához kerültek, de azok nem sokáig fedezték a szükségleteket. A Szikrát több kiadó is megvádolta, hogy a közös papírraktárból mások készletét tulajdonította el vagy nem engedi, hogy saját készletükhöz hozzáérjenek. Sőt, az MSZMT-től is maradt fenn dokumentum 1945 októberéből, miszerint a Szikránál a társaság tulajdonát képző 76 tonna különböző papír kezelését illetően „a Szikra részéről valóban történtek sajnálatos félreértések.”¹⁰⁷

Barulin a jelentése végén a következőket ajánlotta a jobb kulturális kapcsolatokért: a progresszív pártokat és szervezeteket lássák el irodalommal, a legjobb szovjet filmeket küldjék el, főleg zenés filmeket és vígjátékokat, a legjobb szovjet művészek darabjait kell bemutatni (zene, szobrászat, kiállítás), küldjenek irodalmat a szovjet művészetről, az értelmiség megnyerése érdekében pedig a Szovjetunióba hívják meg a legjobb magyar művészeket és tudósokat. Szintén ajánlotta szovjet szerzők könyveinek kiadását olcsón és nagyszámban.

Ezzel egyidőben Varga Jenő közgazdász is írt a külföldi propaganda hiányosságairól. Ekkor egy kisebb magyar delegáció tartózkodott a Szovjetunióban a Szovjet Tudományos Akadémia 220. évfordulós ünnepségén, velük sikerült is beszélnie. A delegáció tagjai voltak Szent-Györgyi Albert (ő már hamarabb kint volt), Sántha Kálmán, Szekfű Gyula, Domanovszky Sándor és Marton Géza. A sajtó és különböző beszámolók alapján a kiutazók lelkes és őszinte érdeklődését mutattak a Szovjetunió iránt. Azonban Varga a találkozás alapján arra jutott, hogy a magyar lakosság a szovjetekkel szemben előítéletes, a szovjet

106 GARF f. 5283 op. 17. gy. 114.

107 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL OL) M-KS 274. fond 17. csoport 6. ő. e. Scheibner Tamás: Könyvkiadás a koalíciós években. A Szikra Nyomdai, Irodalmi, és Lapkiadó Vállalat és a politikai fordulat. *Magyar Könyvszemle*, 2013/4. 456–476.

életet egyáltalán nem ismerik, de a propaganda sem hatásos és átfogó. Alapvető hibának fogta fel, hogy az volt a felfogás, hogy ami a szovjetet érdekli, azt a magyart is fogja, és amit a szovjet már ismer, azt nem kell bemutatni.¹⁰⁸

Vagyis a politikai feltételek adottak voltak a szovjet kultúra terjesztésére – sőt, előnyt is élvezett –, de Barulin és Varga jelentése már előremutatnak a problémákban is: a nem jó minőségű filmek, szakirodalom hiánya, az orosz nyelv nem ismerete, a rossz szervezés, a lehetőségek kihagyása, a politikai célok érvényesítése a kultúra megismerése helyett, a magyar sajátosságok figyelmen kívül hagyása már a kezdetektől jelen volt. Ezek a problémák a következő négy évtizedekben mind jellemzők voltak. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság szintén átélte ezeket a problémákat kicsiben, látható lesz majd, hogy azok nem tőle függtek.

Viszont Barulin jelentése egyfajta társadalmi nyitottságról is beszámolt. Ez sem volt ritkaság (a létező szovjetellenesség mellett), a Szovjetunió Németország feletti győzelme sokakban rokonszenvet keltett.¹⁰⁹ A kézzelfogható társadalmi beágyazottság jól látható a társaság megalakulásánál, azt ugyanis nemcsak az akkori politika, hanem a magyar értelmiség is támogatta, létrejöttében aktívan részt vett.

2. Megalakulás és működés

A megalakulást a hazatért Gergely Sándor és Illés Béla is segítette Zilahy Lajosnak, összekötő elemek voltak a magyar értelmiség és a szovjetek között. A kulturális kapcsolatok megteremtésének kezdeményezése magyar állami szinten is megjelent. Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz 1945. február 9-án fordult az-
zal, hogy alapítsák meg a Szovjetunió baráti társaságát. Ő ezt

108 Baráth 2014. 55.

109 Uo. 51.

ekkor a kormány hivatalos szerveként képzelte el, ami a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozva intézményesen bonyolította volna le a két ország közötti kulturális kapcsolatokat.¹¹⁰ A magyar és szovjet elképzeléseknek megfelelt az értelmiségi kezdeményezés is, Zilahy és Szent-Györgyi mellett Szekfű Gyula, Kodály Zoltán és más művészek, tudósok arra jutottak, hogy a lakosságot meg kell ismertetni a Szovjetunióval, arról egy reális képet kell kialakítani.

1945 áprilisában egy újabb előkészítő bizottság alakult mintegy 60 értelmiségi jelenlétével. Ott volt többek között Beznák Aladár, Kodály Zoltán, Zilahy Lajos, Szekfű Gyula és Szent-Györgyi Albert. Zilahy ezután a szovjet félhez fordult, hogy alapítsák meg a Szovjetunió baráti társaságát. Eközben Pécsen már április 8-án megalakult a helyi művelődési társaság, május 6-án Szegeden, Zalaegerszegen június 8-án, június 16-án Debrecenben.

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság hivatalosan 1945. június 9-én alakult meg a budapesti egyetem élettani tanaszék előadótermében. Az alakuló gyűlésen jelen voltak a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről Paikert Géza miniszteri tanácsos, Márkus István tanügyi titkár. Jelen volt még Zilahy Lajos író, Beznák Aladár orvos, Gyöngyösi János külügyminiszter, Barulin és Grigorjev követségi tanácsosok, Aniszimov követségi sajtóattasé, Molnár Erik népjóléti miniszter, Alföldi András történész, Navratil Ákos közgazdász, Szekfű Gyula történész és későbbi követ (1945–1948), majd nagykövet (1948), Zelovich László közgazdász, Tildy Zoltán, Szakasits Árpád és Kovács Imre pártelnökök, Ortutay Gyula az MTI és Rádió vezetője, Major Tamás, a Nemzeti Színház vezetője, Zathureczky Ede, a Zeneművészeti Főiskola igazgatója, Kodály Zoltán zeneszerző, Pátzay Pál és Vedres Márk szobrászok, Palló Imre operaénekes, Sergio Failoni karmester, Jem-

110 Ikladi Lajosné: A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megalakulása és tevékenységének első éve (1945–1946). In: *Az SZKP és a Szovjetunió fejlődéséről. Az MSZMP Budapesti Bizottságának Oktatási Igazgatósága. Elméleti és Módszertani Közlemények*, 1973. 12. sz. 28.

nitz Sándor zeneszerző, Háy Gyula drámaíró, Gábor Andor író, Cs. Szabó László író, Desewffy Gyula politikus, gróf Károlyi István, Széchenyi Zsigmond író és utazó, Szalai Sándor, a *Népszava* külpolitikai szerkesztője, Cserépfalvi Imre, a Szikra irodalmi, nyomdai és kiadóvállalat vezetője, Csécsy Imre író és politikus, Lányi Viktor író és zeneszerző, Bárdos Artúr rendező, Baán Kálmán heraldikus, Palágyi Róbert, Büki József, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója, Farkas Ferenc parasztpárti politikus.¹¹¹

A Társaság székhelye a VIII. kerületi Károlyi-palota lett a Szentkirályi utca 32/a házszám alatt.¹¹² (Az épület azonban sokáig felújítás alatt volt, az még 1946 januárjára sem készült el). A Társaság szabályzatát jóváhagyták, a tisztségek betöltésére kerültek. Felszólalt Beznák Aladár, majd Barulin a VOKSZ részéről. Ő hangsúlyozta, hogy fontos a magyar iskolák „megtisztítása az ellenséges propaganda maradványaitól”, a Társaság feladata pedig az, hogy megismertesse a magyar lakosság széles rétegével a Szovjetunió igazi arcát és kulturális eredményeit.

A tisztségek betöltése közfelkiáltással és kézfelvetéssel történt. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság első elnöke Zilahy Lajos író lett, alelnöke Ligeti Lajos, főtitkára Háy Gyula, pénztárosa Zelovich László. Ellenőr lett Kun Károly és Büki József, ügyészek lettek Palágyi Róbert és Feri Sándor, háznagy Károlyi István. Az elnöki tanács tagjai a következők lettek: Alföldi András, Bajor Gizi, Bárdos Artur, Barta József, Bay Zoltán, Beznák Aladár, Darvas József, Egerváry Jenő, Fischer József, Gábor Andor, Gergely Sándor, Gyöngyösi János, Hamza D. Ákos, Heller Farkas, Illyés Gyula, Kárpáti Aurél, Kmetty János, Kodály Zoltán, Kotsis Iván, Kovács Imre, Lajtha László, Lóczy Lajos, Major Tamás, Ortutay Gyula, Pátzay Pál, Révai József, Rusznyák István, Szakasits Árpád, Szekfű Gyula, Szőnyi

111 A VKM VIII. ügyosztályának belső jelentése a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló üléséről. Gönyei 1988. 186.

112 Ma a Színház- és Filmművészeti Egyetem épülete.

István, Vedres Márk, Waldbauer Imre, Weil Emil, Zathureczky Ede. A kiegészítés során felvételt nyert még Békésy György, Oltványi Imre, Ádám Lajos, Csécsy Imre, Palló Imre, Komáromi Pál, Fehér Lipót, Tildy Zoltán és Heltai Jenő.¹¹³ Zilahy javaslatára Szent-Györgyi Albertet díszelnökké, Barulint az elnöki tanács tagjává választották. Vagyis természettudósok, írók, művészek voltak többségben, a politika részéről pedig több párt is képviseltette magát.

A tagságról, annak elnevezéséről és szavazati jogairól élénk vita alakult ki. Itt már előjött a szűk értelmiségi kör és a tömegszervezet ellentmondása, ezzel kapcsolatban pedig a bevételi forrás is megjelent mint probléma. Így például Háy megjegyezte, hogy nem a pénzösszegnek, hanem a tagok számának növelésére kell törekedni. Alföldi ezzel ellentétben úgy gondolta, hogy a tudomány és művészet képviselői és a hallgató közönség két külön csoport. Gyöngyösi külügyminiszter a tömegszervezet politikai fontosságát hangsúlyozta, azonban többen elleneztek, hogy ez „megnyitná a kaput a dilettánsok elhatalmasodásának”.

Zilahy Lajos elnök a nyitóbeszédében közölte, hogy a Társaság egyik legfontosabb feladata, hogy sok tekintetben átalakítsa a magyar köztudatot. De ez nem jelenti azt, hogy me-reven Kelet felé kell fordulni, nem kell megtagadni a Nyugati szálakat és kultúrát. „Most megnyílt az út a földgolyó leg-hatalmasabb népközössége felé a kultúrcserére.” Zilahy befeje-zésül azt hangoztatta, hogy őszinte és lojális közeledésre van szükség, nem pedig politikai opportunistákra.¹¹⁴ Zilahynak jól kirajzolódik a világlátása és az elképzelése a Társaságról – egy év múlva ez lesz az oka a lemondásának is.

Az alapszabályzat kimondta, hogy alapvető feladatának tekinti a Társaság az irodalmi, művészeti, tudományos és ál-talános kulturális kapcsolatok létesítésének és fejlesztésének

113 A VKM VIII. ügyosztályának belső jelentése a Magyar–Szovjet Művelő-dési Társaság alakuló üléséről. Gönyei 1988. 186.

114 Uo. 189.

előmozdítását Magyarország és a Szovjetunió között. Ezek megvalósítására a következőket határozták meg: tanfolyamok, könyvtárak, előadások, hangversenyek, felolvasások, kiállítások, színházi és filmbemutatók révén bemutatja a Szovjetunió kultúráját. Folyóiratokat és nyomtatványokat ad ki, rádióelőadásokat szervez meg, orosz nyelvtanfolyamokat rendez. A Társaság vagyonát tagdíjakból és adományokból, illetve a Társaság tevékenységével összefüggő intézkedésekből eredő bevételekből képzelték el, a vezetők fizetést nem kaptak. Kétféle tagság volt, a rendes és választott tagok. Rendes tag (évi 120 pengő) valaki két tag ajánlására az elnöki tanács választásával lehetett, a választott tagot (évi 240 pengő) a szakosztályok választmányai hívták meg az elnöki tanács előzetes hozzájárulása alapján. Az alapszabályzat elismerte a kollektív tagságot is.¹¹⁵

A Társaság szakosztályokra oszlott (ez mindig változó számú volt, a dokumentumok alapján nem mindig pontosan követhető, hogy mikor melyik létezett). A zenei szakosztály élén például Kodály állt, a színházén Bajor Gizi, a jogtudományén Moór Gyula, az orvosin Rusznyák István vagy az 1947-ben létrejött filmszakosztály élén Balázs Béla. A levéltári dokumentumok alapján 1945–1947 között 19 szakosztály működött: zenei, irodalmi, színház, jogtudomány, pedagógiai, sajtó és rádió, közgazdasági, képzőművészeti, szellemtudományi, sport, sakk, női, ifjúsági, magyarságtudományi, építész, természet tudományi, mezőgazdasági, film, orvosi. Az idő folyamán volt olyan, ami megszűnt vagy összevonásra került később (pl. sakk és sport vagy a film és színház). Az apparátus a szervezési osztályból, kultúrosztályból, könyvkiadói osztályból, központi szerkesztőségéből, gazdasági osztályból és a könyvkereskedésből állt. Tervbe volt véve a Mecsnyikov-érem¹¹⁶ kiadása évenként egy magyar és egy szovjet személyiségnek, aki

115 MNL OL P 2148 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alapszabályzata.

116 A díjat Ilja Mecsnyikov (1845–1916) biológusról nevezték el. 1908-ban orvostudományi Nobel-díjat kapott.

a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok terén kiemelkedőt alkotott.

1945. június 12-én¹¹⁷ az MSZMT kiáltvánnyal is fordult a magyar társadalomhoz, amiben külön kiemelték az értelmiségieket. Célul tűzték ki, hogy a magyar közvélemény és az írók, tudósok, művészek tájékoztatlanságát megjavítsák, amit a korábbi rágalmak és háborús propaganda okozott. Ezt azóta a „Vörös Hadsereg diadalai” elhárították, „nem kételkedünk abban, hogy a Szovjetunió ragyogó szellemi életének megismerése el fogja takarítani nemzetünk lelkéből a rágalmak és uszítások utolsó salakját is”. A munkát úgy határozták meg, hogy az túlmegy az egyszerű felvilágosításon, „a kölcsönös megismerés kölcsönös szeretetté, szoros termékeny barátsággá fog nőni.”¹¹⁸ Ugyanekkor Sztálinhoz is táviratot intézett a Társaság, az tartalmában megegyezett a kiáltvánnyal.¹¹⁹

Am a szép szavakat és gondolatokat a realitás is követte – illetve előzte meg. A hivatalos megalakulást megelőző napon Háy Gyula Rákosihoz fordult tanácsokért. A már korábban említett, szélsőjobboldal Oroszország-szakértőjének számított Rátz Kálmán¹²⁰ próbált igazodni az új időkhöz, Barulinnál jelentkezett közvetítők útján, elküldve könyvét (nincs részletezve melyiket), *Holnap* című lapját, önéletrajzát és a parlamenti felszólalásaira vonatkozó jegyzőkönyveket. Mindenesetre a dokumentumon jól kivehető Révai írása: „elutasítani Rácز közeledését.” Rátz nem került be a Társaságba, politikai kalandor pályája véget ért.¹²¹

117 A kiáltványt 1945. június 9-én fogadták el.

118 MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 06. 12./20/13. A Vörös Hadsereg diadalai megnyitották a magyar demokratikus fejlődés útját – A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kiáltványa

119 *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945–1948: Dokumentumok*. A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, Budapest, 1969. 73–74.

120 A jelentésben a neve eredeti írásmódban, Rácз Kálmánként szerepel. M-KS 274. fond 17. csoport 7. őrzési egység. Az MSZMT vezetői /Zilahy, Háy Gyula/ levelei Rákosihoz, ill. Révaihoz a társaság belső személyi problémáiról.

121 1948-ban Svájcba emigrált, 1951-ben meghalt.

3. A Társaság vezetői

Jól látszik, hogy a korábbi alapvetően szovjetellenes közegben dolgozó nem kommunista értelmiség körében a háború után valóban volt egy őszinte szándék a szovjet élet és kultúra megismerésére. (Ahogy az alapításnál megjelent még az opportunista Rátz is, de Háy és Gyöngyösi fentebb említett felszólalásai is előrevetítik a politikai realitást). A megalakulásban fontos szerepe volt Zilahy Lajosnak és Szent-Györgyi Albertnek, az ő útjukat érdemes közelebről is megvizsgálni. Szintén érdemes kitérni még Háy Gyulára. Háynak csak a megalakulás után lett nagyobb szerepe a társaság életében, mint főtitkárnak, aki az MKP érdekeit igyekezett képviselni.

3.1. Zilahy Lajos és a Szovjetunió

A kulturális társaság élére a szovjet és magyar vezetés is Zilahy Lajos író-t képzelte el. Ez a döntés elsőre furcsának tűnhet, maga Zilahy is meglepődött ezen. Zilahy a két világháború között az egyik legnépszerűbb író volt Magyarországon. Az 1922-es *Halálos tavasz* című regénye elhozta neki a közönségsikert, az abból készült 1939-es film Karády Katalin főszereplésével a korszak ikonikus alkotása lett. Zilahy támogatta a Horthy-rendszert a háború kitöréséig (bár a hitleri politikát és szoros németbarátságot elutasította), volt egyfajta vonzalma az úri világ iránt. Felesége Bárczy Piroska volt, Bárczy István Budapest főpolgármestere, igazságügyi miniszter, országgyűlési képviselő lánya, így a családi kapcsolatoknak köszönhetően bejárása volt az elit körébe is. De ez nem jelentett valamiféle társadalmi elzárkózást az írónál, a parasztságból származó értelmiség létrehozása és támogatása is vonzotta, vagyont erre is igyekezett fordítani.¹²²

122 Ständeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális élet és hatalom*. 1956-os Intézet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 414–415.

Korábbi művei, mint például a *Szibéria. Magyar hadifoglyok története* vagy a *Két fogoly*, szovjetellenesnek is felfogható volt a vezetés számára. Ráadásul az 1930-as években jó barátságot ápolt Gömbös Gyulával, ezt 1945 után sem tagadta: „a magam részéről akkor őszintén hittem abban, hogy a reform gyakorlati kivitelezésének legfőbb akadálya a mély gazdasági válság, amely megbénította az országot, és most már eljött az ideje, hogy a beígért reformok útján valóban történjék valami. (...) [Antiszemita] is volt. És ostobán nacionalista. De ezek a nézetei rám nem gyakoroltak hatást.” Ez valóban egy lehetséges magyarázat a meggyőződéses antifasiszta Zilahy és a Mussoliniért rajongó Gömbös barátságára, az író valóban egy komoly társadalmi reformert látott az akkori miniszterelnökben.

Azonban a barátságnak is volt határa. Zilahy 1933-as *A tizenkettedik óra* című színdarabja háborúellenes kicsengésű volt, a különböző áltudományokat, például a fajvédelmet is kifigurázta benne. Ez a politikai körökben és a szélsőjobboldalon is nagy felháborodást váltott ki, a mű betiltását követelték. Gömbös felelősségre is vonta négyszemközt az író. Kozma Miklós akkori MTI-vezérigazgató megvédte Zilahyt, az író személyét nem érte kár Gömbösnél, de a művet végül is levették a műsorról.¹²³ Zilahy 1935 nyarán az Új Szellemi Front megteremtésével próbálkozott, az írókat és Gömbös Gyulát próbálta közelebb hozni. Zilahy házában fogadta Gömböst és az írókat – többek között Illyés Gyulát, Móricz Zsigmondot, Féja Gézá, Németh Lászlót, Szabó Lőrincet, Tamási Áront –, de ez sikertelen volt, ismétlésre nem került sor.¹²⁴ Ez az egyen-súlyozás, a középút keresése az egész Zilahy-életműre jellemző. A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kezdeti történeténél szintén látni fogjuk ezt.

123 Lackó Miklós: *Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975. 69–73. Kozma Miklós (1884–1941) az MTI vezérigazgatója 1920–1941 között, belügyminiszter 1935–1937 között.

124 Siklós János: *Zilahy Lajos utolsó évei. A csillagokban élni: elbeszélések, tárcák*. Népszava, Budapest, 1986. 58–60.

Magyarország német megszállása után bujkálásra kényszerült, az 1943-as *Fatornyok* című darabját betiltották, mert az náciellenes volt. Többek között a fehérvárcsurgói Károlyi-birtokon is rejtőzködött, illetve Szent-Györgyi Alberttel a Szentkirály utcai Károlyi-palotában. A nyilas uralom alatt egy személyes tragédia érte, húga életét vesztette Budán.¹²⁵

Zilahy vezércikke az *Ami a romok alatt, s ami a romok felett van* 1945. január 22-én jelent meg a *Szabadság* c. lapban. Figyelemreméltó, hogy a cím megegyezik az 1942-es nagy cikkével. Az akkor általa szerkesztett *Híd* folyóiratban jelent meg, amikor az első szovjet bombatámadáskor az ő házáat is eltalálták. Az 1942-es cikkben lemondott teljes vagyonáról és egy alapítványi iskolát szeretett volna létrehozni tehetséges diákok számára (ez is még visszajön a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság történetében). Zilahynak természetesen ez a bombatámadás egy trauma is volt, és csak a szerencsén múlt, hogy nem tartózkodott otthon.

Az 1945-ös cikk legmegosztóbb része az volt, amikor a szovjet katonát Krisztushoz hasonlította: „És szerdán belépett a pincébe egy orosz katona, megállt a gyertyafényben és azt mondta: Nyima kleba? És letett az asztalra egy kenyeret, szinte bocsánatkéréssel. Soha nem fogom elfelejteni zavart kis mosolyát. Ez az arc volt nekem ott a gyertyafényben az élő Krisztus. Ezt a szót: szabadság, azt a pár fonnyadt almát, ezt az orosz mosolyt soha nem tudom visszafizetni nekik.”¹²⁶ Zilahy ezek után nem egy levelet kapott, amiben közölték, hogy ő, a „rohadt kommunista”, meg fog lakolni.¹²⁷

Barulin szovjet követségi tanácsos előtt se titkolta múltját, mikor 1945 januárjában Budapestről Debrecenbe szállították, és közölték vele, hogy őt jelölték ki a megalakulóban levő Magyar–Szovjet Művelődési Társaság párton kívüli elnökének: „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk. (...)

125 Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései, 1945–1963*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 23.

126 Siklós 1986. 82–83. A cikk 1945. január 22-én jelent meg a *Szabadságban*.

127 Uo. 81.

S nem tudnám, de nem akarnám valami »bocsánat, tévedtem!« felkiáltással visszavonni, amit akkor írtam...”. A jövőbeli MSZMT első elnöke azt hitte, hogy az élete véget ér, ám Barulinék biztosították, hogy számontartották az írói és emberi magatartását a háború alatt is.¹²⁸ Viszont Zilahy kiválasztása szovjet részről taktikai lépésnek is felfogható: országosan népszerű író volt, akire úgy gondolhattak, mint aki meg tudja szólítani a középosztályt, a polgári értelmiséget. De egyben az sem tagadható, hogy a munkát az író őszinteséggel és teljes lelkesedéssel végezte, hitt abban, hogy a magyar–szovjet kulturális kapcsolatoknak helyre kell állnia. Szívesebben vette volna, ha az országot a nyugati szövetségesek szabadítják fel, de bízott a Szovjetunióban is. Cserépfalvi is így emlékezett vissza rá: „Zilahy rendkívül megtört ember volt, valahogy úgy éreztem, hogy ebben a nagy megrendülésében szinte mindent meg akarna javítani, mindent próbálna kárpótolni, segíteni, és mély meggyőződése volt, hogy egy nagyon bűnös rezsimnek vagyunk az áldozatai. Most, a szabadság hajnalán tele volt reményekkel, és feltétlen híve volt a kormány, a Kommunista Párt intézkedéseinek. A szovjetek iránti rajongását a végletekig fokozta. Később ő lett az első elnöke a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak is.”¹²⁹ Hitte, hogy az értelmiségnek részt kell vállalnia az újjáépítésben, ennek egyik megnyilvánulása volt a művelődési társaság elnöki pozíciójának elvállalása.¹³⁰

3.2. Szent-Györgyi Albert és a Szovjetunió

1945 januárjában szintén elkezdődött Szent-Györgyi Albert felkutatása, Zilahy elmondása szerint az alapításnál nagy lendületet jelentett a jelenléte. Íróbarátjához hasonlóan, ő is a háborúellenességével, a kultúra újjáépítése szándékával és a realpolitikai helyzet felismeréssel jutott el a szovjetekig. A tudós

128 Uo. 13–14.

129 Cserépfalvi 1989. 24.

130 Ständeisky 2005. 414–415.

1935-ben már járt a Szovjetunióban, 1937-ben elnyerte a biológiai és fiziológiai Nobel-díjat, ezzel pedig országos hírnevet és népszerűséget is szerzett. A Nobel-díj aranyérmét 1939-ben a szovjet–finn háború kitörésekor a Finn Vöröskeresztnek adományozta, ezzel is kifejezve a tiltakozását.

1943-ban Kállay Miklós miniszterelnök tudtával Isztambulban tárgyalt az angolokkal Magyarország kiugrási lehetőségeiről. Az angolok nem voltak hajlandók Kállayval szóba állni, de Szent-Györggyel igen, így a miniszterelnök is beleegyezett az útba. Erről a titkos akcióról mindenki tudott, ettől se a szovjet, se a német fél nem volt lenyűgözve. Molotov közölte is, hogy csak feltétel nélküli megadás az egyetlen elfogadható megoldás számukra, mert Magyarország a Szovjetunió területén harcol és nem Nagy-Britanniában, így nekik kellene a legnagyobb beleszólásuknak lennie a szövetségesek közül Magyarországot illetően.¹³¹

A német megszállás után Szent-Györgyi Szegeden volt háziőrizetben, innen elmenekült, majd pedig Budapesten kellett bujkálnia. Egy ideig a svéd nagykövetség oltalma alatt állt, svéd útlevelet is kapott. Valószínűleg saját szerepét túlértékelve, 1944 őszén az ország keleti felére szeretett volna átrepülni, hogy a szovjet féllel egy békeszerződésről tárgyaljon. A tudós Bajcsy-Zsilinszky memorandumát vitte volna magával. Ahogy ő fogalmazott, „a memorandum nagyon rossz, hat oldal és semmit sem mond, mint általában a politikusok írásai. De ez nem fontos. A fontos az, hogy az oroszokkal meglegyen az összeköttetés. A cél az, hogy Budapestet »nyílt várossá« nyilvánítsuk és elkerüljük az ostromot.”¹³² A repülés előtt fogták el Bajcsy-Zsilinszkyt és jó barátját, Bay Zoltánt, így ez megghiúsult. A nyilas propaganda egyetemi tanárokat is próbált meggyőzni, hogy Németországba kell menekülniük, megpróbálták elterjeszteni, hogy a szegedi és debreceni egyetemeket már Szibériába

131 HU OSA 375-0-3/1 Palla Péter foreign office 1943. Hungary. 17th December 1943.

132 Bay Zoltán – Dénes Gábor – Nagy Ferenc – Wisinger István: *Szent-Györgyi Albert. Dokumentumok, riportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 19–25.

telepítették ki. Amikor még ez sem győzte meg a tanárokat, akkor Szent-Györgyiről beszélt Rajniss Ferenc, a Szálasi-kormány kultuszminisztere. Olyan hazugságot állított, miszerint Szent-Györgyit a szovjetek Szeged parancsnokává nevezték ki, ahol együtt kegyetlenkedett az oroszokkal, embereket végeztetett ki válogatott kínzásokkal, aminek hatására összeomlott és megutálta az oroszokat. A propaganda szerint természetesen a „nyilasok nagylelkűen megbocsátottak neki”.¹³³

Egy másik történet szerint a következő hazugságot terjesztette róla a nyilas párt: „Itt van mellettem Szent-Györgyi. Megpróbált tárgyalni az oroszokkal, de azok pecsétet égettek a homlokára, kirugdosták az összes fogát, kitépték a nyelvét, ezért nem tud beszélni, máskülönben elmondaná, milyen borzalmasak az oroszok, és hogy menekülni kell előlük.” A tudós unokatestvérének visszaemlékezése szerint a rádió naponta bemondta, hogy Szent-Györgyit valamilyen formában elfogták vagy épp bevallotta tévedéseit.¹³⁴

Szent-Györgyinek a bujkálása alatt Horthyval is sikerült beszélgetnie, ám az eredményt nem hozott: „Felajánlottam szolgálataimat, hogy Magyarország csatlakozásának ügyében közvetítek a szövetségesek felé. Úgy tűnt, elfogadja a javaslatomat, de amikor észrevette, hogy a szovjetekkel is szimpatizálok, kiment a szobából, és többet nem is jött vissza. Csak magamnak tehetek szemrehányást a kudarcért. Figyelembe kellett volna vennem Horthy mentalitását. Gyűlölte az oroszokat, és félt tőlük.”¹³⁵

Szent-Györgyre 1945 februárjában találtak a szovjetek Budapesten, Zilahyhoz hasonlóan ő is megijedt, de hamar kiderült, hogy a megmentéséről van szó: „A szovjet külügyminiszter, Molotov személyesen adott parancsot az orosz hadseregnek, hogy egy csapat katona keressen meg és vigyen biztonságos helyre. Hogy mi indította Molotovot erre, nem tudom – ebben

133 Uo.

134 Ralph W. Moss: *Szent-Györgyi Albert*. Typotex, Budapest, 2013. 161.

135 Uo. 161–162.

bizonyára szerepet játszott a tudományos hírnevem is. Valószínűleg arra gondolt, hogy egy tudósnek nem szabad a harcokban elpusztulnia, de az is benne volt, hogy politikailag is hasznos lehetnék számukra.”¹³⁶

Szent-Györgyit a szovjetek Debrecenbe szállították, ahol feltáplálták, és egyben elkezdett részt venni a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megalapításában is. Saját elmondása alapján kivételes bánásmódban részesítették őt és családját Debrecenben. Ez a fajta különleges bánásmód egyszerre szólt a tudósnak, egyben politikai haszon is volt. Harmadrészről pedig egy állandó felügyeletet jelentett.

A tudós a Vörös Hadseregben felszabadítókat látott. „Őszintén az oroszok pártján álltam. Egyszerűen azért támogattam őket, mert világos volt, ha már egyszer együtt kell élnünk, akkor meg kell próbálnunk megérteni egymást.”¹³⁷ Viszont számos emlékezés fennmaradt, amikor épp a tömeges nemi erőszak vagy épp elhurcolások miatt szólalt fel. Szent-Györgyi nem csak az emberek életéért aggódott, a politikai szándék szintén hajtotta, félt, hogy ezáltal csak romlik az oroszok és magyarok közti kapcsolat. Ezt a megértést segítette volna elő a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság is.¹³⁸

1945 márciusában már Budapesten járt, ekkor találkozott újra Bay Zoltán barátjával. Bay visszaemlékezése alapján Szent-Györgyi Debrecenben tárgyalt Rákosival, aki biztosította a tudomány támogatásáról, ő pedig közölte, hogy semmilyen politikai pártba nem fog belépni. Bay elmondása alapján Szent-Györgyit elragadta a lendület, ő azonban rákérdezett az oroszokkal való kapcsolatra is, a függetlenség kérdésére és az erőszakra. Szent-Györgyi a következőt válaszolta: „Az oroszok és a magyar kormány arra kértek engem Debrecenben, hogy szervezzek meg egy Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot. A célja ennek, hogy a két ország kulturálisan is együtt-

136 Uo. 163.

137 Uo. 163.

138 Uo. 169.

működjek. Elvállaltam, mert jó jelnek látom, hogy az oroszoknak fontos a kulturális közeledés. Aki hódítani akar, az fegyverekre támaszkodik s megelégednek azzal, hogy katonailag ma teljesen a kezében vagyunk.” Az erőszak kérdésénél maga Szent-Györgyi is bevallotta, hogy Vorosilovnál panaszt tett ez ügyben és a művelődési társaság elnökségét nem vállalja el, ha azok nem szűnnek meg. Az oroszok ekkor figyelmeztették Szent-Györgyit, hogy a háborúnak még nincs vége, sőt, az ország területén még mindig harcok dúlnak (az ország egy hónappal később szabadult fel). „Zoltán, ez a kérdés nem könnyű. Kétszázmilliós nép szomszédságában élünk, akiknek ostobán hadat üzentünk. Ha azok, amiket ma látunk, múltó atrocitások, akkor el kell őket felejtetnünk. A kétszázmilliós néppel pedig barátságot keresnünk. Ők azt mondják, független Magyarországot akarnak, de olyat, mely nem ellenséges velük szemben. Joguk van ezt kívánni tőlünk. Hitlertől ők szabadítottak meg s ha visszagondolunk az ellenállási mozgalmunkra, sajnálattal kell látnunk, hogy még ott sem tudtunk segíteni magunkon. Sok jóakarat, sok szenvedés, de eredményt nem értünk el.”¹³⁹ Számos visszaemlékezés, levél és interjú maradt fenn Szent-Györgyitől és kollégáitól, azok lényegi elemében nem változtak. Szent-Györgyi nem volt kommunista, se a szovjetrendszer híve, de a Szovjetunióval való együttműködést hirdette, már csak reálpolitikai szándékból is.

1945 nyarán kéthónapos útra vitték a Szovjetunióba, ahol jó benyomást próbáltak kelteni. A Szovjet Tudományos Akadémia 220. fennállásának alkalmából pedig díszdoktori címet is kapott. Szent-Györgyinek két célja volt az utazással: az egyik a Szovjetunió és a szovjet nép megismerése. Zilahy kérte barátját, hogy írjon a *Szabadság* c. újságba. Szent-Györgyi végül Moszkvából írt egy levelet, amit az író le is közölt a lapban: „Ami az orosz nép lelkiségét illeti, az orosz igen jóindulatú, meleg kedélyű. Nem haragtartó, szereti elfelejteni a rosszat,

139 Bay Zoltán: *Az élet erősebb*. Csokonai – Püski Kiadó, Debrecen–Budapest, 1990. 139–140.

keresi a megértést, békességet és vidámságot. Hál' Isten, minden sikere ellenére, nincsen benne felsőbbbségi komplexum. Az őszinte barátság minden lelki alapfeltétele megadatott neki. Persze a »barátság« és »szeretet« önmagukban csak üres szavak. Nem szerethetünk valamit, amit nem ismerünk. Hogy szerethessük, barátnak mondhatjuk, előbb meg kell ismer-nünk. A mi esetünkben: meg kell ismernünk egymást. És itt van a mi feladatunk, Lajosom, hogy ebben segítsünk. Persze nem jöhetünk ki mindnyájan, de megismerkedhetünk egymás lelkiéletének virágaival, melyeket kultúra néven szoktak összefoglalni. Lássunk munkához mielőbb, s így arra kérlek, tégy meg mindent, hogy a tervezett Magyar–Szovjet Művelődési Társaság mielőbb megalakuljon és megkezdje működését.”¹⁴⁰ A másik indok pedig az volt, hogy azt remélte, közben tud járni a szovjet katonák által elkövetett atrocitásokkal szemben. A kintléte alatt sikerült Dekazonov külügyminiszter-helyettestel találkoznia, ám amikor a témát felhozta, Dekazonov kiabált vele.¹⁴¹ Kintlétében a jó benyomás mellett azonban egy más típusú momentum is megjelent: az ausztrál tudóssal, Eric Ashbyvel kint találkozott, és magánbeszélgetést folytatott. Közölte vele, hogy Angliába és Amerikába is szeretne eljutni, de útlevelet nem kap, és a Szovjetunióban angolokkal sem tud találkozni. Ugyan kaviárt naponta háromszor kapott, de a túl szoros vendégszeretet egyre terhesebb lett számára.¹⁴²

Az utazással megértette, hogy a politikában nem kap helyet, helyette a kulturális élet újjáépítésére koncentrált. Palló Gábor Szent-Györgyi filozófiai gondolatait elemezve arra jutott, hogy a szovjet társadalom már csak azért is szimpatikus lehetett neki, mert úgy érezte, hogy ott a tudományt megbecsülik. A tudomány és kultúra kiemelt volt Szent-Györgyi gondolkodásában egész életén keresztül, a központilag irányított tudo-

140 Bay–Dénes–Nagy–Wisinger 1989. 129–130.

141 Palló Gábor: Szent-Györgyi Albert és a szovjet kapcsolat. *Magyar Tudomány*, 1993. 10. sz. 1267.

142 Moss 2003. 167–168.

mány gondolata nem állt messze tőle, erre Magyarországon is törekedett 1945–1947 között.¹⁴³

Ezeket igazolja Háy László¹⁴⁴ jelentése is Dimitrovnak a Szent-Györggyel folytatott beszélgetéséről (1945. május 18.). Háy László hat pontot szedett össze, ebben szerepel a „Vörös Hadsereghez való viszony Magyarországon sokat romlott”, illetve a tudósra a „Szovjetunióban nagy hatással volt rá mindaz, amit a kulturális fejlődés terén látott, valamint az a meleg fogadtatás, amelyben részesítették.” A levél azt is megjegyzi, hogy Szent-Györgyi népszerű, tisztességes szándékú ember, de ennek ellenére a „reakció eszközévé” válhat, ha nem sikerül a „helyes irányba” terelni.¹⁴⁵

Azonban Péteri György több szempontra is felhívja a figyelmet, például a magyar tudományos élet és az MTA újraindítására is. Ott ellentétek alakultak ki, Szent-Györgyi ötleteit kevesen támogatták. Szovjet útja után megalapította az MTA-tól független Magyar Természettudományos Akadémiát, amit aztán 1946 közepére sikerült összevonni Keresztury Dezső közreműködésével. Szent-Györgyi a kommunisták és szovjetek támogatását élvezte itt, mindkét fél használta egymást.

143 Palló 1993. 1269–1270. Szent-Györgyi Albert 1947-től haláláig, 1986-ig az USA-ban élt. Az MSZMT-ben való részvételét soha nem tagadta meg. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az 1954-es amerikai állampolgársági elnyerése. Az akkori McCarren–Walter bevándorlási törvény alapján a kommunistákkal való szimpátia is elég lett volna, hogy Szent-Györgyit kiutasítsák. Amikor rákérdeztek az MSZMT-re, arra azonban csak így felelt: „Azt a társaságot gyakorlatilag én alapítottam, és körülbelül két évig voltam az elnöke. A társaság egyetlen célja a magyar–oroszk kulturális kapcsolatok elősegítése volt. Később azonban politikai okokból propagandacélokra használták a társaságot. Akkor otthagytam őket.” Moss 2013. 197–198.

144 Háy László (1891–1975) közgazdász, orvos, politikus. A Tanácsköztársaság idején az Orvos Szakszervezet Direktórium tagja. 1934-től a Szovjetunióban élt, 1945-ben visszatér Magyarországra. 1946–1948 között a Magyar Nemzeti Bank elnöke. 1957–1963 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora (ma Budapesti Corvinus Egyetem).

145 Háy László jelentése Dimitrovnak a Szent-Györggyel folytatott beszélgetésről, 1945. május 18. In *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Szerk.: Izsák Lajos – Kun Miklós. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 53–57.

Nem elképzelhetetlen, hogy a szokatlanul hosszúnak számító 2 hónapos kinntartózkodása alatt kaphatott ígéretet arra, hogy ha nem is a politikában, de a tudományos életben vezető szerepet kap. 1947-re világossá vált, hogy az ígéretet nem váltották be, ahogy ő elképzelte. Az ilyenfajta gyakorlati megközelítés a Szovjetunió és kommunisták iránt szintén nem volt rendkívüli a korban.¹⁴⁶

3.3. Háy Gyula és a Szovjetunió

A Társaság kezdeti történetében még egy aktív szereplő volt, Háy Gyula, kommunista drámaíró. Háy Gyula csak az alakuló gyűlések után került a Társaság életébe, akkor sem feltétlenül a saját akaratából. Ő egészen más utat járt be a társaságig, mint Zilahy vagy Szent-Györgyi. A 19 éves Háy Gyulának emigrálnia kellett a Tanácsköztársaságban való részvétele miatt, ekkor Németországban telepedett le. A harmincas évekre színházi sikereket ért el, az *Isten, császár, paraszt* című drámája ellen a nácik tüntettek is, azt keresztényellenesnek ítélték meg. Részt vett az 1934-es osztrák munkásfelkelésben, amiért párhónapos börtönbüntetésre ítélték és kiutasították az országból. Ekkor élt Lunacsarszkij korábbi meghívásával, és 1935-ben a Szovjetunióba költözött.¹⁴⁷

A Szovjetunióban többek között jó kapcsolatot ápolt Rákosi Mátyással, Nagy Imrével, Gábor Andorral, Lukács Györggyel. Itt tíz évet töltött el. Sík Endre és Háy Gyula Csehov-novellákat fordított magyarra. Sík visszaemlékezése szerint Háy meg volt győződve, „hogya az orosz irodalmat a magyar olvasók széles tömegei körében népszerűsíteni akarjuk, erre a célra Csehov kis vígjátékainál és néhány jól összeválogatott kis el-

146 György Péteri: Modernity versus Democracy: The Politics of Albert Szent-Györgyi, 1945–1947. *Hungarian Studies*, 9. 1994/1–2. 181–198.

147 Magyarországi munkásságáról lásd Farkas Ádám: Holdudvarból börtönbé. Háy Gyula Magyarországi karrierje, 1945–1965. *RussianStudiesHu*, 2019. 63–95.

beszélésnél alkalmasabbat nem találhatunk.”¹⁴⁸ Sík Endre nemcsak 12 Csehov-novellát fordított le, hanem egy kazah mesét is, a *Dzsomárt szőnyegét*. Ezeket a műveket az MSZMT később meg is jelentette a kiadványsorozatában.¹⁴⁹

Gerő Ernő 1944 decemberében a Rákosinak szóló levelében megemlíti, hogy „emberekre sürgősen szükség van, de használható emberekre. Nagyon kell Andics, Rudas, jó volna Háy Gyula és természetesen kellene mások is”.¹⁵⁰ Háy visszaemlékezése alapján 1945. április 12-én szállt fel szovjet repülőgépre és indult el Magyarországra. Be nem mutatott darabjait, így az *Isten, császár, parasztot* és a *Tiszazugot* hamar színpadra viszik, elsőszámú drámaíróként tekint rá a kommunista párt.¹⁵¹

Háy szerint maga Révai utasította a feladat elvállalására: „Maga főtktár lesz. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban. »Az hol található« kérdeztem eléggé megszeppenten. »Sehol. Ezt a társaságot maga fogja megszervezni. Összehív egy előkészítő bizottságot és megválasztja az elnökséget. Elnöknek megválasztja Zilahy Lajost, díszelnöknek Szent-Györgyi Albertet. Kodály Zoltánt is be kell venni az elnökségbe. A párttól azt a feladatot kapja, hogy ezt a társaságot megalapítsa és felépítse.« (...) Arra ítélték tehát, hogy írói pályám legszebb szakaszában, álmaim megvalósulása közepette elvégezzem azt a fölösleges szervezőmunkát, amin Moszkvában annyit gúnyolódtam. Kár.”¹⁵²

Azonban az sem elhanyagolható momentum, hogy Háy a visszaemlékezéseit az 1970-es évek elején írta meg Svájcban, harmadik emigrációjában, mint kiábrándult reformkommunista. 1955-től ő is a Nagy Imre-körhöz csatlakozott, 1956-ban a nagy íróperben II. rendű vádlottként hat év börtönre ítélt.

148 Sík Endre: *Vihar a levelet...* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988. 498–499.

149 Uo.

150 Gerő Ernő levele Rákosi Mátyásnak, 1944. december 28. Izsák–Kun 1994. 13.

151 *Szabad Nép*, 1945. május 20. Vádirat a feudális Magyarország ellen a Nemzeti Színház színpadán.

152 Háy Gyula: *Született 1900-ban*. Interart Stúdió, Budapest. 1990. 345–346.

ték, mint a „forradalom szellemi előkészítőjét”, Déry Tiborral, Zelk Zoltánnal és Tardos Tiborral együtt. 1960-ban szabadult, 1965-ben emigrált. Sem ő, sem felesége nem tagadta le rákossista múltját, de az író mindenképp igyekezett tompítani a rendszerben játszott szerepét a memoárjában, mint egy külső szemlélőként írta le magát.¹⁵³ A levéltári anyagok igazolják, hogy szívesebben foglalkozott volna inkább az írással, de azt is, hogy lelkesen végezte a rászabott munkát. Hitt a szocialista, szovjet kultúra felsőbbségében, így nem kérdőjelezte meg az MSZMT-ben kapott szerepét sem. A Társaság életében pedig fontos lesz később még egy apró momentum is: Háy ekkor ismerkedik meg jövőendőbeli harmadik feleségével Háy (Majoros) Évával, aki részt vállalt az MSZMT kultúrmunkájában, ám a kapcsolatot Rákosi erősen ellenezte. Háyt a kommunista párt tette a Társaság élére, mint megbízható informátort. Ez is mintegy előrevetíti annak történetét, hogy a kommunista párt hogyan próbálta kezdetektől fogva befolyásolni azt.

4. A „földkérdés”

Ugyanekkor az is kiderül, hogy kezdetben a Társaságnak nagyobb gondja is volt a kultúra terjesztésénél, például az élelmiszer-ellátás. Június 8-án Zala megyéből indult el vasúti kocs, hogy a Társaság tagjai élelmiszerhez jussanak. Ez aztán a szeptember 3-i Intéző Bizottság ülésén is visszajött. Eszerint az MSZMT gazdasági osztály vezetője, Csanak István nem hozatta el a Zala megyei lisztet időben, így a Közellátási Kormánybizottság lefoglalta azt.¹⁵⁴

Zilahy 1946. januári beszédében is visszatér az a gondolat, hogy a kulturális munka mellett a fő gond még az élelmiszer körül forgott, a Társaság tagjait próbálták ellátni. Zilahy visz-

153 Részletesen lásd Farkas 2019.

154 MNL OL P 2148 Jegyzőkönyv a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945. szeptember 3-án megtartott Intéző Bizottsági üléséről. A liszt további sorsáról nincs adat.

szaemlékezése alapján karácsonykor Vorosilov marsallt személyesen kérte meg, hogy a Társaság dolgozóit meg lehetne lepni. December 24-én a társaság székháza előtt egy szovjet teherautóról névre szóló csomagokat vittek az épületbe.¹⁵⁵ Szent-Györgyi is úgy emlékszik vissza, hogy az egyetem Élettani Intézetében volt a „fűszeres bolt”, ahonnan a tudósok hátizsákjukban vitték el az élelmiszeradagjukat. „Szóval, a baráti társaság kezdetben ilyen földhözragadt missziót teljesített.”¹⁵⁶

Ám Zilahy 1946 januári felszólalásából több dolog is kiderült. Eszerint 1945 júliusában volt egy értekezlet,¹⁵⁷ amin többek között Nagy Imre akkori földművelésügyi miniszter, Kerék Mihály közgazdász és Veres Péter is részt vett. Zilahy felvetette, hogy az állam a társaságnak egy nagyobb földbirtokot adhatna megművelésre (vagyis nem tulajdonjogba). Az elgondolás az volt, hogy a birtokon az MSZMT mezőgazdasági szakosztály tudósok vezetésével „kulturális feladatot” is ellátnak abban az értelemben, hogy az orosz mezőgazdaság kutatásainak eredményeit itt a gyakorlatba is átültetik és továbbfejlesztik, például a növénynemesítést és a mesterséges állattenyésztést. A birtokon létrejött volna egy gazdasági intézmény, ahol növénykutató laboratórium is működött volna. Viszont Zilahy számára a legfontosabb része az elgondolásnak egy gazdasági akadémia volt, ahol munkás- és parasztgyermekekből neveltek volna szakembereket, „akiket már ott kint a földön egy gyakorlati nevelés kapcsán ebben a gazdasági irányban nevelne.”¹⁵⁸

155 Siklós János 1986. 86–87. MNL OL P 2148 Jegyzőkönyv a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10. napján megtartott üléséről 54/12. De ugyanúgy Zilahy 1945. július 20-i rádióelőadásában is ott van az élelmiszer-ellátás gondja. MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 06. 20. 1-6. Zilahy Lajos előadása a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról

156 *Négy évtized. 40 éves az MSZBT.* Szerk. Balázs Jánosné. Kossuth Nyomda, Budapest, 1985. 11.

157 Ennek írásos formája nem maradt fenn.

158 MNL OL P 2148 Jegyzőkönyv a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10. napján megtartott üléséről 54/12.

Scheibner Tamás ezt úgy értékeli, mint Makarenko: *Az új ember kovácsa*¹⁵⁹ című művének gyakorlatba való átültetését. A történet szerint fiatalkorú bűnözőkből faragnak új földműves-kisiparos szocialista embert a fizikai munka segítségével. Így végsősoron akár a felsőoktatásba is bekerülhetnek és még mérnökként is elhelyezkedhetnek. Scheibner abban is igazolva látta véleményét, miszerint a művet 1947-ben kiadta a Társaság, a fordítás hamarabb elkezdődött, így volt miből méríteni az ötletet. Ezt egyben a szovjetizálás egyik legelső jeleként is értékelte.¹⁶⁰

Itt azonban véleményem szerint másról van szó. Zilahy a gondolatmenet legfontosabb elemének nevezte meg a gyermekek nevelését. Ez pedig már korábban megjelent nála, még hozzá a korábban idézett 1942-es nagy cikkében, amiben lemondott vagyonáról és létrehozta volna a Kitűnőek Iskoláját. Az 1945. július 20-i rádióadásában szintén megemlíti ezt a tervét. A júliusi előadásban még nem szerepelt a szovjet mezőgazdasági módszerek népszerűsítése, csak a gyerekek nevelése: „rövid időn belül fel fogjuk állítani azt az első teljesen modern alapokra fektetett népiskolát, ahol a magyar föld egyszerű gyermekei az elemi iskoláktól kezdve, magasabb továbbképző tanfolyamokon keresztül fogják megismerni a mezőgazdaság legfontosabb alapelveit. Mezőgazdasági tudósaink pedig alkalmat fognak találni arra, hogy a növénynevelés, állattenyésztés és a mezőgazdaság összes új feladatait ne csak könyvekben és akadémiai katedráról hirdessék, hanem künn a földeken is valósítsák és gyakorlati eredményeiket évente az ország minden részéből odaseregglő gazdáknak bemutassák.” Zilahy a „nemzet talpra állítását és ország újjáépítését” is megnevezte mint a társaság feladatát.

159 Anton Szemjonics Makarenko (1888–1939) szovjet író és pedagógus. Tanításában központi elemet kapott az önigazgatói közösség, a kollektívizmus, a munka nevelő hatása. Egyik legismertebb műve a háromkötetes *Pedagógiai hősköltemény*.

160 Scheibner 2014. 75–76.

Így véleményem szerint ez inkább ez utóbbi gondolatnak a továbbvitele, az új rendszerhez igazodva paraszt és munkásgyermekekkel a főszerepben.¹⁶¹ Zilahy úgy fogalmazott, hogy „ez nem egy politikai irányzat, hanem elsősorban egy tudományos irányú mezőgazdasági nevelés”. Scheibner viszont inkább önleplező mondatként értékelte, mintsem meggyőző álláspontnak. Azt azonban ő is elismeri, hogy a Makarenko-összefüggéssel talán maga az író sem volt tisztában, nála a kérdés az értelmiség ellátásáról szólt.¹⁶²

Zilahy elbeszélése alapján kiderült, hogy az ötletét Nagy Imre és a többiek „nagyon egészséges gondolatnak tartották.” A birtok kiválasztásában a kisgazdapárti Kerék Mihály segített, ez végül a zirci apátság hatszázholdas birtokát, a bernátkuti majort jelentette. Intézetnek Rákospalota a volt leánynevelő és javítóintézetet ajánlotta fel. Zilahy megnevezett tárgyaló partnerei – Nagy Imre, Kerék Mihály, Veres Péter – mind részesei voltak az 1945-ös földreformnak, az író elgondolását helyeselték. A dokumentumból az is kiderül, hogy Zilahy 1945. december legvégén, 1946 január legelején találkozott a kisgazdapárti Kovács Bélával (Nagy Imre helyett ekkor már ő volt a földművelésügyi miniszter), aki „teljes mértékben magáévá tette ezt a gondolatot és oly értelemben nyilatkozott, hogy ezt a bernátkuti hatszázholdas birtokot, mint tízévi ingyenes bérletet fogja átengedni a Társaságnak.” Az intézménynek egyben az is lett volna a célja, hogy pár éven belül évente egy-két kiállítást rendeznek, ahol az érdeklődő gazdák megtekinthetik a „Szovjetunió hatalmas és érdekes vívmányait a gyakorlatban.”¹⁶³

161 Tasiné Csúcs Ildikó hasonlóan vélekedett erről. Tasiné 2015. 161. Sőt, ő ezt Kovács György tanulmánya alapján összekötötte Apáczai Csere János gondolataival, illetve Szent-Györgyi Albert tudományról való felfogásával. Kovács György: Apáczai és az erdélyi közgazdasági gondolkodás. In Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 209–232.

162 MNL OL P 2148 Jegyzőkönyv a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10. napján megtartott üléséről 54/12

163 Uo.

Makarenkónak valóban volt kultusza a Szovjetunióban, munkáit a moszkoviták, így Nagy Imre vagy Háy Gyula is jól ismerhette. Viszont az is jól látható, hogy az ötletet a kisgazda- és parasztpárti közgazdászok és politikusok támogatták. A földosztás, a Horthy-korszakra jellemző társadalmi viszonyok felszámolása, a parasztság felemelése közös cél volt. Így Zilahy ötletének támogatása az MSZMT földbirtokát illetően érthető, nem kellett hozzá Makarenko ismerete (még úgy se, hogy a tervezet alapján a földbirtok a szovjet mezőgazdaság propagálására is alkalmas lett volna). Másrésről pedig Zilahy életútját, cikkét és az ő ekkori lelkesedését ismerve itt inkább egy korábbi elképzelésének részleges megvalósulását láthatjuk, amit összekötött a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság munkájával. Így – még ha fel is ismerhető hasonlóság – nem a makarenkói elv átültetéséről van szó és végképp nem a „társadalom és kulturális szféra szovjetizálására, sztalinizálására törekvés egyik első jeléről.”¹⁶⁴ Arra van példa máshol a Társaság történetében (is).

5. Háy Gyula jelent – évtizedes problémák egy dokumentum tükrében

Nagy feladatot szántak a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak. 1945. augusztus 9-én a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a budapesti szovjet nagykövetségnek küldött feljegyzésből kiderül, hogyan képzelte a magyar–szovjet kulturális kapcsolatokat szorosabbá fűzni: 1. A kölcsönösség elve alapján egy-két tanárjelöltet küldtek volna a Szovjetunióba (illetve Magyarországra) egy évre, akik teljes ellátásban részesültek volna. 2. A kölcsönösség elve alapján képzőművészek bemutatnák az alkotásaikat a fogadó országban. 3. A kölcsönösség elve alapján zenészek koncerteket adnának. 4. A kölcsönösség elve alapján az operaházak vendégszerepléseket adnának

164 Scheibner 2014. 76.

5. A film-, rádió- és sportügylek egységes kezelése, ha a szovjet fél azt szeretné, oktatófilmek cseréje. 6. Magyarországon egy Szovjet–Magyar Bibliográfiai Központ felállítása, könyv- és folyóiratcsere lebonyolítása.

A minisztérium a dokumentum végén megjegyezte, hogy ezt „természetesen elsősorban” a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, azután az illetékes szakszervezetek és érdekképviselők bevonásával óhajtja lebonyolítani.¹⁶⁵ Vagyis az intézmény egy igen furcsa helyzetben volt: ott volt benne a civil kezdeményezés, a magyar és szovjet kormány támogatása és a kommunista párt célja az irányítás átvételére. Egyszerre szántak neki hivatalos diplomáciai és alulról jövő közművelődési feladatokat. Egyszerre kellett megfelelnie a politikai elvárásoknak – ami később a kommunista párt elvárásainak felelt meg – és a társadalmi igényeknek. Ez a kettő a legtöbb esetben pedig nem fedte le egymást. Ami egyszerre szült politikai elégedetlenséget, társadalmi elfordulást és a valós eredmények elhalványulását a problémákkal szemben. Ahogy a magyar–szovjet kapcsolatok nem értékelhetők hagyományos diplomáciai kapcsolatokként, úgy a kulturális kapcsolatok sem. A kapcsolatok a „magyar–szovjet barátság” narratívájában és propagandájában valósultak meg, a kulturális kapcsolatoknak szintén ezt kellett tükröznie. A történet előrehaladásával a civil kezdeményezés egyre inkább háttérbe szorul, a propagandafelhasználás felerősödik, míg az 1950-es évekre a szovjet kulturális kapcsolatok monopolizálása is megtörténik a társaságban.

A kommunista párt és szovjet vezetés törekvései már igen hamar látszódtak a dokumentumok alapján. Az alapvető konfliktus az volt, hogy Zilahy egy szűkkörű értelmiségi társaságot akart, a kommunisták és szovjetek pedig tömegszervezetet – ahogy láttuk ez a motívum már a megalakulásnál megjelent a felszólalásokban. Háy 1945. szeptember 22-én jelentett

165 A VKM X. ügyosztályának feljegyzése a budapesti szovjet követség részére a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok kiépítéséről. Gönyei 1988. 190–191.

Rákosinak. Megjegyzi, hogy az előkészítő bizottság már hónapok óta működött a részvétele nélkül, „teljesen Zilahy és Szent-Györgyi szellemében”.¹⁶⁶ Ez a megosztottság valószínűleg utána is fennállt, se Zilahy és Szent-Györgyi, se Háy nem utaltak egymásra visszaemlékezéseikben, kapcsolatuk megmaradt egyszerű kollegiális szinten. Zilahy és Szent-Györgyi barátságot ápolt még Amerikában is, visszaemlékezésükből jól kirajzolódik a kezdeti légkör: 1945. március 29-én Beznák Aladárnál Zilahy Lajos, Illés Béla, Ferenczy Béni és Erzsébet, Szent-Györgyi Albert, Rusznyák István és Illyés Gyula volt jelen. Szent-Györgyi a következő tréfát találta ki: Karády Katalint hívják magukhoz, és Illés Bélát mint szovjet katonát mutassák be neki. Ezt még aznap sikerült véghez vinni.¹⁶⁷

Ugyanebben a dokumentumban Háy megjegyezte, hogy a kommunisták néhol helytelen álláspontot képviseltek, nem értették meg a társaság pártközi jellegét, kisajátították a pozíciókat. A szakosztályok vezetői, mint például Kodály Zoltán vagy Oltványi „reakciós” tevékenységet folytat, a tagok aktivizálása még folyik. Sík Endre hazahívását szintén kezdeményezte, ami nem volt véletlen. A korábban idézett Síktól már kiderült, hogy Háy kérte tőle Csehov novelláinak fordítását, Hont Ferenc pedig egy kazah mese fordítását. Háy és Sík együtt dolgoztak a moszkvai Kossuth Rádióban is.

Ugyancsak megjegyezte, hogy az előadások alatt „közvetve és igen elővigyázatosan bekapcsolódunk a választási propagandába is, amennyiben a választási kampány alatt mintegy véletlenül a szovjet alkotmánnyal, a szovjetpolgár jogaival, demokráciával stb. összefüggő témákat választunk” vagy „mivel biztosítva van, hogy a Társaság minden lényeges kérdésé-

166 MNL OL 274. f. 17. cs. 6. ő. e. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság és a Jövendő c. lap jelentései, javaslatai. Rákosi Mátyás cikkei az Ogonyokban és a Jövendőben. Memorandum a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról. 1945. szeptember 22.

167 Ez a történet több visszaemlékezésben is fennmaradt. Siklós 1986. 14.; Illyés Gyula: *Ostromnapló 1945. január 10. – 1945. április 24.* Nap Kiadó, Budapest, 2014. 84.

ben észrevétlenül a Párt akarata érvényesüljön, minden alapja megvan annak, hogy a Társaság a Pártnak komoly kül- és belpolitikai jelentőségű szolgálatokat tegyen, természetesen elsősorban kulturális téren.”¹⁶⁸

Ezek a politikai tartalmú, belső életet bemutató jelentések fontosak, hisz tagadhatatlanul befolyásolták az intézmény működését. A Szovjetunió népszerűsítése politikai kérdés is volt, így nem meglepő módon a szervezetnek mindig igazodnia kellett az adott irányvonalhoz, főleg 1949 után. A Társaság történetében talán ezért is fontosabbak azok a megállapítások, amelyek a tényleges munkájával kapcsolatosak. Már a korai dokumentumokban olyan, később visszatérő elemek jelennek meg, amelyek az egész történetére jellemzőek lesznek, a tevékenységének és társadalmi hatásainak korlátait vetítik előre. Ezek az információk pedig segítenek az MSZMT objektívebb értékelésében.

A célokat több dolog is akadályozta. Először is a pénzszűke: a kormánytól induláskor ötmillió pengőt kaptak, ezzel egészen szeptemberig tudtak gazdálkodni. Elsősorban írói és fordítói tiszteletdíjra, papírra, nyomdai munkára ment el az összeg. Az apparátus, propaganda és az előadások, kiállítások, vidéki csoportok lendületbe hozása deficitese vállalkozás volt. A gazdaságilag meg nem térülő munka azt is mutatja, hogy a politikailag kívánt tömegszervezettől igen távol állt a társaság. Szintén panasz volt az irodalmi és a művészeti anyag hiánya. A VOKSZ nem küldött elég és jó minőségű anyagot, Háy a MAFIRT esetében kérte a párt segítségét is. Az említett 1945 júliusi levélváltások óta nem változott a helyzet. 1945 szeptemberében a *Lenin 1918-ban*¹⁶⁹ című filmet le kellett venni a műsorról, olyan kevés bevételt hozott. Ez a film még Sztálin megrendelésére készült el, aminek a célja az volt, hogy a szerepét felnagyítsa a forra-

168 MNL OL 274. f. 17. cs. 6. ő. e. Memorandum a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról. 1945. szeptember 22.

169 Murányi 2005. Kovács István beszámolója Révai Józsefnek az orosz film helyzetéről. 1945. szeptember 14. 50–52. Lenin v 1918 godu (r. Mihail Romm, 1939)

dalomban. Viszont úgy tűnik, hogy Barulin jelentése megértő fülekre talált.

A korábban ajánlott filmjei Magyarországra jutottak, így 1945 szeptemberére 8 szovjet filmet küldtek: *Muzsika szárnyán*, *4 szív*, *Magas jutalom*, *Gorkij gyermekkor*, *Grand kapitány gyermekei*, *Hallhatatlan ördögök*, *Scalov a repülő*, *Várj reám*.¹⁷⁰ Ezek mellett bemutatásra került még a hónapban a *Hullámok felett* és a *Moszkva két ege*. A felsorolt filmek közül csak a *Muzsika szárnyán* és a *4 szív* kapott feliratlistát Moszkvából. Azonban a levélből az érdeklődésre megint egy apró momentum felhívja a figyelmet: a *Berlin c.* film teltházzal ment hat hete, és „még csak megközelítően sem mondhatjuk meg azt, hogy mikor tudjuk a műsorról levenni.”¹⁷¹ A film – magyar forgalmazói címe a *Kapituláció* – egy fekete-fehér dokumentumfilm volt, ami Berlin 1945-ös elfoglalását mutatta be. A film az 1946-os cannes-i filmfesztiválon is elnyerte a dokumentumfilm nemzetközi nagydíját. Vagyis a jó filmekre valóban volt igény. A levél végül azzal zárul, hogy „az a körülmény, hogy Budapesten e pillanatban aránylag kevés orosz film fut, az éppen a fentiekből kifolyólag azt jelenti, hogy már minden filmet lejátszottak a mozik. (...) Amennyiben újabb és több orosz filmet kapunk az új szezonra, mint ahogy ezt már hónapokkal előbb nyomatékosan sürgetőleg kértük, felkészülten és tervszerűen fogjuk azokat megjelentetni.”¹⁷² Háy jelentéséből azonban látszik, hogy a helyzet nem változott a hozzáállást illetően, továbbra is a MAFIRT volt megnevezve hibásnak a szovjet filmforgalmazás terén.

Háy problémának még az emberhiányt nevezte meg: ez összefüggött a pénzhiánnyal, a fizetést nem tudták biztosítani. Ezek mellett még olyan gyakorlati problémák voltak, mint a rossz közlekedés és autóhiány, üzlethelyiség hiánya a könyvkereskedés számára, a nyomda lassú munkája és papírhiány („E téren sajnos a Szikrára van a legtöbb panasz”) illetve

170 Murányi 2005. Kovács István beszámolója Révai Józsefnek az orosz film helyzetéről. 1945. szeptember 14. 50–52.

171 Uo.

172 Uo.

a pártsajtó közömbössége („Nagyobb megnyilvánulásainkhoz rendezett, komoly sajtópropaganda kellene. Bámulatos módon ez épp a mi lapjainknál nem sikerül. Újra meg újra akadnak elvtársak, akik a Társaságot, mint idegen valamit kezelik”).

Háy egyben megjelölte a fő feladatokat. Ez már csak azért is fontos, mert sok közülük a következő években (évtizedekben) folyamatosan fennállt. A legfontosabb ezek közül:

1. Érintkezés a Szovjetunióval: Háy úgy kommentálta, hogy ez az ismert lassúsággal folyik. A VOKSZ-on keresztül küldik a kéréseket, leveleket, és a viszonzást, utóbbi elvétve érkezik. 1947-ben Szekfű Gyula, 1948-ban Szántó Rezső¹⁷³ illetve kritikával a VOKSZ-ot a munka lassúsága vontatottsága és a lehetőségek kihasználatlansága miatt. Azonban azt is látni fogjuk, hogy a VOKSZ mint szervezet nem volt alkalmas ellátni a kulturális kapcsolatok feladatát. Szekfű 1946. áprilisi–májusi jelentéseiből jól látszik a delegációcserek lassúsága.
2. Szovjet előadók látogatása: Háy nagy sikerként értékelte a Mojszejev együttes fellépését 1945 augusztusában, de megjegyezte, hogy ez „szinte véletlenül jött létre”. 1946 nyarán végül Emil Gilelsz lépett fel Budapesten, a következő évben Kodály Zoltánnak sikerült körutat adnia a Szovjetunióban és az első szovjet kulturális delegáció is Magyarországon járt. Ezek a példák azonban nem tipikusak.
3. Orosz nyelvtanfolyamok: „Ezek sikerét csak a jó tanerő hiánya és a tankönyvhiány korlátozza.” Ez a „csak” azonban pont a lényeg volt. Magyarországon nem volt hagyománya az orosz nyelvoktatásnak, 1945–1948 között az nem is lett meghatározó az iskolákban.
4. Folyóiratok: A Társaságnak a kezdeti szakaszban két újságja volt: a *Jövendő* (1945–1947) és az *Irodalom-Tudomány* (1945–

¹⁷³ Szántó Rezső (1892–1970). 1918-ban a KMP alapító tagja. 1920-ben bebörtönözték, 1922-ben a magyar–szovjet fogolycseréje következtében kerül a Szovjetunióba, itt a Moszkvai Magyar Klub alapítója. Dolgozott propagandaosztályon, mint instruktor és oktató. A moszkvai Kossuth Rádiónál bemondoként szintén dolgozott. 1947-ben hazatért, ekkor az MSZMT főtitkára lett.

1946). A *Jövendő* a Társaság politikai, társadalmi, művészeti és szépirodalmi hetilapjaként definiálta magát, a VOKSZ-tól kapott szerény anyagok itt jelentek meg. Az *Irodalom-Tudomány* szerkesztői Zilahy és Szent-Györgyi voltak, havonta jelent meg és elsősorban – ahogy a neve is tükrözi – az irodalomra és tudományra reflektált. Ez a lap nagyobb önállóságot élvezett, mint a *Jövendő*, de ez egyben a szovjet támogatás hiányát is jelentette. A vizsgált korban még egy lapja volt a Társaságnak, a *Jövendő* helyén létrejött *Új Világ* (1948–1956). Háy jelentéséből kiderült az is, hogy a *Jövendő* veszteséges.

5. Film: A már bemutatott helyzet ismert, Háy elmondása alapján nincs nagy befolyásuk a folyamatra, a MAFIRT kérte a segítségüket a rossz exportpolitika miatt. Háy még megjegyezte, hogy a „MAFIRT-tal magával sem könnyű együtt dolgozni.”
6. Könyvkiadás és szovjet szerzői jogok: Háy ezeket jelölte meg a Társaság legfontosabb feladatának. Ez már csak azért is volt fontos, mert a Társaság a szovjetektől kapott papírt ezekre tudta felhasználni, illetve a könyvkiadástól remélték a deficitet vállalkozások ellensúlyozását. Ezt a papírt azonban a Szikra lefoglalta. Egy 1945. október 4-i jelentésből kiderült, hogy a Szikra csak hosszas vita után bocsátotta rendelkezésre a 120 tonna papírt. „Félreértés” miatt más papírokat pedig felcserélt (más volt a minőség). A Szikra egyben több felajánlott munkát is visszautasított a Társaságtól.¹⁷⁴ Jól látszik, hogy a kommunista párthoz köthető szervezetek, mint például a Szikra Nyomda vagy a MAFIRT korántsem dolgozott együtt a Magyar–Szovjet Művelődési Társasággal, különböző érdekellentétekkel rendelkeztek. A Társaság két sorozattal nyitotta meg a kiadást, a *Jószomszédság Könyvtárával* és a *Szovjet Színpaddal*.
7. Kölcsönösség elve: „Magyar kultúra megismertetése a Szovjetunióban. E téren még csak előkészítő lépésekről

174 MNL OL 274. fond 17. cs. 6. ő. e. Jegyzőkönyv, 1945. október 4.

lehet beszélni.” A magyar–szovjet kapcsolatokat az alá-fölé rendeltség jellemezte az 1945–1989 közötti korban, ez alól a kulturális szféra sem volt kivétel. Sok példa jellemezte ennek a hiányát, de jól mutatja az, hogy a Szovjet–Magyar Baráti Társaság a Szovjetunióban például csak 1958-ban jött létre.

Vagyis a kiindulópont jól látható. A dokumentumból még az is kiderült, hogy három hónap alatt 500-ra emelkedett a választott tagok száma, ez a „szellemi elitet” ölelte fel. A vidéki szervezetek szintén alakulóban voltak, a kapcsolat laza volt (pl. nem volt autó). Helyi szervezet működött Debrecenben, Egerben, Gyöngyösön, Makón, Kaposváron, Nagykanizsán, Mezőtúron, Orosházán, Pécsen, Rákospalotán, Békéscsabán, Székesfehérváron, Szekszárdon, Szigetváron, Zalaegerszeg, Zircen.¹⁷⁵

Háy a végén arra kérte Rákosit többek között, hogy a kommunista párthoz köthető intézmények „a Társaságot kezeljék nagyobb jóindulattal.” Ez szintén jellemző lesz a következő 40 évre, sőt, maga a kommunista párt is nem egy esetben nem tekintett sajátjaként a szervezetre, miközben nagy elvárásai voltak vele szemben. Ugyanakkor átmeneti pénzkölcsönt is kért, amik olyan dologban megnyilvánulhattak, mint a benzin-kölcsön, autófuvar, étkezési jegy stb. A memoárjában később a Társaságról rossz emlékeket ápoló Háyt a dokumentumot úgy fejezte be, hogy „Rákosi elvtárs engedje meg, hogy minden hónapban adjak hasonló jelentést, és utána fogadjon rövid ideig megbeszélésre.”¹⁷⁶

Zilahy és Háyt 1945. nyári–ősi beszámolóit abból a szempontból is lehet értékelni, hogy külön-külön próbáltak vala-

175 MNL OL XIX-J-1-k Külügyminisztérium Adminisztratív iratok Szovjetunió 1945–1964 168/a tétel – A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, illetve a Magyar–Szovjet Társaság tevékenységével kapcsolatos dokumentumok. Jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság működéséről, 1945. szeptember 30.

176 MNL OL 274. f. 17. cs. 6. ő.e. Memorandum a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról. 1945. szeptember 22.

milyen megoldást találni a fenntartásra (függetlenséget megőrizve földbirtokok megművelése versus kommunista párt támogatása). 1945. november 12-én azonban együtt fordultak Gyöngyösi János külügyminiszterhez a pénzszűke miatt. Megoldásként a következőt ajánlották: a Magyar–Szovjet Külforgalmi RT. hajlandó lett volna a társaságnak állandó anyagi támogatást nyújtani (vállalkozások, könyvkiadás támogatása), ha azt a külügy is elfogadja.¹⁷⁷ Ennek az elnöke Antos István volt. Ő egyúttal a pénzügyminisztériumban is dolgozott 1945–1951 között, részt vett az első hároméves terv kidolgozásában, 1946-ban a Magyar Nemzeti Bank kormánybiztosa lett és a kommunista párt tagja volt. Így érthető a két vezető közös fellépése: Zilahynak fontos volt, hogy a társaság az államtól és pártoktól függetlenül működjön. Háynak pedig az, hogy a kommunista párt akarata érvényesüljön. Mindketten igyekeztek saját érdekeit érvényesíteni. Ez azonban csak részeredményt hozott, 1945 decemberében a kormány a Magyar–Szovjet Külforgalmi RT-nek egyéves adó- és illetékkedvezményt szavazott meg, az MSZMT-nek pedig 20 millió pengő hitelt.¹⁷⁸ Ez majd 1946 áprilisában változik újra.

6. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság hazai és nemzetközi összefüggésben

Ha nagyobb összefüggésben kerül vizsgálatra a Társaság – márpedig ez szükséges a létrejöttének megértéséhez, nem vizsgálható csak önmagában –, akkor kiderül, hogy ez nem egyedülálló szervezet, nem egy magyarokra kitalált intézménnyel van dolgunk, hanem más országokra is jellemző kulturális kapcsolatokat ápoló, de az állam politikai érdekeire is felhasznált társaságról van szó.

¹⁷⁷ XIX-J-1-k 168/a tétel.

¹⁷⁸ XIX-A-83-a 74. sz. jegyzőkönyv. 1945. december 10. *Szabad Nép*, 1945. december 11. Minisztertanács. Ekkor azonban már javában tartott a hiperinfláció, így ez nem számított nagy összegnek.

A környező országokban is létrejöttek hasonló szervezetek. Romániában 1934-ben pár hónapig létezett az Amicii URSS (A Szovjetunió Barátai). Ez a francia Amis de l'URSS szervezetet vette mintául. Tagjai elsősorban kommunista szimpatizánsok voltak, de nem kizárólag, a fasisztaellenes értelmiség is csatlakozott a szervezethez. Ezt a Komintern is támogatta, de végül felső utasításra betiltották. Az utódja lett az ARLUS (Asociația Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică – Román–Szovjet Baráti Társaság). A magyarhoz hasonlóan ebben is volt értelmiségi kezdeményezés, 1944. november 12-én alakult meg a Bukaresti Egyetemen. Az ARLUS de facto 1964-ben megszűnt a román–szovjet szakításkor, 1979 után a feladatait a román Kultúrkapcsolatok Intézete végezte el.¹⁷⁹

A lengyel TPPR (Towarzystwo Przyjazzi Polsko-Radzieckiej – Lengyel–Szovjet Baráti Társaság) 1944 decemberében alakult meg, míg a csehszlovák SČSP (Svaz československo-sovětského přátelství) csak 1948-ban. Az is igaz, hogy Csehszlovákiában a két világháború között is működhetett hasonló szervezet. Az egyiket, a Společnosti pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem-ot (Társaság a Kulturális és Gazdasági Normalizálásért az Új Oroszországgal) 1925-ben alapították, a másikat, a Svaz přátel SSSR v Československu (A Szovjetunió Barátai Ligája), 1930–1939 és 1945–1948 között működött. A kettő összeolvadásából jött létre a csehszlovák testvérszervezet 1948-ban. Ebben az időszakban, 1947-ben jött létre Németországban a Gesellschaft zum Studium der Kultur der Sowjetunion hervor (Társaság a Szovjet Kultúraért), amiből 1949-re alakult meg a DSF (Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft – Német–Szovjet Baráti Társaság tömegszervezet). Alekszandr Sztikalin megjegyzi, hogy még az oroszellenes lengyel és német közegben is volt érdeklődés a szovjet kultúra és tudomány iránt. Ugyanakkor a lengyeleknél az a gyakorlati szempont is

179 A román baráti társaság történetéről lásd Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc* (On the shoulders of Marx. An incursion into the history of Romanian communism). Editura Curtea Veche, Bukarest, 2005.

közrejátszott, hogy a tudományos élet újjáélesztésénél nem lehetett figyelmen kívül hagyni a szovjetet, illetve a lengyel nem kommunista értelmiség is a Szovjetunióban látta a biztosítékot a német–lengyel határkérdésben. Nyugaton hasonló tisztelet volt megfigyelhető a Szovjetunió iránt, Sztikalin szerint a *Kapituláció* c. film 1946-os cannes-i díja ennek is betudható.¹⁸⁰

Nyugaton már 1945 előtt léteztek hasonló szervezetek. 1957-ig¹⁸¹ több mint 40 szervezet volt a világon összekötve a VOKSZ-szal. Volt baráti társaság többek között Afganisztánban, az Amerikai Egyesült Államokban, Svájcban, Tunéziában, Kanaadában, Indiában, Angliában, Írországbán, Franciaországban, Norvégiában, Vietnámban, Mongóliában, Kínában, Nepálban, Görögországban, Madagaszkáron, Izlandon, Svédországban, Olaszországban, Dániában, Japánban, Mexikóban, Luxemburgban, Hollandiában, Ausztriában, Ausztráliában stb.

Nyugaton a II. világháború után ezek a társaságok kinőttek a szovjet propaganda passzív közvetítői szerepéből, és önálló profilt sikerült kialakítaniuk a nemzetközi kulturális kapcsolatokban.¹⁸² Természetesen ez a profil az évtizedek alatt változott, a korai hidegháború idején a nyugati sztálinista körök kiszorították a kritikus hangokat. Majd csak Hruscsov és Brezsnyev idején váltak a kormányok által is elfogadottá ezek a szervezetek (békés egymás mellett élés, enyhülés), így nem egy magas tisztviselők révén központi közvetítő szerepet tölthettek be a Szovjetunió és a nyugat-európai államok közötti kulturális kapcsolatokban. Angliában két szovjet baráti társaság is műkö-

180 Alekszandr Sztikalin: Polityika SZSZSZR po formirovanyiju obsesztvennogo mnyenyija v sztranah Centralnoj Jevropi i nasztrojenyija intelligencii (vtoraja polovina 1940-h godov). *Szlavjanovegyenyije*, 1997. 3. sz.

181 1925–1958 között működött a VOKSZ. Ezután átszervezték, a neve is megváltozott: Szojuz szovjetszkij obsesztv druzsbihi i kulturnij szvjazej sz zarubezsnyimi sztranami (SzSzOD).

182 Sonja Großmann nem rég jelentetett meg egy könyvet a nyugati országokban található országokról. Kutatása Angliára, Franciaországra és az NSZK-ra koncentrálódott. Sonja Großmann: *Falsche Freunde im Kalten Krieg, Sowjetische Freundschaftsgesellschaften in Westeuropa als Instrumente und Akteure der Cultural Diplomacy*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2019

dött: egy társaság, amely 1924 óta létezett (az angol–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételétől és egy, amely a II. világháború után jött létre kommunista profillal). A Szovjetunió igencsak üdvözölte a kormány által létrehozott társaságot, még ha voltak is politikai különbségek, hisz az anyagilag jó helyzetben volt, befolyásos tagokkal. A Szovjetunió ügyelt arra, hogy túl szoros nyomást ne gyakoroljon, ennek következtében a francia és a német társaságban is helyet kapott a politikai pluralizmus. A peresztrojka és a piacgazdaság azonban a kommunisták által irányított angol társaságban igen nagy zavart okozott. A különböző delegációk reprezentativitással, legitimáló és ellenőrző funkcióval is rendelkeztek. Az enyhüléssel a Szovjetunió tudta javítani hírnevét Nyugaton, de a folyamatosan bővülő kulturális kapcsolatokkal és kérésekkel a szovjet apparátus nem tudott lépést tartani.¹⁸³

A példákat még lehetne sorolni.¹⁸⁴ Természetesen más történeti viszonyok között működtek a nyugati társaságok, de náluk is megfigyelhetők hasonlóságok (több szervezet egy országon belül, a pénzügyi támogatás, a Szovjetunióval való kapcsolat tompítása, titkosszolgálat, a II. világháború után és majd főleg Sztálin halála után az elfogadottság, a soft power és kulturális közvetítés). A nyugati és keleti tömb társaságaiban az egyik közös állandó pont a VOKSZ-szal való kapcsolat volt.

A VOKSZ – ahogy a magyar kapcsolatokból is látszik – természetesen több volt, mint egy kulturális kapcsolatokat ápoló szerv. A szervezet 1925-ben jött létre, első elnöke Olga Davidovna Kamenyeva volt, Lev Trockij testvére. A VOKSZ feladata volt a szovjet kultúra bemutatása a külföldieknek, az utazások megszervezése. A VOKSZ kezdetben egy „nem kormányzati

183 Uo.

184 Például a dán–szovjet társaságról lásd Kim Frederichsen: *Soviet Cultural Diplomacy in Denmark during the Cold War: The Case of the Society for Cooperation between Denmark and the Soviet Union*. In *The Tartu Historical Studies* (3) 2012. 181–203. A kanadai–szovjet társaságról lásd Jennifer Anderson: *Propaganda and Persuasion: The Cold War and the Canadian–Soviet Friendship Society*. University of Manitoba Press, Winnipeg, 2017.

szerv” volt, társaságként határozta meg magát (bár az államtól kapott pénzt, és a párt is beleszólt a működésébe). Külföldi munkájába beletartozott, hogy a szervezetekkel felvegye a kulturális kapcsolatot, illetve, hogy a sajtót és a közvéleményt formálja, valamint hogy a baráti szervezeteket irányítsa. Tágabban az Oroszországról kialakult kép alakítása volt a feladata, és a sajtó információkkal való ellátása. Belföldi feladata a külföldi utazók fogadása és az utak lebonyolítása volt, hogy a szervezeteknek filmet, könyveket, broszúrákat küldjön. Ekkor a fókusz az értelmiségen volt még. A VOKSZ-ot egyben a titkosrendőrség természetesen hírszerző forrásként is használta. A törekvései azonban túlmutattak a képességein.¹⁸⁵

A II. világháború után csak még mechanikusabban működött a kulturális-propagandisztikus anyagok terjesztésében. De az is igaz, hogy a háború után hiányoztak az anyagi eszközök és a megfelelő káderek is. A népszerűsítésbe beletartozott a VOKSZ, a Szovexportfilm, Inoizdat, Szovinformbüro, a Nemzetközi Könyv Intézet (Mezsdunarodnaja Knyiga). A VOKSZ dokumentumaiból jól látszik a rossz működés: jellemző a könyvek gyenge fordítása, vagy pl. ugyanarról a szovjet könyv kiadásáról szerződést kötöttek különböző kiadókkal, valamint amiatt kritizálták a pártokat, hogy a VOKSZ által küldött anyagokat nem használja a helyi sajtó. A Francia–Szovjet Társaság szintén panaszkodott a VOKSZ alacsony színvonalú anyagra, ennek következtében pedig egyre kevesebb külföldi anyagot kértek a baráti társaságok. Az osztrák társaság szintén panaszkodott a Szovexportfilmre, ott kijelentették, hogy annak vezetői akár cipőkrémet vagy disznózsírt is árulhatnának inkább. De a VOKSZ munkatársai félelmükben a munkát és a felelősséget nem egyszer áthárították más szervekre. Így a tudósok meghívását tovább küldték az Orosz Tudományos Akadémiának, a könyvek kérését a Lenin Könyvtárba stb. Az önálló döntés és

185 A VOKSZ létrejöttéről és 1920–1941 közötti munkájáról lásd Michael David-Fox: *Showcasing the great experiment. Cultural diplomacy and Western visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford University Press, Oxford, 2012.

kezdeményezés hiánya jól látszik a VOKSZ-ban, „túlbiztosították” magukat.¹⁸⁶

Pedig igény lett volna a színvonalas kulturális kapcsolatokra, a minőségi darabokra. Ezeket a hiányosságokat az amerikai propaganda ki is használta, 1946-ban például Magyarország több amerikai filmet mutatott be, mint Skandinávia. Másik nagy előnye volt az amerikai propagandának a szakirodalom megléte és terjesztése. Vaszilij Parin orvos 1946-ban járt Budapesten és Bécsben is, tapasztalatai alapján arról számolt be, hogy a szovjet kultúra népszerűsítése eltörpül az angol-amerikai mellett. De a magyarországi helyzetről I. V. Sikin¹⁸⁷ beszámolója is hasonló képet mutat („a magyar lapokban szereplő cikkek és képanyagok több mint felét általában amerikai propagandaanyagok teszik ki”, „az amerikai filmeknek nagy sikerük van a magyar nézők körében”). A nyugati propaganda kevésbé volt nyíltan USA-párti, de Sikin feljegyzése rámutatott a hatásos módszerekre is, mint például a személyes kontaktusra (1946-ban Szent-Györgyi járt Amerikában, 1947-ben Kodály amerikai útja megelőzte a szovjet turnét).¹⁸⁸ Lengyelországban és Csehszlovákiában is a mozi- és filmpiacon a nyugati darabok domináltak 1948-ig. Vagyis a háború utáni első években tisztán látszott a versenyhelyzet és a politikai helyzetből adódó előnyök kihasználatlansága.¹⁸⁹

6.1. Magyar–csehszlovák párhuzamok

Nemrég jelent meg Rachel Applebaum könyve, ami a csehszlovák-szovjet kapcsolatokat mutatja be. Erre azért is érdemes kitérni, mert a térségben a két országnak különböző viszonya

186 Sztikalin 1997.

187 I. V. Sikin (1906–1973) a Vörös Hadsereg vezérezredese, 1942–1945 között a politikai csoportfőnökség helyettes vezetője, 1948–1949 között annak vezetője.

188 Ez azonban betudható a lassú szovjet szervezésnek is. Lásd még III. 4. fejezet.

189 Uo. Jelentés a Magyarországon folytatott angol-amerikai propaganda-tevékenységről. 1947. január 27. Izsák–Kun 1994. 151–153.

volt Németországgal és a Szovjetunióval. A csehszlovák út egyben sok mindent elárul a magyarról is.¹⁹⁰

Applebaum úgy értékelte, hogy a térségben Csehszlovákiának volt leginkább lehetősége a jó viszonyra – nem harcolt a Szovjetunió ellen, és nem húzódott a két ország között olyan mély történelmi ellentét, mint például Lengyelország és a Szovjetunió között. Csehszlovákiában barátsággal fogadták a szovjeteket (ebben a szláv nyelvi közösség is segíthetett), azonban ott is fosztogatás és erőszak kísérte a szovjet katonák tevékenységét. Viszont 1945 végére Csehszlovákiából az amerikai és a szovjet csapatok is kivonultak. Ezenkívül még más különbségek is megfigyelhetők. Az orosz nyelvet az iskolákban már 1945 őszén bevezették, amit még a tanárok is jól fogadtak. (A Protektorátus alatt a német nyelv volt a kötelező). Megegyezés született arról 1945 közepén, hogy a mozikban a vetítési idő 60%-ában szovjet filmeket adnak, és tíz éven keresztül évi száz szovjet filmet importálnak. Csehszlovák delegáció szintén járt a Szovjetunióban.¹⁹¹

A szovjet filmek nagy része háborús film volt – ez pedig jobban rezonált a csehszlovák közönség ízlésére, mint például a magyarokéra. 1945-ben a három legnépszerűbb szovjet film a *Tovaris P.*, az *Asszonyhűség* és *A 217-es deportált* voltak. Ezek nemcsak a háború szörnyűségeire, hanem a németek által elkövetett atrocitásokra is reflektálnak. Az Európa-szerte megjelenő németellenesség és a németek kitelepítése természetesen itt is támogatásra talált. Ez azonban inkább a csehszlovák identitás alakításáról szólt, mint a szovjet szövetségről. A szovjet kultúra egyben a német kultúra antitézisét is jelentette a csehszlovák közgondolkodásban. Applebaum azt is megjegyzi, hogy a csehszlovák kommunista párton belül voltak, akik a szovjet kultúrát arra használták, hogy a nemzeti kommunista fejlődést hangsúlyozzák. Vagyis a kezdeti időszakban a csehszlovák-

190 Részletesen lásd Rachel Applebaum: *Empire of Friends. Soviet Power and Socialist Internationalism in Cold War Czechoslovakia*. Cornell University Press, Ithaca, 2019.

191 Uo. 4–8.

szovjet kulturális kapcsolat paradox módon a nacionalizmust szolgálta.¹⁹²

Problémák azonban itt is akadtak. A nyugati filmek megjelenésével a szovjet filmek látogatottsága csökkenni kezdett, azonban szerződést az amerikai és a csehszlovák fél csak 1946 szeptemberében kötött, és 1947 tavaszára sikerült elérni, hogy minden moziban amerikai filmet is vetítsenek. A korábbi 60%-os arány helyett a szovjet film 23%-on állt 1947-ben.¹⁹³

Ahogy már korábban említettem, két csehszlovák–szovjet baráti társaság is működött. Zdeněk Nejedlý (1878–1962) zenetudós és politikus alapítója (1925) és elnöke volt a Társaság a Kulturális és Gazdasági Normalizálásért az Új Oroszországgal elnevezésű szervezetnek, valamint tagja az 1930-ban alapított A Szovjetunió Barátai Ligának. Az elsőnek hétezer tagsága és tizenhárom szekciója volt. A másik, nagyobb szervezet a kommunista párt támogatását élvezte, 1946-ban 292 000 egyéni és 2 millió kollektív tagot számlált. Ezeknél a szervezeteknél az olyan jól ismert problémák merültek fel, mint a kapcsolatok bürokratikus volta, a Szovjetunió közvetett ismerete, elavult propagandaanyagok használata és a szovjetek elégedetlensége a politika nem kellő mértékű hangsúlyozása miatt.¹⁹⁴

A szovjet kultúra exportját a sajtóban is lehetett kritizálni. Ez egyben a magyarok és a csehek esetében is az „európai” nézők egyfajta kulturális fölényét fejezte ki a szovjettel szemben. Felvetődött a szocialista realizmus kérdése is. Csehszlovákiában az utolsó nagy vita a szocialista realizmusról 1947 áprilisában folyt, egy képzőművészeti kiállítást követően. A kiállításon az irányzat szovjet képviselőinek – Alekszandr Geraszimov, Szergej Geraszimov, Alekszandr Dejneka, Arkagyij Plasztov – a képeit lehetett megtekinteni. A kiállítás népszerű volt, egy hónap alatt 45 ezren látogatták meg; ezzel szemben az előző hónapban rendezett amerikai művészeti kiállítást 8500-an.

192 Uo. 9. 24–28.

193 Uo. 32.

194 Uo. 35–36.

A kiállítás újabb vitát nyitott a szovjet kultúráról és a csehszlovák–szovjet kapcsolatok állapotáról, valamint a csehszlovák nacionalizmus is erőteljesen megjelent. Mindez megnyilvánult a sajtóban és a kiállítás vendégkönyvében is. Ez volt az utolsó alkalom, legalábbis 1968-ig, hogy a szovjet kapcsolatok minőségéről tárgyaljanak nyilvánosan. Magyarországon 1948 tavaszán alakult ki vita a szovjet zene „formalista elhajlásáról” és annak magyarországi gyakorlatáról.¹⁹⁵

1948 februárjában a CSKP puccsal átvette a hatalmat, két nap múlva a két szovjet baráti szervezet egyesült. (Az MSZMT 1948 őszén került az MDP figyelmének középpontjába.) 1949 májusától a Csehszlovák–Szovjet Baráti Társaság lett a vezető a kulturális kapcsolatok alakításában, az év végére mintegy 1 632 000 taggal és 6 267 szervezettel (az MSZMT 1949 áprilisában vált hivatalosan tömegszervezetté).

6.2. Társaságok Magyarországon

Ha a magyar viszonyokat vesszük szemügyre, akkor az látható, hogy 1946 augusztusáig 18 társaság volt regisztrálva: a Magyar–Török Társaság, a Magyar–Svéd Társaság, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, a Magyar–Finn Társaság, a Magyar–Osztrák Alpesi Egyesület, a Magyar–Olasz Társaság, a Magyar–Angol Társaság, a Magyar–Francia Társaság, a Magyar–Lengyel Egyesület, a Magyar–Amerikai Társaság, a Magyar–Latin-amerikai Társaság, a Magyar–Svájci Társaság, a Magyar–Lengyel Diákszövetség, a Magyar–Indiai Társaság, a Magyar–Bolgár Társaság, a Magyar–Jugoszláv Társaság, a Magyar–Belga Társaság, a Magyar–Lengyel Társaság.¹⁹⁶ Azonban a dokumentum is megjegyzi, hogy ez a lista nem teljes, pl. a Kodály Zoltán elnökségével működő Magyar–Román Társaság sem szerepel rajta.

1945 augusztusában alakult újjá a már múlttal rendelkező francia, szeptemberben a román, októberben a jugoszláv,

¹⁹⁵ Uo. 39–40.

¹⁹⁶ A KÜM tájékoztatása a VKM számára a Magyarországon működő magyar–külföldi társaságokról. Gönyei 1988. 32–33.

amerikai és angol (utóbbinak is Kodály volt az elnöke) társaság. A Magyar–Román Társaság célja a „két nép közti barátság ápolása és kimélyítése, valamint a kulturális kapcsolatok megerősítése. (...) A két népet szellemi értelemben meg kell ismertetni egymással. (...) A két demokratikus kormánynak sok olyan előítélettel kell megküzdenie, amely az egészséges kibontakozást megnehezíti. A most megalakuló társaság egyik fontos feladata ezeknek a nehézségeknek elhárítása.”¹⁹⁷ A jugoszláv társaságnál kijelentették, hogy „hivatása a barátság szabad érvényesülése útjából elhárítani azokat az akadályokat, amelyeket a meg nem értés, a rosszindulat, az elhibázott politika tett ennek a barátságnak az útjába.”¹⁹⁸ Ezek ismerős célok, ha a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság céljaival vetjük össze. A Magyar–Amerikai Társaság a szovjethez hasonlóan a budapesti Élettani Intézetben jött létre. A szellemi élet képviselői valóban a kulturális kapcsolatok újjáélesztésén dolgoztak, nem véletlen, hogy ezen alakuló gyűlések visszatérő szereplői például Szent-Györgyi Albert, Beznák Aladár, Ádám Lajos, Kodály Zoltán, Kosáry Domokos (de a politika színteréről szintén jelen volt mindig valaki).¹⁹⁹

Cserépfalvi Imre²⁰⁰ volt a Magyar–Francia Társaság alapításának az egyik kezdeményezője, visszaemlékezése alapján az MSZMT ötletét vették alapul. Ebben segített neki többek között Kárász Artúr (Nemzeti Bank későbbi elnöke), Szabó Zoltán (*Magyar Hivatalos Közlöny* főszerkesztője), Gereblyés László Franciaországból visszatért költő. A közgyűlésen többek között részt

197 *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 23. Megalakult a Magyar–Román Társaság.

198 *Magyar Nemzet*, 1945. október 3. Megalakult a Magyar–Jugoszláv Társaság. A Magyar–Jugoszláv Társaságról lásd még Vinnai Győző: A Magyar–Jugoszláv Társaság (1946–1948). *Tiszatáj*, 1989/2. 84–90. és Rex József: A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október–1949 vége). Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta A. Sajti Enikő. *Forrás*, 2011/2 (43.) 29–56.

199 *Magyar Nemzet*, 1945. október 4. Megalakult a Magyar–Amerikai Társaság.

200 Cserépfalvi Imre (1900–1991) a Cserépfalvi Könyvkiadó vállalat alapítója. 1954–1963 között a Corvina kiadó igazgatója.

vett Teleki László, Boldizsár Iván, Cs. Szabó László, Czóbel Béla, Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Czóbel Béla, Francois Gachot, Gereblyés László, Heltai Jenő, Király Artúr, Laczkó Géza, Paul Giraud, Márffy Ödön. A társaság folyóiratát, a *Nagyvilágot* Cserépfalvi szerkesztette az 1948-as betiltásáig (az újság épp a magyar–jugoszláv barátságot hirdette, miközben ugyanabban a hónapban bekövetkezett a szovjet–jugoszláv szakítás).²⁰¹

A „jugoszláv kérdés” amúgy is nehezebb volt. Rex József főtítkár visszaemlékezése alapján ennek a társaságnak is volt alulról jövő és egyben politikai támogatottsága is. Az eredeti elképzelés az volt, hogy Tildy Zoltánné²⁰² lesz az elnök, Szegedi Emil²⁰³ pedig a főtítkár. Rex lett volna a főtítkárhelyettes. Azonban Révainak ez nem tetszett és ő újra osztotta a szerepeket: Rex József a főtítkár (Háy Gyulához is elküldte segítségért), Moór Gyula az elnök. Az alelnököket „koalíciós alapon” gondolta ki: Tildynét és Rajk Lászlót (Bán Antalt²⁰⁴ és Kovács Imrét²⁰⁵ Rex találta meg a kéréssel). A pozíciók elfogadása Rex elmondása alapján nem volt könnyű, és a valós munkát is egyedül végezte az önkéntesekkel. Állandó pénzügyi támogatást kapott a miniszterelnökségtől, a külügytől, a közoktatásügytől, a városházáról, az Iparügyi Minisztériumtól (míg Bán volt a miniszter) és nagy ritkán a Gazdasági Főtanácstól – az infláció miatt persze ezek csak 1946 augusztusa után értek is valamit. 1948-ra az MJT

201 Cserépfalvi 1989. 32–41.

202 Tildy Zoltánné Gyenis Erzsébet (1896–1985) tanító, politikus. 1945–1946 között országgyűlési képviselő. Aktív tagja volt a nőmozgalomnak. Férje Tildy Zoltán politikus volt.

203 Szegedi Emil (1907–1980) újságíró, fotóművész. 1945–1949 között a Szabad Népnél dolgozik, 1956-ban egyik alapítója a Magyar Fotóművészek Szövetségének.

204 Bán Antal (1903–1951) géplakatos, politikus. Ellenezte az MDP és MKP fúzióját, azután külföldre költözött és létrehozta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban, illetve a Közép- és Kelet-Európai Szocialista Unió szervezeteket.

205 Kovács Imre (1913–1980) író, politikus. Parasztpárti politikus, 1947-ben emigrált. Dolgozott a Szabad Európa Bizottságnál és az *Új Látóhatár* főmunkatársa (1958–1971) is volt.

irányvonala nem volt más, mint az MDP programja, a társaság is bekapcsolódott a Tito-ellenes kampányba. A Rajk-perrel Rex is börtönbe került (1955-ben szabadult), a társaságot 1949 után beolvasztották a többi társasággal együtt (kivéve a szovjet) a Kultúrkapcsolatok Intézetébe.²⁰⁶ Vagyis a Magyar–Szovjet Baráti Társaság története csak egy a sok közül, legalábbis 1948-ig – bár kétségtelen, hogy jelentősége kiemelkedő a korszakban, már csak a politikai fontossága miatt is.

A nyugati országokkal nem egy esetben már régi kapcsolataik voltak Magyarországnak, magyar intézetek működtek például Párizsban, Bécsben vagy Rómában. De például a legszélesebb körű könyvtári kapcsolatok az USA-val alakultak ki. Franciaország elvesztette vezető szerepét a második világháború után, ám a magyar kormány a francia államot továbbra is meghatározónak tekintette, ezért igyekezett náluk a magyarságról pozitív képet kialakítani. Nagy-Britanniával tudományos együttműködés, ösztöndíjas és tudóscsere jött létre. A példákat még lehetne sorolni, de a lényeg az, hogy 1945–1948 között léteztek valós kapcsolatok a Nyugattal, és nem egy esetben ott is hasonló kérdéseket kellett megoldani, mint a szovjet félnél (pl. Magyarország-kép javítása). A nyugati kultúra népszerűbb, ismertebb és vonzóbb volt a magyar lakosság körében, a szovjet hegemonia csak annak kiszorításával jöhetett létre.²⁰⁷

7. Személyzeti problémák

7.1. Apparátus-antiszemitizmus

A Társaságban személyi problémák is igen hamar felmerültek. A korábban említett Háy (ekkor még Majoros) Éva 1945. október 29-én levelet írt Péter Gábornak. Háy Éva fiatalon csatlakozott

²⁰⁶ Rex 2011. 29–56.

²⁰⁷ Részletesen lásd N. Szabó József: *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései, 1945–1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

az illegalitásban lévő kommunistákhoz, apja a brit Exchange Telegraph tudósítója volt. A háború alatt bujdosott, 1945 nyarán ismerkedett meg Háy Gyulával, akivel azután harminc évig, a drámaíró haláláig együtt élt. Háy Éva igen hamar az MSZMT fontos szereplője lett: felállította a kulturális szakosztályt, az Új Magyar Könyvkiadót,²⁰⁸ felügyelte a szovjet könyvek közvetítését más kiadóvállalatok felé és a propagandaanyag-ellátást. Háy Éva és férje visszaemlékezése alapján kapcsolatukat Rákosi kezdettől fogva ellenezte, de az ellen végül nem tett semmit – legalábbis közvetlenül ez ellen nem; ugyanakkor Háy Évát 1945 őszén felsőbb utasításra elbocsátották a Társaságtól.

Háy Éva a Péter Gábornak írt levelében a következőképp idézte az ellene felhozott rosszindulatú híreszteléseket: „A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság széjjelesőben van, a polgári elemek menekülnek onnan. A Társaság semmit nem csinál, a rendezvények nem jók, az előadásokat alig látogatják. Embereket, akik hozzánk ellátogatnak, megsértünk. Ez mind azért van, mert a Társaságot nem Háy, hanem zsidó származású bárátnője vezeti, aki megbízhatatlanságát azzal is igazolja, hogy szoros kapcsolatot tart fent az angol–amerikai misszióval és azoknak vendégeivel. Ezt annál is inkább igazolva látják, miután apja Londonban él és az Exchange Telegraph szerkesztője.”²⁰⁹

Háy Éva apja valóban tudósító volt, 1945 után távozott az országból. Az angoloknak való kémkedés vádját szerinte Háy Gyula második felesége terjesztette el – még házasságuk volt, mikor a Társaság főtitkára megismerkedett Évával. Háy Éva visszaemlékezése alapján a kémkedés vádjának elterjesztésében Feodora Fjodorovna Kornijilova, közismertebb nevén

208 Az Új Magyar Könyvkiadó kezdetben az MSZMT kiadója volt, 1948-tól főleg szovjet irodalom terjesztésével foglalkozott. 1955 után világirodalom kiadásával bővült a feladata, 1957-ben felvette az Európa Könyvkiadó nevet. 1993 óta magántulajdonban lévő korlátozott felelősségű társaságként működik.

209 MNL OL 274. f. 17. cs. 7. ő. e.

Rákosi Mátyásné is segített, aki egész véletlenül Háý Éva beosztottja volt.²¹⁰

Háý Éva elbocsájtása természetesen Háý Gyulára is hatással volt, 1945. november 23-án levélben fordult Rákosihoz. Véleménye szerint a Társaság válságba jutott, de az írás főleg Zilahyról és Háý Éváról szólt. Ebből Zilahy „züllesztő tevékenysége” derül ki, eszerint Zilahy és Háý is a saját embereit próbálta pozíciókhoz juttatni. A levél azért született, hogy kedvesét visszavegyék. Részletezi, hogy az elküldése óta a korábban általa ellátott feladatok most megoldatlanok, így a kedvezőbb politikai helyzet²¹¹ ellenére sem tud a Társaság rendesen működni. Ő maga is kedvét veszítette a munkában, és „csak fegyelemből, összeszorított fogakkal, a legsötétebb perspektívával magam előtt végzem.” Nem jutott ideje a drámaíráshoz, és a morális helyzetet is kifogásolta, ugyanis a Társaságban Háý Gyula és Éva kapcsolatáról pletykáltak: „A különböző variánsoknak az a főmotívuma, hogy én becsületbevágó botlásokat követtem el, amelyeknek következményeitől lovagias módon egy elvtársnő feláldozásával szabadultam.” Ezért Háý kérte, hogy valaki vizsgálja felül a helyzetet, Háý Évát vegyék vissza, és a helyére találjanak egy új főtitkárt.²¹²

Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a „zsidó származású barátnőre”, Háý Évára esett a választás (míg Háý Gyula „nem-zsidóként” szerepelt itt). Ezt Krausz Tamás apparátus-antiszemitizmusnak nevezte. Krausz az apparátus-antiszemitizmus alatt azt érti, hogy az egy felülről szervezett jelenség, a bürokratikus hatalmi és státuszharci megjelenési formája. Eszerint a „zsidó túlreprezentáció elkerülése” az apparátu-

210 Háý Éva: *A barikád mindkét oldalán*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 32–33. Háý Éva már csak azért is Péter Gábornak írta a levelet, mert ezidőben jó barátságot ápoltak, egy ideig az ÁVO-nál is dolgozott. A kommunista pártba Péter ajánlotta be.

211 Ez az 1945. novemberi választásokra utalhat. A kommunisták csak 17%-ot értek el az FKGP 57%-ához képest, de a SZEB-nek köszönhetően így is koalícióra kényszerültek. Így a kommunisták megszerezték a belügyet (Nagy Imre) és Rákosi miniszterhelyettes államminiszter lett.

212 M-KS 274. fond 17. cs. 7. ő. e.

sok belső vezetőinek harcát, illetve az értelmiségi pozíciókért folytatott küzdelmeket takarja. Ez már korábban jellemző volt a Szovjetunióban, 1945 után a keleti blokkban is.²¹³ Háý Éva esetét az sem segítette, hogy polgári családból származott, és hazai kommunista volt. (Maga Háý Éva is azt írja levelében, hogy „burzsuj múltam és megjelenésem nem a legjobb ajánlólevél.”)²¹⁴

Zilahy 1946. július 2-i leveléből kiderült, hogy Gergely Sándor és Illés Béla – akik összekötő elemek voltak a magyar értelmiség és a szovjetek között 1944 végén, 1945 elején – figyelmeztették Zilahyt és Szent-Györgyit, hogy a zsidók „ne kerüljenek túlsúlyba”. Vagyis ez a kezdetektől fogva szempont volt. Sőt, még számon is tartották a zsidók létszámát: „A rosszindulatú suttogás azonban még ma is tart, és ezt nehéz kivédeni Háynak azzal a megállapításával, hogy a Társaság alkalmazottai csak 31 százalékban zsidók. Félek, hogy ez a megállapítás öncsalás, még akkor is, ha az altiszteket, sofőröket, szakácsnékat és konyhalányokat is alkalmazottnak számítjuk. Kívülálló emberek a vezető pozícióban lévő tisztviselőket nézik.”²¹⁵

Háý Évának igen kiterjedt munkaköre volt, és túl is lépte a feladatköreit. Ez a pozíció a Társaságon belül igen látványos volt, Háý Éva, mint megbélyegzett (és volt polgári) kommunista zsidó így könnyen a társaságon belüli hatalmi szervek (és Rákosi) áldozatává vált. Háý Gyula 1945-ben szinte érinthetetlen volt a kulturális életben és a kommunista pártban. A vezető (és zsidó) Háý-pár túlzott befolyásának csökkentésével el lehetett terjeszteni azt, hogy a „Társaság teljesen zsidó kezekben van”. Zilahy a levél végén kiállt Háý mellett, mondván, a tagságnál nem lehet szempont, hogy ki zsidó és ki nem.

Ugyanekkor – 1946 nyarán – egy antiszemita hullám söpört végig az országon. A levélből az is kiderült, hogy mikor Háý kirúgta a parasztpárt egyik tagját, az ezt keresztényüldözés-

213 Krausz Tamás: *Antiszemizmus – holokauszt – államszocializmus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 96-97.

214 M-KS 274. fond 17. cs. 7. ő. e.

215 M KS 274. fond 17. cs. 7. ő. e. Zilahy Lajos levele 1946. július 2.

nek tekintette, és ezt terjesztette is. Ez azonban már túlmutat a kommunista párt „zsidózásán”. A holokauszttal a hivatalos politika nem akart szembenézni. Annak emlékét az antifasiszta ellenállás történetében próbálták feloldani, az áldozatokról lekerült a hangsúly. A társadalmi szembenézés elmaradt: az elnyomás nem a szembenézést hozta el, hanem az apátiát, az önigazolást, sőt, nem egy esetben újratermelte az antiszemitizmust. 1946 nyarán vidéken már pogromok is voltak, melyek általában a visszatérő zsidók vagyoni követeléseitől való félelemmel álltak kapcsolatban. A kommunistáknál ugyanakkor az antiszemitizmust egy kihalóban lévő előítéletnek fogták fel és a „nemzetet megosztó” probléma nem fért bele a pártnak a „szocialista hazafiságról” szóló ideológiájába – ami a hatalmi bürokrácia érdekeit szolgálta.²¹⁶

7.2. Pártvonalbeli eltérés és semlegesség

A Társaság korai történetében azonban nem csak Háy Éva volt az egyetlen a személyzeti probléma, ugyanis az főleg a kommunista párt szerepéről szólt a Társaságon belül. Háy Gyula jelentésében olvasható, hogy vannak kommunisták, „akik nem értik meg a társaság pártközi jellegét, és kisajátítják az összes pozíciókat. De ezek kivételes esetek, általában a helyi kommunisták a lelkei a munkának anélkül, hogy túlzottan kommunista karaktert adnának a csoportoknak.”²¹⁷ Vagyis pártbéli eltérésekről lehet beszélni, amelyek aztán más dokumentumokban is megjelentek. Konkrét példa erre Berey Géza személye. Mikor Háy lemondási ajánlatát elfogadták, helyére Bereyt ajánlották először. A drámaíró hevesen tiltakozott: „Berey eddigi működése bebizonyította, hogy ő nemcsak nem alkalmas erre a munkakörre, de egyszerű jelenléte a társaság apparátusában is komoly veszélyt jelent.” Egy másik jelentésben már konkrétabbak a vádak: „Berey a Társaságban, ahol

216 Krausz 2004. 134–135.

217 MNL OL 274. fond 17. cs. 6. ő. e.

a legnagyobb gonddal ügyelünk arra, hogy a pártonkívüliség minden külső formáját betartsuk, állandóan nyilvánosan (aláhúzás eredetiben) a Pártra hivatkozik, mint olyanra, aki neki minden cselekedetét előírta és eleve helyesli. Ezt egész fiatal párttagok, sőt pártonkívüliek jelenlétében is teszi. Többeket meg is fenyegetett, hogy a Párt elé citálja őket, ilyenkor nem törődött vele, hogy az illetők párttagok-e vagy sem. Ily módon Berey a Párt gondosan álcázott szerepét a Társaság vezetésében folyamatosan nyilvánosan leálcázza. Figyelmeztetések e téren semmit sem használtak.”²¹⁸

Emellett Háy még olyan érveket hozott fel, hogy Berey Zilahyval tárgyalt a tudta nélkül (Zilahy pedig Vorosilovval Berey tudta nélkül), illetve nem titkolta az anyagi nehézségeket sem. Háy kilenc pontban foglalta össze kifogásait, ebből említésre méltó még az, hogy „Berey a legelutasítóbb módon viselkedik az orosz elvtársak minden kívánságával szemben, mondván, ha az oroszok nem adnak pénzt, ne is várjanak tőlünk propagandát.”²¹⁹

A pártsemlegesség álcáját mutatja az is, hogy egy szociáldemokrata tagot²²⁰ kértek az alakuló szervezőbizottságba még 1945 júliusában. Feladata a Szovjetunióval való kulturális kapcsolatok elmélyítése és a szociáldemokrata tömeg megnyerése lett volna. Zilahy jelentéséből kiderül ezen kísérletek sikertelensége 1946 nyarán: „A legutóbbi napokban új motívumként jelentkezett nálam a pártok sérelme. Elsősorban a szociáldemokrata párt nehezményezi, hogy a Társaság belső ügyeinek intézéséből teljesen ki vannak zárva. A pártvezetőség panasa szerint egyetlen, beküldött komoly emberüket »kifutófiúnak« használták, aki elkedvetlenedve távozott. Ugyanilyen mellőzve érezi magát a parasztpárt és a kisgazdapárt.” Zilahy azonban nem avatkozott bele „politikai kérdésekbe”, illetve 1946

218 MNL OL 274. fond 17. cs. 7. ő. e. Jelentés Farkas és Szirmai elvtársakkal folytatott megbeszélés alapján részletezem Berey elvtárs elleni kifogásait. Budapest, 1946. február 27.

219 Uo.

220 Ez a tag Szalai Sándor lett.

nyara fordulat is a Társaság életében. De nem Háy Éva, Berey Géza vagy épp Szalai Sándor jelentette a legnagyobb problémát a kommunistáknak, hanem éppen Zilahy Lajos elnöksége. A személyzeti problémák az irányítás megszerzéséről szóltak a Társaságon belül. Ehhez, ha kellett, akkor az apparátus-antiszemitizmust használták, ha kellett, akkor a társaság pártsemlegességét igyekeztek fenntartani.

8. Félévi értékelés

1946. január 10-én az MSZMT Elnöki Tanácsa ülést tartott, ahol az eddig végzett munkát beszélték meg. Zilahy először a nehézségeket sorolta fel. Ezek elsősorban anyagi természetűek voltak, de az író nem bánta, hogy saját magukra vannak utalva, mert ezzel is hangsúlyozta a függetlenséget. „Nem úgy áll, hogy esetleg azt kívülről a társadalom egyrésze elképze-li, hogy mi a Szovjetunió pénzén tartsuk fenn a Társaságot. És ez így van jól, mert végeredményben nem az a célja sem Magyarországnak, sem a Szovjetuniónak, hogy a Szovjetunió mutassa meg, hogy mi őt hogy szeretjük, és milyen kulturális kapcsolatokat akarunk létesíteni vele.” Államsegélyt a székház rendbehozatalára és fizetésekre azonban így is kaptak, ezt az író meg is köszönte. Bár az alapszabály szerint tagdíjából és adományokból tartják fenn magukat, de az akkori gazdasági helyzetben ez lehetetlen lett volna (a tagsági díjat nem is lehetett beszélni). Jól mutatja az állapotokat, hogy ha autót szerzett is a társaság, benzinre már nem volt pénz. Zilahy például a román Orosz Könyv Kiadóval a szerződésben még a könyvek értékének alkalmanként papírral, sóval, üveglak-kal való kiegyenlítéséről egyezkedett. A társaságot kezdetben a miniszterelnök finanszírozta a miniszterelnöki rendelkezési alapból, majd a VKM lett a rendszeres támogató. Ekkor engedélyt kellett kérni a pénzügyminisztertől, hogy előterjesztést tehessenek a Minisztertanács számára. Ha annak a jóváhagyása megtörtént, a Gazdasági Főtanács intézkedett a pénzügy-

minisztériumnál. Az összeg 1945 decemberétől 20 millió adópengő volt.²²¹

A másik nehézséget a belpolitikai viszonyokkal hozták egyesek összefüggésbe, de Zilahy szerint ez őket nem érdekli, a Társaság semmilyen párthoz nem tartozik, „mi tisztán és kizárólag azzal a céllal alakultunk meg és az a feladatunk és munkakörünk, munkaprogramunk, hogy felismerve annak a sorsdöntő kornak a jelentőségét, amelybe az 1945. évvel léptünk, minden lehetőséget megragadunk arra, hogy a Szovjetunió és Magyarország között nemcsak a két nép közötti barátságot mélyítsük el, hanem a két nép kultúráját összhangba hozva mind a két nép érdekeit szolgáljuk.” Ezt azzal is bizonyítva látta, hogy néhány vidéki csoport élén egyházi ember áll, például Szombathelyen a tiszteletbeli elnök a szombathelyi katolikus püspök volt.²²²

A belpolitikai nehézséget Zilahy annak tulajdonította, hogy „mi is érzünk egyes vidékeken, vagy a társadalom egyes részeiben bizonyos elhidegülést a gondolattal szemben, amelyet szolgálunk, de éppen a szombathelyi példára hivatkozva azt kell mondanom, hogy ez nem is felvilágosítás, hanem felvilágosulatlanság kérdése, amikor Magyarország és a Szovjetunió ilyen értelmű és elsősorban reánk vonatkozó sorsközösségéről beszélünk.”²²³ Az író szavaiból kitűnik, milyen fontosnak tartja a függetlenséget. Beszámolt még a korábban bemutatott terveiről (földbirtok használati joga) – bevallása szerint ezt az örömhírt akarta bejelenteni a tanács összehívásával –, illetve februárra tervezte az országos kongresszus megtartását, majd pedig egy kulturális delegáció kiküldését is a Szovjetunióba.

221 MNL OL P2148 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10-i megtartott ülése. 54/12.; Tasiné 2015. 160. Az adópengő 1946. január 1. és július 31. között volt forgalomban. Az adópengő–pengő árfolyama márciusig működött normális keretek között, áprilistól az adópengő értékvesztésbe kezdett.

222 MNL OL P2148 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10-i megtartott ülése. 54/12

223 Uo.

A kulturális feladatokról Háy Gyula számolt be. Beszédéből kiderül, hogy az 1945. decemberi 500-as taglétszám 300 ezerre növekedett. Ez azért volt lehetséges, mert létezett a kollektív tagság is, viszont az aktívan dolgozó tagok száma nem növekedett. Háy megjegyzi, hogy a társaság ezzel már tömegszervezetté alakult. A taglétszám növekedése nagyban köszönhető a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ)²²⁴ belépésének, de tag lett például a Pénzügyi Központ és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete is. Háy megemlítette a részvénytársaság ötletét, ami a Társaság munkáját támogatná a könyvkiadásban, a *Jövendő* nyomtatásában, a könyvexportban. Zilahy és Háy már közösen fordult Gyöngyösi külügyminiszterhez, hogy a Magyar–Szovjet Külforgalmi Rt. támogatná a szervezetet. A beszámoló alapján ez az ötlet nem halt el, de annyiban változott, hogy erre egy részvénytársaság akar alakulni. A részvénytársaság igazgatóságába és felügyelőbizottságába delegáltak volna néhány tagot az Elnöki Tanácsból. Ennek a pénzügyi támogatásnak is a függetlenség megteremtése lett volna a célja, azonban Háy korábbi, Rákosihoz intézett beszámolóját ismerve igen torznak hat a kijelentése, mely szerint „már kezdetben úgy terveztük, hogy Társaságunk maga lehetőleg kizárólag kulturális dolgokkal foglalkozik és anyagi alapjait igyekszik a Társaságon kívül álló helyről, kívül álló eszközökkel biztosítani.”

Ekkor 42 működő csoport volt az országban, 35 pedig alakulóban. Szemerényi Oszvaldot²²⁵ elfogadták jegyzőnek, az Elnöki Tanács kiegészült Keresztury Dezső, Vas Zoltánné, Rákosi Mátyásné, Tildy Zoltánné, Szalai Sándor, Szirmai István,

224 Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) 1945–1956 működő szervezet, amit az MKP hozott létre. Első elnöke 1949-ig Rajk Lászlóné. A szervezet a nők törvényes egyenjogúságát követelte. Szociális, egészségügyi és adományozó tevékenységet is folytatott 1946-ig. A *Nők Lapja* c. lapot is a szervezet adta ki 1949-től. 1956-ban megszűnt, 1957–1989 között Magyar Nők Országos Tanácsaként működött.

225 Szemerényi Oszvald (1913–1996) nyelvész, akadémikus, a balti-szláv nyelv hipotézis megteremtője. 1948-ban Angliába emigrált. 1965 és 1981 között a Freiburgi Egyetemen tanított.

Fogarasi Béla, Markovics Jenő, Bölöni György, Kovács Béla, Kossa István²²⁶ és Tombor Jenő tagságával. Választott tagnak megszavazták még Ránki Györgyöt, Bokor Imrét, Bölöni Györgyöt, Tombor Jenőt, Bálint Lajost, Boros Elemért, Korvai Györgyöt, Szilágyi Pált, Andics Erzsébetet, Rudas Lászlót, Gerblyés Lászlót. Kmetty János ajánlatára Lőrincz Gyula festőt, Palágyi Róbert ajánlatára Székely Artúrt (a Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára), Zelovich László közgazdászt ajánlották még választott tagoknak, őket is megszavazták. A nevekből már felderül a kommunista irányba való eltolás szándéka is.²²⁷

A hozzászólásokban már felderengett egy-két újabb probléma. Az első hozzászóló (nincs megnevezve) az orosz szépirodalmi és tudományos anyagok beérkezéséről érdeklődött. „Állandóan jön anyag, de nagyon vékonyan”, jegyezte meg. Lajtha László felhozta azt, hogy az eredeti terv szerint Magyarországon egy magyar–szovjet, a Szovjetunióban egy szovjet–magyar társaság létesül. Zilahy a kérdést azzal hárította el, hogy a partnertársaság már rég megalakult, ez lett volna a VOKSZ. „Ha a Szovjetunió nem központilag intézné a kulturális kapcsolatait a különböző népekkel, akkor lehetetlen lenne felsorolni, hány művelődési társaságot alakíthatna.”²²⁸ Ez annyiban igaz, hogy a VOKSZ tényleg egy központi szervezet volt, de egyben okozója is a problémáknak: a magyar fél nem kapott választ, rossz minőségű anyagot küldtek. A nyelvprobléma feltűnik Lőcsy Lajosnál, aki a Földtani Intézetnek kért egy fordítót, hogy legalább a rezüméket orosz nyelven kiadhassák. A felszólalások nagy része azonban vidékről és a vidékkel fenntartott kapcsolatról szólt.

226 Az eredeti dokumentumban Kossa István, feltehetőleg elgépelés történt, ahogy más neveknél is. Szalai Szalayként szerepel, Bölöni Bölönyiként.

227 MNL OL P2148 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. január 10-i megtartott ülése. 54/12

228 A Szovjet–Magyar Baráti Társaság 1958-ban alakult meg végül.

9. Egy közvéleménykutatás margójára

Zilahy megemlítette a társadalmi elhidegülést a „gondolattal szemben, amelyet szolgálunk.” Ez a következő hónapban is előjött Szalai Sándor levelében, amelyben megemlítette, hogy a magyar közvéleményben a szovjetellenes hangulat egyre fokozódik. „A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság önmagában nem képes eleget tenni a hangulat ellensúlyozásának.”²²⁹ Az, hogy a társadalomnak milyen benyomása vagy ismeretei voltak a művelődési társaságról, nehéz megmondani. Rossz hír nem jelenhetett meg a Szovjetunióról, de sok más tényező befolyásolhatta a véleményeket. A Vörös Hadsereggel való rossz vagy jó tapasztalat, a Szovjetunió álláspontja a magyar határokat illetően, személyes benyomások és találkozások, egy-egy kulturális rendezvény vagy bemutatott film színvonala, korábbi előítéletek, a szovjet kultúra erőltetett dicsérete stb. mind befolyásolhatták a közvéleményt.

1946 áprilisában a Magyar Közvéleménykutató Intézet a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kérésére közvéleménykutatást végzett a magyar lakosság körében. Az MKI az MSZ-MT-vel majdnem egy időben, 1945 augusztusában jött létre. Ennek politikai oka is volt, a pártok ugyanis fel akarták mérni, hogy mire számíthatnak az őszi választásokon. (Az 1945-ös novemberi választási eredményt például igen pontosan jelezték előre.) Az MKI az elterjedt kvótás mintavételt használta, viszont a háború után nem állt rendelkezésre népszámlálási adat, ezért az 1945-ös választási névjegyzék 150 000 adatát használták. A társadalmi rétegeket rugalmasan kezelték, és mindig az adott felmérés kívánalmainak megfelelően határozták meg, vagy pedig az anyagi viszonyokat vették figyelembe. A legnagyobb problémát a hálózat megszervezése és a kikérdezés módja okozta; feltételezhető, hogy a válaszadók sok esetben nem a saját véleményüket mondták el, hanem az elvárt választásokat adták. Az MKI 1947-ig mindenestre zavartalanul tudott

229 MNL OL 274. fond 17. cs. 7. ő. e.

dolgozni, abban az évben a párizsi közvéleménykutatók konferenciájára is meghívták, és sikerült nemzetközi kutatásokba bekapcsolódnia. Azonban ahogy szűkült a demokratikus tér, úgy szűnt meg az MKI is 1949-re.²³⁰ Ezeket a körülményeket is figyelembe kell venni a következő táblázatok elemzésénél, bár mély elemzésre hetven év távlatából nemigen van lehetőség. Továbbra is felmerül a kérdés, hogy mi befolyásolhatta a kor emberét az MSZMT-vel kapcsolatban, illetve, ha a táblázatot jobban megvizsgáljuk, látható, hogy a társadalmi rétegekre való osztás részletesebb adatokat eredményezett volna, mint a jövedelmi beosztás. Lehet, hogy épp az eredmények pozitív irányba való befolyásolásaért született ez a megoldás. Témánk szempontjából értelemszerűen az MSZMT bemutatása a fontos, de a kor emberének feltehetőleg korántsem lehetett akkora jelentőségű a szervezet létrejötte.

A kérdőív a következő kérdéseket tette fel:²³¹

1. Milyen társaságok ápolnak a külfölddel művelődési kapcsolatokat?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
Magyar–Szovjet	37,5	43,8	44,4	45,5
Magyar–Angol	16,7	19,4	22,3	20,3
Magyar–Amerikai	14,6	9,9	11,9	4,6
Magyar–Francia	6,8	6,0	4,4	4,6
Magyar–Svéd	0,8	0,5	1,7	–
Magyar–Román	5,8	4,1	1,7	–
Magyar–Jugoszláv	2,2	1,3	1,7	0,9
egyéb	2,5	4,6	4,4	3,6
nem tudja, nincs válasz	13,1	10,4	7,5	20,5
	100,0	100,0	100,0	100,0

230 Részletesen lásd Lénárt András: „Nevet nem szabad kérdezni!” Közvéleménykutatás Magyarországon 1945 és 1949 között. In: A demokrácia reménye Magyarország, 1945. *Évkönyv XIII.* 2005, 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 146-175.

231 Országgyűlési Könyvtár (OGYK) B3/2.024:1946:20: Magyar Távirati Iroda. Magyar Közvéleménykutató Szolgálat. Jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot érintő kérdésekben végrehajtott kutatásról.

2. Hallott-e a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság munkájáról?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
igen	73,7	85,7	80,8	76,1
nem	26,3	15,4	19,2	22,8
nem tudja, nincs válasz	–	0,9	–	1,1
	100,0	100,0	100,0	100,0

3. Szükségeseznek tartja-e a szovjet művelődési kapcsolatok ápolását?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
igen	91,3	91,9	94,0	92,4
nem	7,9	4,5	5,2	6,5
nem tudja, nincs válasz	0,8	3,6	0,8	1,1
	100,0	100,0	100,0	100,0

4. Szokta-e olvasni a *Jövedőt*?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
igen	41,7	37,1	40,0	33,7
nem	45,2	47,3	53,3	54,4
néha	12,7	14,3	5,7	11,9
nincs válasz	0,4	1,3	–	–
	100,0	100,0	100,0	100,0

5. Mit javasolna a Társaság lapjai, könyvei tekintetében?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
legyenek olcsóbbak, hozzáférhetőbbek, ingyenes kiadványok	29,2	29,0	38,9	43,3
nagy példányszám, sokfajta kiadvány	2,9	1,7	4,0	2,8
több irodalmi tárgy	1,1	1,1	2,0	2,8
tudományos cikkek közlése	0,4	2,6	–	–

	köött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
oroszi irodalmi művek fordítása	2,1	4,3	2,0	–
egyéb, nem tudja, nincs válasz	61,4	57,6	39,8	43,5
	100,0	100,0	100,0	100,0

6. Hallgatja-e a rádióban a Társaság közvetítéseit?

	köött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
igen	29,2	34,8	41,5	56,5
nem	59,4	53,1	55,5	39,1
egyéb, nem tudja, nincs válasz	11,4	12,1	3,0	4,4
	100,0	100,0	100,0	100,0

7. Milyen rádióműsort szeretne a Társaság rendezésében hallani?

	köött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
oroszi zenét	14,4	18,9	23,3	19,2
oroszi irodalmi művek	3,4	3,9	3,6	3,2
művészi, néprajzi előadások	1,4	2,6	4,3	3,2
politikai előadások	1,2	1,3	1,4	1,1
ismeretterjesztő előadások	8,4	5,7	12,3	12,9
oroszi társadalmi helyzetről	1,1	1,3	0,8	1,1
propagandaelőadások	0,5	–	1,4	2,1
egyéb, nem tudja, nincs válasz	69,6	66,3	52,9	57,2
	100,0	100,0	100,0	100,0

8. Mivel lehetne még fokozni a Társaság működését?

	kötött jövedelem		szabad jövedelem	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
előadások, propaganda	18,2	20,7	30,3	29,1
jó könyvek, olcsó kiadások	12,0	11,4	14,3	9,4
kiállítások	9,2	10,0	11,3	7,7
filmbemutatók	12,5	13,3	16,9	11,9
hangversenyek	–	0,6	0,5	0,8
egyéb, nem tudja	48,1	44,0	26,7	41,1
	100,0	100,0	100,0	100,0

A kérdezettek besorolása gazdasági és életkori szempontok szerint történt, ami korántsem olyan részletes, mint más kérdőíveknél. Azt is érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon ekkor kötött gazdálkodás működött, ez gazdasági válsághelyzetekben nem volt egyedülálló. Ennek eleme a jegyrendszer, a beszolgáltatási rendszer, és ami az utókor emlékezetében fennmaradt: a vágási tilalom vagy árucikkek búzaértékben való kifejezése.²³² A kötött jövedelmű (és a vidéki) lakosság ellenérdekelt volt a gazdaság fejlődésében, mert a kötött gazdaság nélkül magasabb árszínvonal alakul ki.

Az elemzés előtt először a problémákat említem meg.²³³ A kategóriák és válaszlehetőségek nagyon általánosak, főleg, ha más korabeli közvélemény-kutatásokkal hasonlítjuk össze. A teljes eredeti kérdőív nem áll rendelkezésünkre, így például nem derül ki, hogy több válaszlehetőség is volt-e, vagy csak egy. Szintén nincs adat arról, hogy hány embert kérdeztek meg (és ebből mennyi volt a szabad vagy kötött jövedelmű, és mennyi a 40 év alatti vagy feletti), lakhely szerint jártak-e el (így például kijöhetett volna a különbség a vidéki és városi lakosság véleménykülönbsége a Szovjetuniót illetően), a sza-

232 A témával foglalkozott Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945–1956*. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1992. és Mark Pittaway: *The Worker's State*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2012.

233 Ennek elemzésében Mészáros Zsófia, az ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ tudományos segédmunkatársa segített.

bad és kötött jövedelem pedig túl tág megfogalmazás ahhoz, hogy lássuk az értelmiség, polgárság, munkásság, parasztság stb. eltérő véleményét. Ugyanúgy problémás az „egyéb”, „nem tudja”, „nincs válasz” kategóriák összevonása, nem egy esetben alkalmas a válaszok kiértékelésénél kedvezőbb eredmény létrehozására. Szintén nincs adat arról, a válaszadók vajon tudták-e, hogy a kérdőív az MSZMT-ről szól. Ha igen, ez nyilván befolyásolta a válaszokat. A 3. kérdésre adott válaszok egyhangúsága a különböző kategóriákban (+90%) elvárt választ mutat. Az 1–3. kérdésre adott válaszok alapján az MSZMT ismert és támogatott szervezet volt. Illetve felmerül a kérdés, hogy ha nemcsak művelődési, hanem politikai-gazdasági kapcsolatokra is rákérdeznek, akkor milyen válaszok születtek volna.

Azonban amikor az MSZMT munkájának részleteiről kérdeznek, a pozitív válaszok aránya csökken. A *Jövendő* és a rádió esetében az igen/nem/néha nem kifejezetten egymást kizáró kategóriák (és ha az újságot lehet néha olvasni, akkor a rádiót miért nem lehet néha hallgatni?). Ha a szabad jövedelmű kategóriába a tehetősebb és értelmiségi réteget soroljuk, akkor viszont azt látjuk, hogy a *Jövendő* például az alsóbb rétegekben volt népszerűbb. Az 5., 7. és 8. kérdés már részletesen rákérdez a működésre. Az „egyéb, nem tudja, nincs válasz” kategória rögtön ki is magaslik. Itt vonják össze először az „egyéb” és „nem tudja” válaszlehetőséget. A válaszolóknak vagy nem volt fogalmuk a társaság kiadói tevékenységéről és rádióadásáról, és/vagy nem akarták kritizálni. Az olcsóság, hozzáférhetőség kiemelkedő szempont a válaszadóknál, ez sokkal gyakorlatiasabb és általánosabb kérdés, nem a tartalomra vonatkozik. Az „őszintébb hangvétel” a szabad jövedelműeknél sokkal meghatározóbb indok volt. A rádiónál az orosz zene és az ismeretterjesztő válaszok emelkednek ki. Azonban a 8. kérdésben a hangverseny alig kapott pozitív válaszokat. Így arra sem lehet következtetni, hogy a lakosság (csak) az orosz zene iránt érdeklődött-e, fennáll az a lehetőség is, hogy például egy hangversenyre a válaszadóknak nem volt pénze. Az utolsó kérdésnél szintén nincs tisztázva, hogy a társaság működésének fokozá-

sát mennyiségileg, esetleg minőségileg értik-e. Itt az előadások és a propaganda egy kategóriába kerültek, az előzőben nem (ott a propaganda 0,5-2% között mozgott csak). Szignifikáns különbség az előadások között volt, úgy tűnik, hogy a szabad jövedelműek nyitottabbak voltak ezekre.

Más közvélemény-kutatásokat figyelembe véve arra következtethetünk, hogy a kérdéseket és a kategóriákat úgy alkották meg, hogy pozitívabb eredmény szülessen. A válaszadóknál látszik az elvárt válaszok nagy aránya, de egyben az is, hogy érdektelenek voltak, vagy nem volt elég tárgyi tudásuk az MSZMT-ről. Az „egyéb, nem tudja, nincs válasz” magas aránya jelenthet nemtudást, érdektelenséget vagy kibúvót az őszinte válasz elől (a szabad jövedelműek többször tettek konkrét javaslatot). Végül is az mondható el, hogy ez a kutatás csak korlátozottan alkalmas az MSZMT mérésére, önmagában pedig végképp nem vizsgálható.

10. Fordulatok – kulturális diplomácia

Ám a társaságnak 1946 tavaszán–nyarán egyéb gondja is volt, mint a „társadalmi elhidegülés”. 1946. április 24-én az Elnöki Tanács újabb ülést tartott.²³⁴ Háy Gyula felszólalásából kiderült, hogy a társaságnak új főtítkárhelyettese lett Vozári Dezső²³⁵ személyében. Ekkor már az MKP részéről elfogadták Háy lemondását, így a kommunista Vozári megjelenése nem volt véletlen. A kongresszusra még márciusban (amit akkor még áprilisa terveztek) 500 millió adópengőt kérvényeztek, jöllehet,

234 A levéltárban fellelhető dokumentum nem teljes.

235 Vozári Dezső (1904–1972) költő, műfordító, író. Csehszlovákia felbomlása után a Szovjetunióba emigrált, az emigráns *Új Lap* c. folyóirat számos versét közölte. A Szovjetunióban német és latin nyelvet tanított, a Csehszlovák Brigád tagjaként részt vett a kurszki áttörésben. 1945 után a *Szabad Nép* munkatársa. 1947-től 1959-ig az MTI prágai, berlini és bécsi tudósítója, utána nyugalmomba vonulásáig, 1966-ig a *Népszava* külpolitikai rovatvezetője és szerkesztőbizottsági tagja.

az előirányzott költségterv majdnem 5 milliárd volt.²³⁶ Aztán a kongresszus időpontjaként Zilahy egy áprilisi 14-i levelében már egy májusi dátumot jelölt meg, melyben szerényebb pénzügyi támogatást kért arra, hogy a 3 nap alatt a vidéki küldöttséget ebéddel és vacsorával láthassák el.²³⁷ Ezt 600 millió adópengő formájában megkapta, a Minisztertanács utólag, 1946. július 19-én szavazott az összeg odaítéléséről.²³⁸

Zilahy ezen az ülésen is megemlítette az anyagi nehézségeket: a székház rendbehozatala félig sikerült, azonban az „reprezentatív célokra” még nem volt alkalmas. Míg decemberben megszavazták a 20 millió pengőhitelt, addig februárban 3 utalásban kapott a társaság 228 049 600 adópengőt, márciustól pedig kérvényezték a folyamatos, havi 300 millió adópengő segélyt (január 1-jétől visszamenőleg). Ez az összeg Háy és Zilahy levele alapján a kiadások felére volt elegendő.

A VKM-mel és a külüggyel való levelezések, illetve a társaság dokumentumai alapján jól látszik, hogy 1946 januárjára a koalíciós magyar kormány is felismerte az MSZMT-ben rejlő kultúrpolitikai lehetőségeket: ekkorra már a „közhasznú” és „különösen külpolitikai szempontból rendkívül fontos” jelzőkkel illették. A VKM előterjesztette a havi 300 milliós adópengő segély kérését a Minisztertanács 1946. május 18-i ülésén, de azt akkor még levették a napirendről. Az összeget indokolatlannak és túlzónak találták. Kérték, hogy a személyi adminisztrációt vizsgálják felül, mert az meghaladja a reális mértéket.²³⁹ Július 19-én azonban már a Minisztertanács visszamenőlegesen is megszavazta az összeget, január 1-jétől október 31-ig.²⁴⁰ A VKM túlméretezettnek tartotta a szervezet személyi állományát – a vezetőség így is ingyen dolgozott –, abba azonban nem szólt bele, de feltételeket szabott. A pénzügyi támogatás

236 MNL OL XIX-1-j-k 168/a tétel. Ötszáz millió adópengő államsegély engedélyezése a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kongresszusa céljára.

237 XIX-A-83-a 112. számú jegyzőkönyv 1946. 05. 31.

238 XIX-A-83-a 123. számú jegyzőkönyv 1946. 07. 19.

239 XIX-A-83-a 109. sz. jegyzőkönyv 1946. 05. 18.

240 XIX-A-83-a 123. sz. jegyzőkönyv 1946. 07. 19.

feltétele az volt, hogy egyharmad része személyi, kétharmad része dologi kiadás legyen.²⁴¹ Tasiné meg is jegyzi, hogy amíg a társaság havi 300 millió adópengőt kapott, addig a Boldizsár Iván által szerkesztett, *Új Magyarország* (1945–1948) újság a havi angol és orosz nyelvű számainak kiadására sokkal többet fordítottak.²⁴² Annak akkor 8803 millió adópengő támogatást szavaztak meg.²⁴³ Azonban így is figyelemreméltó, hogy a pénzügyminisztérium júniusban azt üzent a VKM-nek az MSZMT segély felhasználását illetően, hogy „tekintettel kell lenni az államháztartás nehéz helyzetére, amely minden téren fokozott takarékoságra késztet”.²⁴⁴

De mire is volt elég akkoriban 300 millió adópengő? Nem sokra. 1946 júliusában bekövetkezett a gazdaságtörténet máig legnagyobb mértékű inflációja, amikor a pengő és az adópengő is teljesen elértéktelenedett. 1946. augusztus 1-jén a forint bevezetésével 200 millió adópengő ért 1 forintot (400000 kvadrillió pengő pedig egy forintot).²⁴⁵ A folyamatos pénzromlás 1946 első felében így csak a kiadások töredékét biztosította. Zilahy úgy értékelte ezt, hogy a társaság ezzel elveszítette önállóságát, mert saját anyagi forrásai nincsenek, csak az állam támogatásából tudja fenntartani magát. Ugyan segélyt eddig is kapott, de míg Zilahy még januárban a függetlenséget hangsúlyozta, eddigre már jól észlelhető a kezdődő csalódottság az író szavaiban.

A csalódottság azonban máshonnan is kiolvasható. A korábbi elképzelés szerint a társaságnak szánt zirci apátság tervényél egyre több kétely merült fel. A magyar kormány 600 holdat adott át a társaságnak 10 évre. Viszont a föld a háború alatt

241 XIX-j-1-k 168/a tétel. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kérelme havi 300 millió adópengő államsegély engedélyezése iránt.

242 Tasiné 2015. 162. Az *Új Magyarország* kezdettől fogva a Külügyminisztérium félhivatalos lapja volt, illetve egyetlen kormány által finanszírozott politikai hetilap. Békés 2000. 84–85.

243 XIX-A-83-a 123. sz. jegyzőkönyv 1946. 07. 19.

244 XIX-J-1-k 168/a tétel. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság államsegélye. Budapest, 1946. június 14.

245 400000 kvadrillió = 4×10^{29}

leamortizálódott, állatállománya hiányos volt, épületei felújításra szorultak. Fedezet nem volt sem gépekre, sem állatokra, sem szakemberekre. „Sajnos a helyzet a valóságban nem az, aminek szeretnénk volna.” A korábban lelkes író végül úgy fogalmaz, hogy ez a birtok akár súlyos ráfizetés is lehet. Az is figyelemre méltó, hogy a földet művelő és mezőgazdaságot tanuló gyerekeket meg sem említi már, a valóságot érzékelő író csak a gyakorlati szempontot veszi figyelembe: az értelmiség élelmiszerellátását. Ugyancsak a realitást mutatta a kulturális delegáció kiküldésének késlekedése – ezt még február–márciusra képzelte el az előző gyűlésen –, ekkor már a tervezett júniusi kongresszus utánra módosult az időpont. A kulturális delegáció kiküldése „sajnos különböző okok folytán egyre késett, úgyhogy több kis állam delegációi megelőzték minket”. A meghívás és a meghívottak listája azonban Moszkvától függött. A probléma Szekfű Gyula moszkvai követ jelentésében is előkerült ugyanebben a hónapban, miszerint a kongresszus miatt a magyar kulturális delegáció kérdése lekerült a napirendről, de arra később van esély: „Román részről ezelőtt két hónappal husztagú kulturális bizottság járt itt, mint a szovjet vendége, a bizottságnak tagja volt minden román egyetem rektora és egyébként vezető írók, költők, tudósok és művészek. A VOKSZ elnökségének szavaiból arra következtek, hogy amennyiben a VOKSZ-kongresszuson megjelenik Budapesten az itteni szovjet vezetőség, lehetséges lesz ugyanilyen magyar kulturális bizottság meghívása a Szovjetunióba.”²⁴⁶

A Szovjetunióról alkotott képet az sem segítette az országban, hogy Csehszlovákiát és Romániát támogatta a határkérdésben. A magyar kormány pedig, ha lehet mondani, csak rontott a helyzeten: 1946. április 8–18. között magyar delegáció járt Moszkvában, hogy a határokról és a határon túli magyarságról tárgyaljanak. A delegáció ünnepélyes fogadtatásban részesült, Sztálin közölte is, hogy a román fegyverszünet alapján

246 Gönyei 1998. 198–200. Szekfű Gyula moszkvai követ jelentése a külügy-miniszternek a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok kiépítése ügyében.

van ok a területi kérdés felvetésére, de semmilyen konkrét ígéret nem hangzott el. Bár Sztálin csak a felülvizsgálat lehetőségét említette meg, a magyar kormány pedig hamis illúzióba ringatta magát. A Vida István által közölt orosz dokumentumokból is kiderül, hogy Gyöngyösi többször is próbált határozott álláspontot kicsikarni a szovjet félből („sajnos a szovjet álláspontot nem sikerült megismernem”). Sztálinék azonban azt válaszolták, hogy a magyar kormánynak a román féllel kell tárgyalnia, miközben 1946 januárjában, márciusában és áprilisában is a román felet támogatták. A magyar delegáció indokolatlanul volt bizakodó a tárgyalások után, hisz a határok visszaállításáról semmiféle ígéretet nem kaptak, azonban a sajtóban – még a kommunista lapokban is – azt sejtették, hogy Magyarország pozitív elbírálásban részesülhet. A kitérő válaszok, a román féllel való tárgyalás azonban félrevezető volt, azt joggal lehet kritikával illetni.²⁴⁷

Visszatérve az MSZMT ügyére: Gyöngyösi nyíltan kifejezte, hogy a társaság a kormány számára politikailag fontos: „A moszkvai látogatás óriási jelentősége abban rejlik, hogy kivívtuk a Szovjetuniónál azt a bizalmat, amelyre a demokratikus kormányzat a megalakulás óta törekedett. (...) A Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak is hatalmas a politikai jelentősége, s az olyan demonstrációk, mint a kongresszus és a kiáltvány, azt fogják bizonyítani, hogy a baráti közeledés vágyát nem csupán a politikai célszerűség diktálja, hogy ez a törekvés nem felszínes, hanem mély gyökerei vannak a népben.” És mivel a közelgő kongresszusnak politikai jelentősége van, így a pénz nem lehet kérdés.²⁴⁸ De ha az nem lenne elég, akkor ugyanítt olvasható, hogy Hágy Gyula sem tudta magában tartani gondolatait: „Zilahy Lajos már hangsúlyozta, és ezt nem

247 Baráth Magdolna: A Szovjetunió és a magyar béke. In *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára*. Szerk. Fülöp Mihály. Dialóg Campus, Budapest, 2017. 65–66. Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külgügyi Szemle*, 2002/3. 149–167.

248 Uo.

lehet eléggé ismételni, hogy milyen óriási jelentősége van ennek a készülő kongresszusnak. Mikor terveztük, nem is tudtuk pontosan a jelentőségét, mely csak a magyar államférfiak moszkvai utazása után lett ilyen nagy horderejű.”²⁴⁹ Keresztury Dezső, mikor a Minisztertanácshoz fordult az utólagos 600 millió adópengős támogatásért, hasonlóan érvelt: „Rá kell mutatnom arra, hogy az MSZMT országos kongresszusának mind általános művelődéspolitikai, mind külpolitikai rendkívüli jelentőségére és arra, hogy a kongresszus alkalmából a moszkvai VOKSZ delegációja Budapesten tartózkodik, úgy hogy annak lefolyását a Szovjetunió illetékes tényezői is a legnagyobb figyelemmel kísérik.”²⁵⁰

Mégis jól érezhető a bizonytalan hangulat és feszültség ekkor. Az egyre rosszabb gazdasági mutatók, a határkérdés, az 1946. márciusi belpolitikai válság egy kilátástalan helyzetet mutathattak.²⁵¹ Ezek a dokumentumok alapján feltételezhető a kulturális kapcsolatok politikai felhasználásának a szándéka, pontosabban a szovjet jóindulat elnyerésének vágya – akár a határkérdésben is. Ez a reménykedés és a kimondatlan verseny Romániával a kulturális kapcsolatokban is lecsapódhatott. A magyar kormány a békepropagandát illetően így is ellentmondásosan viselkedett, az a nyugati nagyhatalmak közvéleményének javítására irányult. Ám 1946 tavaszára számukra is nyilvánvalóvá vált, hogy a döntő kérdés a Szovjetunióé. Az szintén világos volt számukra, hogy a kormánynak nincsenek valódi érvei a szovjet vezetők megnyerésére. A magyar kiadványok szovjetunióbeli terjesztésének a minimális feltételei sem voltak adottak.²⁵² Ez persze nem azt jelenti, hogy a kormány az MSZMT-től várta Erdély kérdésének a megoldá-

249 Uo.

250 XIX-A-83-a 123. jegyzőkönyv. 1946. 07. 19.

251 1946 márciusában létrejött a Baloldali Blokk (MKP, MSZDP, NPP), amivel elkezdődött a kisgazdapárt felszámolása.

252 Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 69., 122. Az 1946. áprilisi delegáció előzményeiről és a tárgyalásról lásd Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció.* Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

sát, de hogy ekkor felkarolta azt, és a kongresszusnak hatalmas jelentőséget tulajdonított, az a kulturális diplomácia egyik klasszikus eseteként is értékelhető.

Azonban a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i határozata közölte – és egyúttal sokkolta a magyar közvéleményt –, hogy a magyar–román határokat az 1939 előtti állapotokhoz kell visszaállítani. Balázs Béla 1946 nyarán Moszkvában a VOKSZ munkatársával folytatott beszélgetése alapján jól érzékelhető a közhangulat alakulása a szovjetekkel kapcsolatban: „Még a magyar kommunisták között is akadnak olyanok, akik kissé nacionalistákká váltak, és akiknek nehéz elképzelniük és másoknak elmagyarázniuk, hogyan lehet összekapcsolni a kommunista párt nemzeti patriotizmusát a Szovjetunió tevékenységének védelmével, amely ez esetben nem Magyarország javára történik (...). Sok magyar úgy érzi, mintha a Szovjetunió elhagyta volna Magyarországot egy számára olyan nehéz időszakban.”²⁵³

A kongresszus előtt még június 16-án és július 2-án összeült az MSZMT vezetősége. A korábban érzett csalódottságot tettek is követték. Zilahy írói tevékenységére hivatkozva felmentést kért a napi ügyvezetés alól. Ezt olyannyira komolyan gondolta, hogy még a Társaság székházát is el akarta kerülni. Háy Gyula ugyanígy cselekedett, bár ő az engedélyt már megkapta a kommunista párttól. A napi ügyvezetést és a belső apparátus irányítását a főtítkárhelyettes vette át, a nemrég megválasztott Vozári Dezső. A kormány már nemcsak pénzzel támogatta a társaságot, hanem egy négytagú Elnöki Tanácsot is felállított, ami a „demokratikus pártok igényeit elégítette ki” (ez nem azonos az alapításnál létrejött 50 tagú reprezentatív Elnöki Tanáccsal. A pártok által felállított új Elnöki Tanácsnak vezető funkciót szántak). Így az elnök mellé ajánlották még dr. Rusznyák Istvánt a kommunista pártból, Ortutay Gyulát a kisgazdapártból, Erdei Ferencet vagy Darvas Józsefet a parasztpártból, Szakasits Árpádot vagy Bay Zoltánt a szociáldemokrata pártból. Azon-

253 Baráth 2014. 61.

ban Zilahy még nem adhatta fel teljesen az értelmiség számára létrehozott társaság profilját. Az író javaslatára elfogadták azt is, hogy a szakosztályok élére „megfelelő tekintélynek örvendő” személyeket választanak, akik a szakosztályokat vezetik, működtetik és fizetést is kapnak. Emellett Zilahy másik javaslatát is elfogadták, hogy az új Elnöki Tanács mellett egy intézőbizottságot is létrehoznak a belső apparátus vezetőiből, amit a főtitkár és helyettese vezet: az Elnöki Tanácsnak közvetlenül felelős, a napi feladatokban határoz. Ezek a pártok befolyásának csökkentésére alkalmas intézkedések lehettek volna (ha komolyan is vették volna).²⁵⁴

Az ezt alig két hét múlva követő ülésen, amin Gyöngyösi János, Szakasits Árpád és Révai József is részt vett, már sokkal nyíltabban tárgyaltak. Éles vita alakult ki a vezetőség és az értelmiség funkciójáról és számáról. Zilahy például továbbra is a reprezentatív személyek szerepét helyezte előtérbe. Ebben Szakasits is támogatta. Az elnök mellé négy társelnököt rendeltek (az új Elnöki Tanács), az eddigi több mint 50 fős Elnöki Tanácsot Elnöki Választmánnyá nevezték át. Ez a négy társelnök a korábban megbeszélt négy pártot képviselte volna. Az elnökség mellé még egy ügyvezetőt is támogatott Révai, Szakasits és Szalai, mert a „nagytekintélyű” emberek nem tudnak a napi ügyekkel foglalkozni. Szakasits ki is mondta, hogy „sem Zilahytól, sem Háytól nem kívánható, hogy propagandát csináljanak. Azt hiszem, hogy könnyen lehetne a tagok számát felemelni például 1 millióról 1,5 millióra egy kis propaganda mellett, ha a szálak kivezetnének különböző munkásszervezetekhez, kiscsapatpártszervezetekhez. (...) Az ügyvezetőknek nem nagytekintélyű embernek kell lenni, az ügyvezető legyen súlyos ember, értékes ember, dolgozó ember.” Végül elfogadták, hogy az elnök mellé négy társelnököt választanak, akik közül az egyik nemcsak reprezentál, hanem az adminisztrációt is vezeti fizetés ellenében. Mondhatni a magyar–szovjet

254 MNL OL P 2128 57/12 Emlékeztető a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság vezetőségét illető megbeszélésről, 1946. június 16.

kulturális kapcsolatok jellegéről nem alakult ki olyan vita, mint a vezetéséről – persze ez többről is szólt annál.²⁵⁵ A szovjet félnek Zilahy és az általa képviselt szűkkörű értelmiségi kör volt a zavaró. Puskin követ feljegyzése alapján Barulin az ő utasításai alapján határozottan harcolt ez ellen a profil ellen.²⁵⁶ A tömegszervezet gondolata a szovjetektől és kommunistáktól jött, ám annak alapjai nem voltak meg az alapvetően szovjetellenes közegben. Ezután az ülés után 5 nappal az MSZMT I. kongresszusa el is kezdődött. Az I. kongresszus és az azt követő elnöki választmányi ülés egy választóvonal a társaság történetében is. Mielőtt azonban ez bemutatásra kerülne, érdemes még egy igen fontos dologra kitérni.

11. Az MSZMT rendezvényei

A társaságnak a nehézségek ellenére nem egy rendezvényt sikerült megtartania, ezeket több esetben csak a sajtó alapján lehet rekonstruálni. A társadalmi hatásukról sincs adat, a következőkben így inkább a művek és rendezvények egy részének felsorolására kerül sor.

Már 1945. június 28-án a Nemzeti Kamaraszínházban az MSZMT rendezésében bemutatásra került Leonyid Rachmanov *Viharos alkonyat* című darabja, a felvezetőt Bajor Gizi tartotta.²⁵⁷ 1945. július 10-én az MSZMT ünnepi estjét tartotta az Operaházban, ahol bemutatásra került Bartók Béla és Balázs Béla darabja, *A kékszakállú herceg vára*, valamint Csajkovszkij *Rómeó és Júlia* című táncjátéka.²⁵⁸ Július 18-án a Vígszínházban bemutatták Gorkij: *Éjjeli menedékhely* c. drámáját, az előadást

255 MNL OL P 2148 52/6 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának 1946. július 2-án megtartott értekezletéről.

256 Baráth 2014. 60.

257 MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 06. 22./21/008. A Nemzeti Színház és Nemzeti Kamaraszínház jövőheti műsora.

258 MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 07. 06./22/027. Ünnepi est az Operában.

Heltai Jenő vezette fel.²⁵⁹ Júliusban Hont Ferenc tartott előadást a szovjet színházról, a Szépművészeti Múzeumban *Harc és építés* c. kiállítás nyílt, ami a háború utáni újjáépítést mutatta be a Szovjetunióban. Július 23-án dr. Geréb Pál tartott előadást *A rákkutatás eredményei a Szovjetunióban* címmel, július 25-én Weichherz József vegyész *A Szovjetunió vegyészete* c. előadását tartotta meg.²⁶⁰ Július 27-én hangversenyt szerveztek, ahol Sosztakovics, Prokofjev, Szkrjabin, Muszorgszkij, Rimszkij-Korszakov zeneművei kerültek bemutatásra.²⁶¹

Augusztusban fellépett a Mojszejev táncegyüttes, a Zene-művészeti Főiskolán pedig többek között Sosztakovics zongoránégyesét is bemutatták. Prokofjev *Péter és a farkas* szimfonikus mesejátékát a Károlyi kertben mutatta be a Társaság Gobbi Hilda előadásában. A rádióban zenei műsorok mellett hetente rendeztek rádiófelolvasást különböző szovjet témákról, minden szerdán pedig ismertető előadások hangoztak el a Zeneművészeti Főiskolán. Szovjet személyiségek is ellátogattak Magyarországra: Alekszandr Geraszimov, a Szovjet Képzőművészek Szövetségének elnöke, Borisz Jefimov politikai karikaturista, Leonyid Pervomajszkij költő és Leonyid Szoboljev író, valamint a szovjet szakszervezeti küldöttség.²⁶² Geraszimov pozíciójából érthető módon a szocialista realizmus egyik legismertebb képviselője, egyben Sztálin portréfestője is volt. Leonyid Pervomajszkij már a felvett vezetéknevével (magyarul május 1.) sem árult zsákbamacskát: 1946-ban Sztálin-díjat kapott irodalmi munkásságáért, de a következő évben már ideológiai hibák miatt kritizálták. Ő melleleg Petőfi munkáit is lefordította oroszra. Leonyid Szoboljev a hivatásos vonalnak mindig eleget tevő, nem túl kiemelkedő író volt.

259 Ikladi 1973. 31.

260 MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 07. 20./24/001-006. Zilahy Lajos rádióelőadása a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról.

261 MTI hírek. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1945. 07. 25./25/016. Szovjet-orosz hangverseny.

262 MNL OL XIX-J-1-k- Szovjetunió 168/a. Jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság működéséről. 1945. szeptember 30.

Október 29-én az Orosz Állami Énekkar A. V. Szvesnyikov vezetésével tartott bemutatót, december 21-én pedig Tamara Hanum táncosnő lépett fel. Hanum emléke az üzbég kultúrában és táncörténetben ma is fontos szerepet tölt be. Ő volt az első üzbég nő, aki nyilvánosan is haját és arcát takaró fátyol nélkül lépett fel, s ennek nem lettek következményei (egyik kollégáját, Nurhon Juldasevát hasonló cselekedetért meggyilkolták). Egy hónappal később, 1946. január 22-én az Operában és a Városi Színházban a Mojszejev tánc- és zeneegyüttes lépett fel újra.²⁶³

Októberben előadássorozat keretében *A szovjet kémiai iparának fejlődése* (Vándor József, Moszkvai Gyógyszerkémiai Intézet szaktanácsadója), *A szovjet színház*, *A szovjet film*, *Közép-ázsiai népköltészet* (Balázs Béla) c. előadásokat tartották meg.²⁶⁴ A forradalom emlékére az MSZMT az *Orosz emberek* c. előadást szervezte meg.²⁶⁵ Debrecenben a *Viharos alkonyat*ot mutatták be, az ottani elnök, Sántha Kálmán felvezetésével és Cserkaszin üdvözlétével. Ezen részt vett az orosz katonai parancsnokság, a SZEB képviselői, a pártok és a hatóságok küldöttjei.²⁶⁶ Ugyanabban a hónapban Ilja Ehrenburg író is Magyarországra látogatott.²⁶⁷ Szintén novemberben az MSZMT Lev Tolsztoj-emlékbizottságot alapított az Írószövetséggel az író halálának 35. évfordulója alkalmából.²⁶⁸ A már korábban tervezett Mecsnyikov emlékünnepélyt is megtartotta a társaság, a Mecsnyikov-érem, amit a kulturális kapcsolatokért kiemelkedően tevékenykedő személy kapott, első díjazottja nem más lett, mint Barulin követési tanácsos.²⁶⁹ A politika itt is felülírta a valós eredményeket.

Ezek az előadások természetesen igen vegyes képet mutatnak. A különböző kulturális tevékenységeknek a szovjet politikai-gazdasági-társadalmi rendszer népszerűsítését is tartal-

263 *Jövendő*, 1946. július 4. Kezdetől a kongresszusig.

264 MTI 1945. október 1. 16. oldal. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság előadássorozata.

265 MTI 1945. november 3. 1. oldal. A Nemzeti Színház jövő heti műsora.

266 MTI 1945. november 7. 10. oldal.

267 *Szabad Nép*, 1945. november 11. Ilja Ehrenburg Budapesten.

268 *Szabad Nép*, 1945. november 23. Irodalom–Művészet–Tudomány rovat.

269 *Szabad Nép*, 1945. december 8. Irodalom–Művészet–Tudomány rovat.

maznia kellett. Az értékeléshez azonban az is hozzá tartozik, hogy a Horthy-korszakban be nem mutatott művek most pótlásra kerülhettek a kulturális kapcsolatok segítségével, a Szovjetunióban tiltott darabokon kívül a jelentős alkotások is bemutatásra kerülhettek. Így például mikor az MSZMT a Vörös Hadsereg megalakulásának évfordulójára Hacsaturján-hangversenyt rendezett, az azon fellépő Zathureczky Ede így nyilatkozott: „Nagy örömömre szolgál, hogy ezt a jogosan népszerűsége számot tartó versenyművet elsőnek mutathatom be, és hiszem, hogy ennek a nálunk eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert szovjet zeneszerzőnek hegedűversenye rövidesen az általánosan játszott standard művek sorába kerül. (...) Mivel eddig teljesen el voltunk zárva a szovjet kultúra és előadó-művészet megismerésétől, néhány szerencsés pillanatban elfogott rádióközvetítéstől eltekintve, csupán a ténylegesen elért nagy nemzetközi versenyeredmények adataiból következtethetünk annak magas színvonalára.”²⁷⁰

A kongresszus előtt 1946. június 5-én és 19-én Puskin- és Gorkij-emlékestet rendeztek. A Puskin-esten beszédet mondott Barulin és Keresztury Dezső, előadást tartott Trócsányi Zoltán, verset szavalt Péchy Blanka és Ascher Oszkár, Csajkovszkij Anyegin-operájából Spiegel Annie és Róna Vera énekeltek részleteket. A *Borisz Godunovból* Rózsa Mária és Takács Miklós adtak elő.²⁷¹ Az MSZMT egy év alatt több mint 20 könyvet adott ki, 8 fotókiállítást, 30 hangversenyt és több mint 500 előadást rendezett.²⁷²

11.1. Irodalom-Tudomány

A társaság folyóirata volt az *Irodalom-Tudomány*. 1945 decembere és 1946 augusztusa között összesen hat számot jelentetett meg. Az irodalmi részt Zilahy Lajos, a tudományos cikkeket

270 *Jövendő*, 1946. február 21. Zathureczky Ede Chacsaturján versenyművéről.

271 *Jövendő*, 1946. június 13. Puskin-est a Fórum Klubban.

272 *Négy évtized. 40 éves az MSZBT.* 20.

Szent-Györgyi Albert szerkesztette. Szerkesztőtársaik Illés Endre és Sztrókay Kálmán voltak. Az első számban megjelent Zilahy Ararát c. regényének részlete, valamint versek Weöres Sándortól, Radnóti Miklóstól, Gellért Oszkártól, Gyarmathy Erzsébettől. Megjelent Déry Tibor *A befejezetlen mondat* című regényének egy részlete, Cs. Szabó László és Márai Sándor egy-egy írása, de jutott hely még Háy Gyula *Az ítélet éjszakája* c. drámájának egy részletére is.

De nem csak magyar írók, költők, tudósok írásait tartalmazta a folyóirat. A klasszikus orosz irodalmat Puskin és Lermontov versei képviselték. Ami viszont a kortárs szovjet irodalmat illeti, Lidia Szejfullina és Mihail Zosczenko műveit közölték. Zosczenko két szatirikus darabja Scheibner Tamás értékelése szerint azt a „benyomást keltette, hogy a rendszer bizonyos hiányosságainak kritikája egyáltalán nem tilos a Szovjetunióban, sőt, amint a példa mutatja, kívánatos”.²⁷³ Úgy gondolom, hogy itt is más magyarázat lehet a háttérben. Zosczenko „csak” 1946-ban lesz kegyvesztett, illetve beleillik a tendenciába, hogy 1945 után főleg olyanokat publikáltak, illetve mutattak be, akik már a Horthy-korszakban is megjelentek akár csak egy mű formájában is, valamilyen folytonosságot mutatva ezáltal. Ilyen volt Zosczenko is, aki a *Mai orosz dekameronba* is bekerült. Az, hogy Zosczenkónak külön kötete is megjelent Magyarországon, azt bizonyítja, hogy 1946-ban itt nem ismerték olyan mélységben a szovjet viszonyokat.²⁷⁴

A *Tudományt* Szent-Györgyi gondolatai nyitották meg. Kritizálta a fasizmust, a magyar iskolai rendszert, támogatta az erkölcsi igazságot, tudományt és művészetet. A bevezetőt úgy fejezte be, hogy „a »Tudomány« különös gondot fog fordítani a természettudományokra és gondolkozásmódjának terjesztésével szélesíteni próbálja a béke útját”. Első számában többek között Erdey-Grúz Tibor, Cavallier József, Aujeszky László írásai szerepeltek.

273 Scheibner 2014. 79.

274 Mihail Zosczenko: *Teterkin és a többiek...* Forrás Kiadó, Budapest, 1946.

Ha a többi számot is megnézzük, akkor látható az irányzatok sokszínűsége. Zilahy Lajos, Márai Sándor, Kassák Lajos, Lukács György, Weöres Sándor, Háy Gyula, Déry Tibor, Devecseri Gábor, Tamási Áron, Zelk Zoltán, Szép Ernő, Kádár Erzsébet, Illés Béla, Füst Milán, Örkény István, Radnóti Miklós, József Attila szerzőktől mind közöltek írásokat. Azonban a témánk szempontjából fontosabbak az orosz és szovjet írók és költők. Az orosz költőket, írókat Puskin, Jeszenyin, Majakovszkij, Szolovjov, Blok és Tyutsev képviselte. A szovjet szerzők művei egy-egy számnak maximum a negyedét tették ki, ezek közül főleg a szocialista realista képviselői voltak jelen (de nem kizárólag): Katajev, Tyihonov, Solohov, Platonov, Szimonov, Fagyejev, Gorkij. A lista már csak azért is érdekes, mert például Jeszenyin művei meg se jelenhettek a Szovjetunióban, Platonovnak pedig élete végéig a szovjet cenzúrával kellett küzdenie, 1946 után saját műve nem is jelenhetett meg. A folyóirat Jeszenyint csak úgy jellemzi, mint a legnagyobb modern orosz költő Majakovszkij és Blok mellett. Platonovot pedig úgy írja le, hogy pályája hullámozó a „kritika gáncsa és elismerése között”, de ma már a szovjet írók közt a novella egyik mesterének számít.

A lap *Tudomány* részében egy számban 7–9 írás jelent meg. Szovjet tudománnyal kapcsolatos írás egy számon belül maximum kettő volt. A folyóirat rövid életű volt, hat számot élt meg. Azonban jelentősége megkérdőjelezhetetlen: a kor lenyomata is egyben, a magyar értelmiség egy igen fontos kísérletéről van itt szó.

11.2. Könyvkiadás

Az MSZMT könyvkiadási tevékenységet is folytatott. Több sorozatot indított, 1946 júliusáig a következő művek jelentek meg.²⁷⁵

275 A *Jövendő* 1946. július 4-i szám és az Országos Széchényi Könyvtár, Országos Idegennyelvű Könyvtár és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusai alapján.

1. Jószomszédság könyvtára

- A Szovjetunió alkotmánya
- Bolgár Elek: *Szovjetgazdaság és szovjetkultúra*
- Alekszandr Puskin: *A kapitány lánya*
- Anton Csehov: *A körorvos és más elbeszélések*
- Pflaumer-Ziv: *Kiscsalád a nagy Szovjetunióban*
- Fogarasi Béla – Illés Béla: *Magyar–oroszl történelmi kapcsolatok*
- Andrej Sesztakov: *A Szovjetunió rövid története*

2. Szovjet Színpad

- Leonyid Rachmanov: *Viharos alkonyat*
- Anton Csehov: *A medve és más egyfelvonásosok*
- Szolovjov-Vitkovics: *A csendháborító*
- Vszevolod Ivanov: *Kosztja bátyánk*
- Nyikolaj Gogol: *Leánynéző*
- Konsztantyin Szimonov: *Orosz emberek*
- Mihail Sszvetlov: *Mese*

3. Jószomszédság ifjúsági könyvtára

- Dmitrij Furmanov: *Csapajev*
- Valentyin Katajev: *Ványa, az ezred fia*

4. Jószomszédság tudományos könyvtára

- dr. Nemessuri Mihály: *A szovjetember egészsége*
- dr. Pécsi Albert: *A Szovjetunió földrajza*

5. Brosúrák

- Ilja Ehrenburg: *A mi győzelmünk* (1945. november 19-én Budapesten előadott beszéde)
- Szekfű Gyula: *Lenin* (1946. január 21-én elmondott beszéde az Operaházban)
- Lukács György: *Lenin és a kultúra kérdései*

6. Egyéb kiadványok

- Vlagyimir Majakovszkij: *Lenin*
- Alekszej Tolsztoj: *Golgota*
- Markos György: *Épül az új világ*
- Örkény István: *Amíg idejutottunk... Magyarok emlékeznek szovjet hadifogságban*
- Varga Jenő: *A földbirtokreform és a közélet demokratizálása*

A listán megtalálhatók a Szovjetuniót, a szovjetrendszert ismertető és népszerűsítő művek, így például az 1944-ben a Vörös Hadsereggel hazatérő Bolgár Elek²⁷⁶ műve a tervgazdálkodás működéséről (természetesen pozitív történetként), a Szovjetunióban élő közgazdász Varga Jenő írása a földtulajdonról és reformról szól, Pécsi Albert²⁷⁷ geográfus könyve a Szovjetunió földrajzát ismertette. Fordítások szintén találhatók. A. V. Sesztakov könyve a szovjet történelmet dolgozza fel. A könyvet eredetileg 1937-ben írta harmad-negyedéves középiskolai tanulók számára egy pályázati felhívás alkalmából.²⁷⁸

Az irodalomban klasszikus orosz (Puskin, Csehov, Gogol) és szovjet művekkel egyaránt találkozhatunk (A. Tolsztoj, Katajev, Ivanov stb.). A fentebb felsorolt XIX. századi művek már szerepeltek színpadon vagy a könyvkiadásban. A kiadott szovjet művek elsősorban a polgárháborúról és a II. világháborúról szóltak (Tolsztoj a trilógiáért 1943-ban, Katajev a *Ványa...* c. művéért 1946-ban Sztálin-díjban is részesült. Utóbbiból ugyanabban az évben filmes adaptáció is készült). Leonyid Szolovjov műve Naszreddin hodzsáról szól, akit csak úgy jellemeztek a könyvajánlóban, mint a „közép-ázsiai Ludas Matyit”. (Naszreddinről a legkorábbi magyar fordítás még 1899-ben jelent meg Kúnos Ignác turkológusnak köszönhetően, aki aztán a Horthy-korban kétszer is kiadta a tanító történeteit.²⁷⁹)

Témánk szempontjából a legérdekesebb (és legproblémá-

276 Bolgár Elek (1883–1955) jogász, politikus. 1918-ban belépett a KMKP-be. A Tanácsköztársaság kikiáltása után bécsi követ, a bankgassei rablás idején őt is elrabolták. 1922–1937 között Ausztriában és Németországban élt, majd a Szovjetunióban. 1944-ben hazatért, 1946-ban külügyi államtitkár, 1947-től 1949-ig prágai, 1949–1951 között londoni követ.

277 Pécsi Albert (1882–1971) geográfus, pedagógus. 1938-ban nyugdíjaztatták. 1946–1949 között a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára.

278 A pályázatra 46 mű érkezett be, abból egyik se kapta meg az első helyezést. Sesztakov műve második lett. Az írásba Sztálin is belejavított”. A műnek utána nagy politikai jelentőséget is tulajdonítottak. Erről lásd Szili Sándor: *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban*. ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005. 166–169.

279 Naszreddin a 13. században élt Iránban, története különböző bölcsességeket, erkölcsi példákat fogalmaznak meg abszurd formában.

sabb is) a Fogarasi–Illés páros igen rövid, mindössze 55 oldalas, 1945-ös műve. A magyar–orosz kapcsolatokról szóló, átfogó mű nem született a magyar historiográfiában 1945 előtt, 1949 után pedig még inkább óvatos volt a történész szakma ezzel a témával. Ennek a könyvnek a Szovjetunió népszerűsítése volt a célja, és nem tudományos igényességgel készült. Az előszó leszögezte, hogy a két nép baráti viszonyának megvannak a maga tradíciói, csak ezt a szovjetellenes propaganda elfeledtette. A cikkek eredetileg az *Új Szóban* jelentek meg, a könyvben kibővített változatuk olvasható, egyben ki is jelentették, hogy a könnyebb olvashatóság kedvéért a szövegben elhagyták a források pontos felsorolását.²⁸⁰ A könyv egészen a középkorig megy vissza a kapcsolat kutatásában: „A kievi állam szempontjából Magyarország függetlensége kívánatos volt, mert egyrészt *gátat vetett a németek terjeszkedésének Délkelet-Európa felé* (...)” (kiemelés az eredetiben). Továbbá az írás szerint a Kijevi Rusz kétszáz éven át megvédte a magyarokat a nomád török népek támadásától, a magyar fél pedig ellensúlyozta Bizánc hatalmát. Így természetesen az 1000 éves barátság bizonyításából nem maradt ki I. András és felesége házassága, II. Béla és II. Géza szövetségekötései. De Illésék olyan párhuzamot is véltek felfedezni, mint azt, hogy amíg az orosz történelmet a 200 éves tatár hódítás vetette vissza, addig a magyart a 150 éves török.²⁸¹

A szándék jól látszik. A korabeli németellenes hangulat visszavetítése és az „ezeréves orosz–magyar barátság” bizonyítása jól kiolvasható a lapokból. Még ha találunk is benne valós megállapításokat, a tények keverednek kitalációkkal, kiragadott idézetekkel, az átértelmezés mögött politikai szándék van, végső soron történelemhamisításról van szó. Már itt megjelenik a vizsgált korban túlértékelt I. Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége, ami a magyar–szovjet barátság propagandájában az egyik történelmi alap lett. Az 1848–1849-es forra-

280 Fogarasi Béla – Illés Béla: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1945. 6.

281 Uo. 17–24.

dalomról és orosz segítőkről több írás is bekerült a könyvbe, ebből a legismertebb a kitalált Guszev kapitány története.²⁸² Csernisevszkijnek és Herzennek mint forradalmi demokratáknak, jutott hely a szovjet panteonban, Kossuthnak szintén az 1945 utáni magyar történelemben. Kossuth londoni emigrációjában Herzennel is találkozott, arról utóbbi is megemlékezett.²⁸³ Csernisevszkij szintén szimpatizált a magyar forradalommal, arról a naplójában így írt: „Mint a magyarok barátja, az oroszok vereségét kívánom ott, és ehhez minden áldozatot kész lennék meghozni.”

Az Örkény István által szerkesztett *Amig idejutottunk...* c. könyv 10 hadifogoly történetét meséli el a II. világháborúból. Ezek a történetek teljesen mások voltak, mint a Horthy-korban megjelent I. világháborús hadifogoly-visszaemlékezések. Örkény maga is többször volt munkaszolgálatos, a háború alatt hadifogságba is esett. Simon Zoltán a könyvet oral history-nak nevezi. A tíz történetből kilenc „megtéréstörténet”. Horvát Pál kőműves és festő, volt nyilashívő, aki a háború előmenetelében és hadifogságban hitét veszítette, a táborban pedig a világképe is megváltozott. Dobay Aladár banktisztviselőnek Mussolini volt szimpatikus, de a háború végén átállt az oroszokhoz, Schantl Béla marista szerzetes pedig a reverendát cserélte le sarlóra és kalapácsra a táborban. A történetek lényege, hogy annak a társadalomnak, amiben az elbeszélők éltek, meg kellett buknia, egy újnak kellett felépülnie, de ezt akkor még nem ismerték fel az interjúalanyok.²⁸⁴ Matyelka Mihály földműves történetének kicsengése azonban inkább volt rezignált, mintsem lelkes: „Persze, hogy szép lesz, és hogy vége a csendőrvilágnak, az is nagyon jó, de nem elég, azt mondom. Mert hogy nem vernek

282 Illés II. Rákóczi Ferenc és I. Péter szövetségéről lásd Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014., lásd 191–193. oldal

283 Lásd Alekszandr Herzen: Londonban Kossuthnál. *Ezredvég*, 1994/3 (4.) 28–31.

284 Simon Zoltán: *A groteszktől a groteszkig. Örkény István pályaképe*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996. 26–38.

meg többet, annak nagyon örülök, de a fontos mégiscsak az, hogy újra ki ne hurcolják a népet ilyen piszkos módon, ahogy bennünket hajtottak ki... (...) Mit érek veled, ha fel is kötnek egy pár minisztert. Az én lábam csak fáj tovább.”²⁸⁵ (Matyelka lábát amputálni kellett a háború alatt.)

A legérdekesebb és legismertebb történet az első elbeszélés. Azt a híres jazz-zenész Beamter Jenő (művésznéven Bubi) mesélte el. A végén nincs feloldozás, se megtérés, se tanulság: „Rohanok, apafej, mit nézel úgy rám? Persze, te valami mást szerettél volna hallani, olyan politikai szöveget, hogy mennyire megváltoztam a fogságban és hogy ezentúl harcolni fogok a reakció ellen és hogy mennyire örülök, hogy az új demokráciában a dolgozók maguk intézik sorsukat, meg hogy a magyar nép önmagára talált és hogy én mennyit fejlődtem a háború ezer szenvedésében... Hát, öregem, éntőlem ilyen dumát nem fogsz hallani, különben is rohannom kell és ilyen szósz ki nem jön a számon, mert én őszinte ember vagyok és mindjárt az elején megmondtam, hogy tisztára marhaság, amit csinálsz és hogy az emberek ki fognak röhögni téged.”²⁸⁶

Örkény a krasznogorszki táborban volt, ott írta meg ezt a könyvét. Ebben a táborban ismerkedett meg a marxizmussal is tanfolyamokon, táborújságot is szerkesztett. Ott találkozott Hidas Antallal, Háy Gyulával és Illés Bélával. A könyv előbb jelent meg Magyarországon, mint az író, ő csak 1946 december végén tért haza – a hazatérés feltétele volt az MKP-ba való belépés. Addig írásait küldöztette haza, kiadásaihoz barátai és a kommunista párt segítségét kérte. A hadifogolyélet, a nemi erőszak, a kényszermunka 1945 után tabunak számított. A hadifogolylétről csak pozitívan lehetett beszélni, az a szovjet élettel való megismerkedést, a szocialista nevelést jelentette ekkor. Szirák Péter szociografikusnak nevezi Örkénynek ezt az írását.

285 Örkény István: *Amíg idejutottunk. Magyarok emlékeznek szovjet hadifogságban...* Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1945. 52.

286 Uo. 32–33.

A kötet eredeti címe *Emlékezők* volt, a kiadó Örkény kérdezése nélkül változtatta meg *Amíg idejutottunk...*-ra. Ez aztán 1947-re egy nagyobb mű része lett, a *Lágerek népe* c. kötethez csatolták.²⁸⁷ Az összeszerkesztett mű előtt a *Lágerek népe* írásai az *Új Magyarországon* jelentek meg 1947 májusáig, ahol kritika érte, mert kedvezőtlenül állította be a tábori létet.²⁸⁸ Örkény a következő számban aztán önkritikát gyakorolt.²⁸⁹

12. Az I. kongresszus

A február–márciusra tervezett kongresszust májusra, aztán júniusra, majd pedig júliusra tették át. Ennek ellenére június közepén a VOKSZ-küldöttség már megérkezett az országba. A küldöttség Vaszilij Parin akadémikusból (Szovjet Orvostudományi Akadémia alelnöke),²⁹⁰ Emil Gilelsz²⁹¹ zongoraművész-

287 Szirák Péter: *Örkény István*. Palatinus, Budapest, 2008. 43.

288 *Új Magyarország*, 1947. május 31. Vita a Lágerek népe körül. Lásd még *Társadalmi Szemle*, 1947/11. 831. Örkény István: *Lágerek népe*. Az „olvasói levél” jelen állás szerint Sziklai Sándortól származott, aki a Vörös Hadsereg tisztje, később pedig az MKP KV tagja volt, vagyis a kritika ideológiai alapú volt. Simon 1996. 40.

289 *Új Magyarország*, 1947. június 7. Válasz a bírálóknak. A kötet későbbi szerkesztésének történetét lásd Radnóti Zsuzsa jegyzeteiben. In: Örkény István: *Lágerek népe. Emlékezők*. Palatinus, Budapest, 2000. 329–330. és Szirák 2008. 45–46.

290 Vaszilij Vasziljevics Parin (1903–1971) szovjet tudós, fiziológus. Az orvostudományban ismert Parin-reflexet róla nevezték el. Amerikai útja után Parint kémkedés vádjával letartóztatták, 1953-ig Gulagon volt. A hruscsovi olvadásnak köszönhetően visszatérhetett a tudományos életbe, a szovjet úrkutatásban jelentős eredményeket ért el.

291 Emil Grigorjevics Gilelsz (1916–1985) szovjet zongoraművész. A XX. század egyik legtehetségesebb zongoristájának tartják. Tehetségének és hírnevének köszönhetően a hidegháború alatt Amerikában is turnézhatott. Szovjet elismerések mellett a francia Arany Medál-díj és a belga Lipót-rend birtokosa is. Tiszteletbeli tagja volt a római Szent Cecília Nemzeti Akadémiának, a londoni Royal Academy of Musicnek és a Liszt Ferenc Zeneakadémiának is. Magyarországon többször is fellépett.

ből, Dmitrij Kabalevszkij²⁹² zeneszerzőből, Nyikolaj Gudzij,²⁹³ az ukrán és orosz irodalomtörténet tanárából, valamint Jelena Konjukova, a VOKSZ moszkvai központjának egyik osztályvezetőjéből állt. A repülőtéren Barulin, Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Katona János Budapest alpolgármestere, Zilahy Lajos, Háy Gyula és Ligeti Lajos fogadta a küldöttséget.

Az MSZMT 1946. július 7-én nyitotta meg I. országos kongresszusát a Zeneakadémián. A július 9-ig tartó rendezvényen új elnökséget választottak. Díszelnök maradt Szent-Györgyi Albert. Az új elnök, a kommunista dr. Rusznyák István, a főtitkár pedig Szemerényi Oszvald lett. Társelnököknek Bölöni Györgyöt (MKP), Ortutay Gyulát (FKgP), Fischer Józsefet (SZDP), Darvas Józsefet (NPP) választották. Az ügyvezető Darvas lett.²⁹⁴ A kongresszuson felszólalt Nagy Ferenc miniszterelnök. Beszédében megemlítette, hogy az ország a földrajzi és politikai képességeinél fogva a Kelet és Nyugat kultúráját tudja közvetíteni. „A művelődés független országhatároktól, területektől, utaktól, közlekedési eszközöktől. A magyar népnek az a szeretete és megértése, amelyet a szovjet kultúra iránt tanúsít, alkalmassá teszi, hogy a mai történelmi időszakban Kelet és Nyugatnak kultúráját Kelet és Nyugat népei között közelebb hozza egymáshoz.”²⁹⁵

Ezek igen hasonló gondolatok Zilahy egy évvel ezelőtti nyi-

292 Dmitrij Boriszovics Kabalevszkij (1904–1987) szovjet zeneszerző. Nyugaton elsősorban *A bohóc* című darabjáról a legismertebb. A Szovjetunió egyik vezető zeneszerzője volt, a szocialista realizmus ideológiáját a zenéjében is alkalmazta. 1940-ben csatlakozott a kommunista párthoz. Filmekhez szintén szerzett zenét, de zeneoktatással is foglalkozott. Erről szóló könyve az USA-ban 1988-ban jelent meg.

293 Nyikolaj Kallinyikovics Gudzij (1887–1965) irodalomtörténész, professzor. Szakterülete az ósláv irodalom volt. Erről szóló tankönyve az első volt a szovjet államban. A Moszkvai Állami Egyetem filológiai karának dékánja, az Ukrán Tudományos Akadémia tagja volt.

294 *Szabad Nép*, 1945. július 10. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság második közgyűlése.

295 MNL OL P 2148 MSZMT I. kongresszusa, 1946.

tóbeszédéhez, ő is hangsúlyozta, hogy nem kell mereven Kelet felé fordulni, nem kell megtagadni azokat a szálakat, amelyek a „Nyugati kultúra valódi értékeihez fűznek”. Persze egy év alatt sok minden változott. Nagy Ferenc mint politikus és miniszterelnök saját bőrén tapasztalta a kommunisták nyomását, de a realpolitikával is tisztában volt. Beszédet mondott továbbá Katona János, Budapest alpolgármestere, Tildy Zoltán köztársasági elnök, Barulin és Keresztury Dezső is. Barulin beszédében megköszönte Zilahy, Háy és Szent-Györgyi munkáját. De a kulturális kapcsolatokat illetően sokkal inkább Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde az érdekes, igen sarkalatos pontokat emel ki: az orosz nyelvoktatást és az ösztöndíjasok helyzetét. Magáról a kongresszusról nem maradt fent sok dokumentum, de itt nem is maga a rendezvény a lényeges. Ezt felhasználva a VKM az orosznyelv-tanításban, a Magyar Intézet felállításában és az ösztöndíjasok esetében igyekezett érdekeit érvényesíteni. Ezek ugyan kevés szállal fűződnek az MSZMT történetéhez, de ki kell térni rájuk, hogy a kulturális kapcsolatokról egy részletesebb kép alakuljon ki.

12.1. Az orosz nyelvoktatás

Bár Csehszlovákiában és Lengyelországban 1945-től, Bulgáriában és Romániában 1946-tól volt kötelező az orosz nyelv tanítása az iskolákban, Magyarországon 1945 és 1948 között az orosznyelv-tanításnak nem volt meghatározó szerepe, viszonylag későn, 1949-ben lett kötelező tantárgy.²⁹⁶

Az 1949-ben bevezetett kötelező orosz nyelvoktatás – és annak sikertelensége – az egész korszak egyik legemlékezetesebb motívuma a mai napig. Annak bevezetése egy politikailag elhibázott döntés volt, a társadalom gondolkodásában az orosz nyelv összemosódott a szovjet hatalommal. Ebből természete-

296 N. G. Bragina: Jazikovaja polityika SZSZSZR: fragmenti polityicseszkov isztorii russzkovo jazika. *Russian History/Histoire Russe*, 29. (2002/2. 520–521.

sen az MSZMT se maradhatott ki, nyelvtanfolyamokat is indított, amikor a feltételek (nyelvtanár, tankönyvek, orosznyelv-tanítás hagyományai) még nem voltak adottak, így kezdetben az órákat rádión keresztül sugározták, illetve a *Jövendő* újságban adtak nyelvleckéket. (Az MSZBT-nek az iskolán kívüli orosz nyelvoktatásban 1956 után lesz nagy szerepe.) Szentmihályi József a VOKSZ-delegációnak is átnyújtott egy pro memoriát ez ügyben, ahol a problémákról is írt: „Az orosz nyelvet bíró pedagógusok számára indult ugyan átképző tanfolyam, melynek célja alkalmassá tenni ezeket a pedagógusokat az orosz nyelv iskolai tanítására. Azonban a magyar kormány nem rendelkezik kellő segédeszközökkel, nincsenek orosz nyelvű tankönyveink, melyek segítségével az orosz nyelv tanítását igazán eredményessé lehetne tenni. Ha a VOKSZ a magyar kormány rendelkezésére bocsájtaná azokat a tankönyveket és olvasókönyveket, melyek segítségével az orosz nyelv tanítása a Szovjetunióban folyik, a kérdés hatalmas lépésekkel haladna a megoldás felé. Mennél többen bírják Magyarországon az orosz nyelvet, annál több olyan embert tudunk nevelni, aki fogékony a hatalmas Szovjetunió kultúrája iránt.”²⁹⁷

Dálnoki Miklós Béla 1945. június 8-án javasolta a Pázmány Péter Tudományegyetemen egy orosz tanszék és a szegedi egyetemen egy orosz lektorátus felállítását. Az utasításban egyben kérte, hogy a középiskolák bizonyos osztályaiban vezessék be az orosz nyelv tanítását.²⁹⁸ Kecskeméti Gábor kutatása alapján ezen kívül az 1948/1949-es tanévig nem került elő olyan dokumentum, amely az orosz nyelv kötelező tételéről szólt volna, az fakultatív módon jelent meg.²⁹⁹ Így például a győri Révai Mik-

297 A VKM emlékeztetője Budapesten tartózkodó VOKSZ-delegáció részére a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok állásáról. Budapest, 1946. június 18. Gönyei 1988. 205–207.

298 Miniszterelnöki utasítás az orosz nyelv egyetemi és középiskolai oktatására. 1945. június 8. *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948*. Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Új Magyar Központi Levéltár, Budapest, 1979. 195.

299 Részletesen lásd Kecskeméti Gábor: A kötelező orosz nyelvoktatás bevezetése Magyarországon. *KÚT*, 2010/2 131–147.

lós Gimnáziumban 1945 nyarán az orosz rendkívüli tanítását bevezették, miután azt Tomor Gyula tanár elvállalta.³⁰⁰

Az orosz nyelv tanításának fakultatívvá tételé 1945 nyarán jelent meg, az érettségig a német helyett az orosz, angol, francia és olasz nyelv is választható vizsgatárgy lett. Ezt azonban csak akkor választhatták a diákok, ha legalább két évig tanulták az adott idegen nyelvet.³⁰¹ Feltételezhető ezek alapján, hogy az orosz nyelvből érettségizők száma igen csekély volt ekkor (ha volt). Az orosz nyelvoktatás 1946 nyarán jelent meg az iskolai reformmal. A VKM 75.000/1946. számú rendelete alapján élő idegen nyelvnél „óvakodni kell attól, hogy ott erőszakoljuk annak tanítását, ahol feltételei nincsenek meg (pl. a megfelelően szakképzett nevelő hiányzik), és a megkezdett munka folytatása lehetetlenné válik”. Ezeket a nyelveket 5–8. osztályban heti három órában tanulhatták a diákok.³⁰²

Orosz nyelvből – ahogy Szentmihályi emlékeztetőjéből olvasható – nem is volt elegendő tanár és nyelvkönyv. Ez nem lehetett ismeretlen panasz a szovjet fél számára, Keresztury 1946 májusában levelében Kalasnyikovnak és Kaftanovnak, a Szovjetunió oktatási, illetve felsőoktatási minisztereinek is megírta a problémákat: „Ezek a nehézségek elsősorban abból adódnak, hogy nem állnak rendelkezésemre a szükséges tankönyvek és segédeszközök. Az orosz iskolai nyelvtanítás módszere nálunk még nem kidolgozott, a gazdasági nehézségek a papírhány, a könyvek előállítási költségeinek rendkívül magas volta miatt – mely szinte lehetetlenné teszi a proletár és paraszt származású tanuló számára azok megvásárlását –, mind akadályoz a cél elérésében. (...) Tankönyvekre, segédeszközökre van szükségünk: nevezetesen kezdők számára alkalmas orosz nyelvkönyvekre, olvasókönyvekre, térképekre, képekre,

300 A győri állami Révai Miklós Gimnázium igazgatójának jelentése az I. félévi tantestületi munkáról. Győr, 1945. július 3. Dancs Istvánné 1979. 84.

301 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4.290/1945 M. E. számú rendelete a gimnáziumi különbözeti érettségi vizsgálat tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. július 8.

302 *Köznevelés*, 1946/14–15. 20–21. Kecskeméti 2010. 132.

esetleg felhasználható pedagógiai filmekre. (...) Én a magam részéről mindent elkövetek a szükséges felszerelés biztosítására. Azonban a Magyar Köztársaság rendelkezésére álló anyagi eszközök nem elégségesek (...).³⁰³

A Szentmihályi által említett átképző tanfolyamok ekkor épp csak elkezdődtek, a latin-, német-, angol-, franciatanárok három féléves képzést kaptak, hogy elsajátítsák az orosz nyelvet. Két tankönyv jelent meg 1946-ban, az egyik az evangélikus lelkész Ihász József *Orosz nyelv- és olvasókönyv az összes kezdő iskolafajok számára*, a másik Magyar Beck Vladimírné Stoll Edit *Orosz nyelvtan iskolai és magántanulásra*.³⁰⁴

A fentiek következtében igen kevés helyen kezdték el az orosz nyelvoktatást: az 1947/1948-as tanévben 236 668 általános iskolás diák tanult idegennyelvet, ebből 2367, vagyis 1% választotta az orosz (német 81,5%, latin 7,9%, angol 6,5%, francia 2,2%, délszláv, szlovák és román 1%). Ez az 1% a tanár- és tankönyvhiánnyal nagyjából szinkronban áll.³⁰⁵ Az 1948/1949-es tanévben az 5–8. osztályosok közül 409 591 diák tanult idegen nyelvet, ebből 7937 tanuló választotta az orosz, vagyis a korábbi 1% 1,93%-ra nőtt a számuk. Középiskolában 53 000 diák közül 1591, 3% választotta a nyelvet.³⁰⁶

Keresztury az MSZMT I. kongresszusát kihasználva ismét felhozta a problémát: „Óriásiak a nehézségek: hiányzik a megfelelő tanerő, hiányoznak a megfelelő tankönyvek, az orosz nyelv tanításához szükséges speciális pedagógiai elmélet és gyakorlat és a megfelelő szótár is hiányzik. (...) Moszkvából érkezett vendégeink is tanúskodhatnak arról, hogy jó eredményű orosz nyelvű és orosz irodalmi tanfolyamokat létesítettünk a tanárok részére. Megírattuk a szükséges tankönyveket,

303 Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Kalasnyikovhoz, a Szovjetunió oktatási, és Kaftanovhoz, a Szovjetunió felsőoktatási miniszteréhez a magyarországi orosz nyelvoktatás problémáiról. 1946. május 13. Gönyei 1988. 202–203.

304 Kecskeméti 2010. 144.

305 Gyalmos János: Élő idegen nyelvtanításunk irányítása. *Köznevelés*, 1949/5. 103–104.

306 Kecskeméti 2010. 133.

amelyek azonban lényeges módosításra és javításra szorulnak. Ahhoz azonban, hogy ezt a javítást végrehajtsuk, szükség van arra, hogy az orosz nyelvoktató munkának eredményeit és módszereit alaposabban megismerhessük. Ezért kértük fel az orosz művelődés vezetőit arra, hogy megfelelő számú tankönyvet mintaképpen bocsássanak rendelkezésünkre”.³⁰⁷ Keresztury a beszédében az orosz nyelvtanulást összekötötte a külföldön tanulással is.

12.2. A Magyar Intézet

Szentmihályi az emlékeztetőjében egy Magyar Intézet felállítását is szerette volna előirányozni. Magyar Intézetek a két világháború között is léteztek külföldön (illetve ma is), a kultúrdiplomácia egyik hatásos eszközei voltak, feladatuk, hogy a magyar kultúrát terjesszék és a magyarokról kialakult képet javítsák. Ezt a Szovjetunióban is szerették volna elérni. Szentmihályi ezt szerényebb keretek között képzelte el a szomszédos országban: „A Szovjetunió és Magyarország közötti tudományos kapcsolatok előmozdítását legjobban egy, a Szovjetunió valamelyik nagy egyeteme mellett felállítandó Magyar Intézet szolgálná. Ennek az Intézetnek feladata lenne útbaigazítást adni a Szovjetunió tudományos tényezői és diáksága számára minden Magyarországot illető tudományos és kulturális kérdésben, ugyanakkor rendszeresen tájékoztatná a magyar tudományos élet tényezőit a Szovjetunió tudományos és kulturális eredményeiről, és egyben a Szovjetunióban kutatómunkát végző ösztöndíjasok munkáját is ellenőrizné és irányítaná”.³⁰⁸ Szentmihályi egy másik dokumentumban úgy értékelte, hogy a VOKSZ-delegáció „melegen pártfogolja” az ötletet – bár az is sokatmondó volt, hogy a kérdésben Kaftanovhoz irányították, mondván, az nem az ő hatáskörükbe tartozik.

307 Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság I. kongresszusán. Budapest, 1946. július 6. Gönyei 1988. 212–215.

308 Gönyei 1988. 206.

Ennek megfelelően Keresztury 1946. július 4-én levelet írt Kaftanovnak. A Magyar Intézetet a kulturális kapcsolatok alapfeltételének nevezte. Az intézet vezetőjének a Szovjetunió valamelyik egyetemén egy, a finnugor tanulmányokkal foglalkozó professzort képzelte el. Keresztury azt is felajánlotta, hogy a fenntartáshoz szükséges segéderőt rendelkezésre bocsátja, könyvekkel és egy tudományos anyaggal ellátja. Itt már konkrétabban megjelenik a szervezet feladata: a magyar ösztöndíjasok tanulmányainak irányítása a Szovjetunióban, a tudományos körök útbaigazítása, a magyarországi tudományos intézmények tájékoztatása a Szovjetunióban folyó tudományos munkáról.³⁰⁹ Jól látszik, hogy ez az intézet fontos volt a külügynek. Szekfű Gyula beszámolója alapján Kaftanov támogatta az ötletet, szerinte ez Petrozavodszkban (Karel Köztársaság fővárosa) volt lehetséges, mert ott volt finnugor tanszék.³¹⁰ Azonban, ahogy a későbbi dokumentumokból kiderül, például a leningrádi egyetemen (ma Szentpétervári Állami Egyetem) is volt finnugor tanszék. Két nappal később Keresztury ezt is megemlítette az MSZMT kongresszusán.

A VOKSZ ekkor minden kérésre üres ígéretet tett, a „meleg pártfogáson” kívül nem sok minden történt a Magyar Intézet ügyében. Augusztus végén Czinkotszky Jenő, a külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője tájékoztatott a moszkvai kiküldetéséről. Ez alapján az intézet létesítésének legnagyobb akadálya az volt, hogy „az illetékes körök nem látták világosan a felállítandó intézet célját, működési körét, szervezetét”. Miután ez a probléma elhárult, már Leningrádba tervezték

309 Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Kaftanovhoz, a Szovjetunió felsőoktatási miniszteréhez ösztöndíjasok kiküldetéséről és az orosz nyelv tanításának gondjairól, Magyar Intézet létesítéséről. Budapest, 1946. július 4. Gönyei 1988. 209–211.

310 Szekfű Gyula moszkvai követ jelentése a KÜM-nek Kaftanov felsőoktatási miniszterrel folytatott megbeszéléséről Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter levelének átadása alkalmából. Gönyei 1988. 211–212. A dokumentumkötetben ez a dokumentum két dátummal szerepel: 1946. június 15. és 1946. július 15. A kötet szerkesztése és a dokumentumok alapján ez inkább az utóbbi dátummal készült.

egy magyar kabinet felállítását. Ezzel párhuzamosan fontolóra vették, hogy a budapesti egyetemen egy szovjet kabinet is létrejöjjön. Novemberben Szekfű jelentése alapján megint Petrozavodszkban mutatkoztak hajlandónak az intézet alapítására. A VKM egyben végre meghatározta, hogy mi lett volna a Magyar Intézet feladatköre:

1. magyar nyelv és irodalom tárgyköréből egyetemi előadások tartása,
2. a Szovjetunió tudományos és kulturális tényezőinek tájékoztatása a magyar tudományos és kulturális élet problémáiról,
3. a magyar tudományos és kulturális élet tájékoztatása a Szovjetunió tudományos és kulturális élet fejleményeiről,
4. könyvtár felállítása és a magyar–szovjet könyvcseré lebonyolítása az Országos Könyvtári Központ és a VOKSZ, illetve az Állami Lenin Könyvtárral,
5. a Szovjetunióban élő magyar rokonnépek tudományos és kulturális tényezőivel a legszorosabb együttműködés megteremtése,
6. a magyar őstörténet Szovjetunió területén található emlékeinek tudományos feldolgozása,
7. a Szovjetunióban tartózkodó magyar ösztöndíjasok működésének figyelemmel kísérése.

Az intézet létrejöttét olyan fontosnak tartották, hogy ekkor már az se számított, ha külön működött volna, vagy egy finn-ugor tanszék mellett. Az intézetet az első évben Zsirai Miklós vezette volna az elképzelések szerint. Azonban decemberre ez az ötlet elhalt. A dokumentumokból jól látszik a folyamatos kompromisszumkészség a magyar fél részéről, a lényeg az volt, hogy egy intézet létrejöhessen. Először egy, a Nyugaton már működő Collegium Hungaricum, majd Magyar Intézet, végül kabinet lett volna. A Szovjetunióban azonban hasonló intézmény nem jöhetett létre. (Franciaországban szintén próbálkoztak magyar tanszék felállításával, de csak egy lektorátust sikerült létrehozni a Sorbonne egyetemen.)

Szekfű ezt azzal magyarázta, hogy ilyen intézet még a cseheknél sem volt, és ezeket a feladatokat elsősorban attasék, követségek és kultúrosztályaik látják el. A kabinetnek egy tanszékhez kell igazodnia, jelen esetben a finnugor tanszékhez. Ez egyben azt is jelenti, hogy a hét felsorolt pontból, csak kettő, az 5–6. megvalósítható (esetleg még az 1.) és a magyar–szovjet kapcsolatok így a finnugor tudomány vonalán jelentek volna meg. Emellett a valóság olyan elemeivel is szembe kellett nézni, mint: „Szetlov miniszterhelyettes és Csemodanov professzor legújabban leplezetlenül kifejezték, hogy külön magyar kabinetnek nem látják célját, mert hallgatók úgysem igen lesznek”.³¹¹

12.3. Az ösztöndíjasok

1946 februárjában a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a Szovjetunió budapesti követéhez fordult harminc magyar ösztöndíjas ügyében. Ennek az odaítélésére az Országos Ösztöndíjtanács jelölése és a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság véleményezése alapján került sor. A két kiküldött névsorban jelentős eltérések voltak.³¹²

A szintén pénzügyi gondok miatt a minisztérium azt szeretne volna, ha az 1946/1947. tanévi ösztöndíjasok költségét kivételesen a Szovjetunió vállalná magára, cserébe a magyar minisztérium ugyanennyi szovjet ösztöndíjas ellátását biztosítaná. Áprilisra a VKM harminc ösztöndíjasnak megígérte az utazást, annak ellenére, hogy az bizonytalan volt, már csak azért is, mert a két ország között még nem írták alá a békeszerződést. Szekfű is jelentett arról, hogy a magyar diákok ingyenes

311 Szekfű Gyula magyar követ állásfoglalása a tervezett Magyar Intézet felállításáról és a szovjet–magyar tudományos kapcsolatok fejlesztéséről. Moszkva, 1946. december 21. Gönyei 1988. 220–221. A Magyar Intézet felállítására Moszkvában 1990-ig kellett várni. 1948 és 1990 között Prágában, Szófiában, Varsóban, Kelet-Berlinben, Kairóban, Delhiiben, Helsinkiben és Stuttgartban állítottak fel magyar intézetet.

312 Siklósné Kosztricz 2016.

lakhatása és a szovjet diákok magyarországi taníttatása magyar állami pénzen aligha valósítható meg. A VOKSZ-delegáció júniusban, mint mindenre, így az ösztöndíjasok kiutazására is ígéretet tett még az 1946/1947-es tanévben. Viszont ez sem az ő hatáskörükbe tartozott, így ismét Kaftanovhoz irányították Szentmihályit. Az 1946/1947-es tanévben tizenöt főnek sikerült kijutnia a Szovjetunióba, ebben a korábbi listák nem játszottak szerepet, a diákokat Barulin választotta ki.³¹³ A listán szereplők közül már mindenki rendelkezett egyetemi diplomával, ők csak egy vagy két évet akartak a Szovjetunióban eltölteni, végül a tizenöt ösztöndíjas közül kilenc folytatta a tanulmányait a Szovjetunióban az 1947/1948-as tanévben.³¹⁴

Szekfű Gyula igyekezett a segítségükre lenni, a moszkvai lakáshiány miatt legtöbbjüket vidéki egyetemvárosokba küldték, de volt, akit a klíma miatt például a tbiliszi egyetemre helyeztek át. A diákok pénzügyi gonddal is küszködtek, a magyar kormány nem látta el őket elégséges ösztöndíjjal („Értesüléseim szerint a nagyszámú csehszlovák, bolgár, román és jugoszláv [ezutóbbi mintegy 250] ösztöndíjas is kap államától külön támogatást.”). Szekfű a szovjet hatóságokat dicsérte, a diákok az említett problémákon kívül elégedettek voltak a tanárokkal és az asszisztensekkel. Szekfűnek amúgy semmilyen megbízatása nem volt az ösztöndíjasokkal kapcsolatban, ezért kérte, hogy erre kapjon felszólítást vagy legyen erre egy külön megbízott, illetve kérte még havi 10 000 rubel összeg küldését, amit az ottani viszonyok alakulása szerint osztott volna ki a diákok közül.³¹⁵

313 A Szovjetunióba kiküldött állami ösztöndíjasok névsora az 1946/47. és 1947/48-as tanévben, valamint az 1948/49-es tanévre elfogadottak névsora. Budapest, 1948. július 26. Gönyei 1988. 245–246.

314 Siklósné Kosztricz Anna: Az Oleg Kosejov Szovjetösztöndíjas Iskola története levéltári dokumentumok tükrében. *Múltunk*, 2010/2. 88.

315 Szekfű Gyula követ jelentése a KÜM-nek a Szovjetunióban tanuló magyar ösztöndíjasok helyzetéről. Moszkva, 1946. december 20. Gönyei 1988. 222–223.

Rényi Alfréd,³¹⁶ volt ösztöndíjas, aki a kandidátusi fokozatot ekkor szerezte Moszkvában, az ott szerzett tapasztalatai alapján szintén tanácsokkal látta el a VKM-et. A következőket fogalmazta meg: a többi nemzethez hasonlóan elsőéves diákokat küldjenek ki, így a 3–5 éves képzést kint tudják tölteni, az első év elsősorban a nyelvtanulással telik el így is. A hosszabb kinntartózkodás egyben segíti, hogy „ne csak felületes képet nyerjenek a szovjet életről és a szovjet kultúráról”. Rényi azt is kérte, hogy az ösztöndíjasok kiküldésének időtartama ne legyen korlátozva, az ösztöndíjasok kiküldésénél azok Szovjetunió iránti érdeklődése is legyen figyelembe véve.³¹⁷ Szintén kérte, hogy a diákok jobban vegyüljenek szovjet diákokkal, a rendszeres támogatás fenntartását, az ösztöndíjasokat több és jobb magyar propagandaanyaggal lássák el („...ami anyagot mi kaptunk, csak részben felelt meg a célnak, más orosznyelvű kiadványok egyáltalán nem voltak használhatók az említett célra. Ezek az orosznyelvű kiadványok gyakran nyelvi szempontból is sok hiányosságot mutattak és nyelvi hibáikkal élénk derűtséget keltettek.”) Illetve olyan gyakorlati probléma is szerepelt a kérések között, mint az egészségügyi szempont a szentpétervári klíma miatt és az, hogy az ösztöndíjasokat intézményesen lássák el meleg, téli ruhával.³¹⁸

316 Rényi Alfréd (1921–1970) matematikus. Tanulmányait 1940-től meg kellett szakítania, mert munkaszolgálatra hívták be. 1950-ben létrehozta az MTA Alkalmazott Matematikai Intézetét (ma: Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet). 1952-től az ELTE valószínűségszámítás tanszékét is vezette. 1949-től levelező, 1956-tól MTA rendes tagja. Számos tudományos sikert ért el, a matematikában ismert Erdős–Rényi-modellt róla és Erdős Pálról nevezték el. 1972-ben a Matematikai Intézet megalapította a Rényi-díjat.

317 „...a kiküldött ösztöndíjasok feladatának egyik lényeges pontja kellene, hogy legyen, hogy megismerjék a speciális szovjet kultúrát, megismerkedjenek a Szovjetunió dolgozóinak mindennapi életével, tanulmányozzák a szocialista gazdasági rendszert és annak eredményeit a kultúra különböző területein. Ahhoz, hogy valaki mindezt sikerrel tanulmányozza, és értékes megfigyeléseket tegyen, elengedhetetlenül szükséges, hogy – pártállástól, világnézeti beállítottságtól függetlenül – meglegyen benne ezek iránt a kérdések iránt az érdeklődés.” Uo. 222–223.

318 Uo. 229–234.

A magyar fél egyáltalán nem tájékozódott a szovjet állapotokról, mely hozzáállás és az erre szánt keret (Collegium Hungaricum és egyetemi Magyar Intézet létrehozására volt összeg, de a diákokra nem) azt mutatja, hogy a Szovjetuniótól várták el az ösztöndíjasok eltartását. A minisztérium ugyan Szekfű kérésére küldött támogatást, de az 1946/1947-es tanévben kiutazott diákok eltartását a Szovjetunió vállalta magára (utazási költség, szállásköltség, étkeztetés).³¹⁹

Az MSZMT kongresszusát a VKM is próbálta felhasználni különböző célokra – ahogy látható, azok a kísérletek sikertelenül végződtek. Az is látható, hogy ezek a problémák, amelyeket a kongresszuson is felhoztak, lazábban kötődnek az MSZMT (ekkori) történetéhez, illetve, hogy mindez csak csepp volt a tengerben. Túl sok mindent vártak el a Társaságtól, de semmiféle ráhatásuk nem volt például az ösztöndíjasok kiválasztására vagy a jobb nyelvkönyvek létrehozására.

Az orosz dokumentumok úgy értékelték a VOKSZ-delegációt, hogy az jelentős munkát végzett a kulturális kapcsolatok és a Magyar–Szovjet Művelődési társaság megerősítése terén, de a részletekkel már nem foglalkozott. A szovjet vezetésben konfliktus alakult ki, a delegáció szerint Barulin közömbös volt a munkával szemben. Ő ezt cáfolta, sőt, szerinte épp a delegáció nem használta ki a lehetőségeit. A VOKSZ képviselőit ugyanis jobban érdekelték az üzletek, Barulin legnagyobb hibájának pedig azt rótták fel, hogy nem szervezett utazást a Balatonhoz.³²⁰ A hatástalanság – nem egy esetben az érdektelenség – úgy látszik, a magyar és szovjet oldalról is kölcsönös volt.

13. A kongresszus után

1946. augusztus 16-án összeült az elnöki választmány, ahol még utoljára megjelent Zilahy Lajos. A téma a szokásos módon az

319 Siklósné Kosztricz 2016.

320 Baráth 2014. 63.

anyagi gondok körül forgott. A korábban elfogadott állami segítség hamarosan véget ért, és ehelyett kerestek új megoldásokat (ekkor már a forint volt a hivatalos fizetőeszköz). A társaság rendelkezésére álló összeg az alkalmazottak kifizetésére sem volt elegendő. Augusztusban 40 000 forintot kaptak az államtól, ezt próbálták állandósítani, „amíg nem rendelkezik az MSZMT komoly anyagi alappal”. Szemerényi szerint a társaságnak széles körű tábora van, és ennek révén kell előteremteni az anyagi fedezetet. A további állandó bevételi forrásnál Zilahy többször kijelentette, hogy a társadalmi bázisra nem lehet számítani. A szovjet filmeket külön ráfizetéseknek nevezte. De ennél tovább is ment: „Nyíltan ki kellene mondani, hogy az MSZMT egy propagandaszervezet – ez annál is inkább, mert a világ kultúrájának csak kimondottan egy darabját szolgálja – mely rendkívül fontos politikai szempontokkal van átszűrve, s minthogy propagandaszervezet, természetesen nem állhat meg a saját lábán, mert végső fokon fontos állami célokat szolgál, úgyhogy elsősorban az állam feladata a társaság fenntartása”.³²¹

Farkas Ferenc³²² kijelentette, hogy a társadalmi bázis politikailag kívánatos: „Nem mindegy a Szovjetunió felé, hogy működik Magyarországon egy társaság, amelyet az állam tart el, vagy, amely valóban a társadalomra épült és a társadalom tartja el. Ez propagandaszempontból döntő”. Zilahy ezt is kritikával illette, megemlítette a szovjetellenes hangulatot, már csak a béketárgyalások miatt is: „a világpolitikának ez a vetülete az itt lévő szovjetellenes hangulatot növelni fogja, ez Szekfű Gyula véleménye, hozzátéve, hogy ez a nép mindig érzelmei után ment és nem látott tovább az orránál. Ezt Zilahy Lajos fontosnak tartja tekintetbe venni akkor, amikor a társasá-

321 MNL OL P2148 51/5 Jegyzőkönyv a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1946. augusztus 16-án megtartott elnöki választmányi üléséről

322 Farkas Ferenc (1903–1966) politikus, banktisztviselő. Az NPP első számú gazdasági szakértőjének számított. 1945–1949 között az Országos Földhitelintézet elnöke, 1945-től az Országos Gazdasági Tanács, 1947-től a Termékgazdasági Tanács, 1948-tól pedig a Magyar Nemzeti Bank Főtanácsának a tagja.

got kizárólag a társadalomra akarják építeni.” Azonban az író egyetértett Gerő azon javaslatával, miszerint a magyar–szovjet kereskedelmi kapcsolatokból befolyó összeg egy részét a társaságnak lehetne utalni.

A bemutatott dokumentumok alapján jól látható az MSZ-MT első elnökének, Zilahynak a kiábrándulása a munkából. 1945 tavaszán és nyarán teljes lelkesedéssel vett részt a társaság munkájában. Ez még 1946 januárjában is észlelhető volt. Azonban tavasszal már kétségei támadtak, nyárra pedig be is fejezte a munkáját. Ahogy a társaság veszített (pénzügyi) önállóságából és a politika is egyre nyíltabban használta fel a szervezetet, úgy távolodott el tőle Zilahy, aki mindig igyekezett középutasnak megmaradni. 1947-ben Amerikába emigrált, az „arany középutat” meg is szenvedte: az emigrációban élő baloldaliak nem tudták megbocsátani neki Gömbös Gyulával való barátságát, a jobboldaliak pedig a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban való részvételét. Szent-Györgyi Albertet, mint díszelnököt, sokkal kevesebb konkrét munka fűzte a társasághoz, de a választott címet még tartotta ekkor. Sőt, Szent-Györgyi még az MKP III. kongresszusán is felszólalt 1946 szeptemberében.³²³

Az I. kongresszus valóban egy választóvonal a társaság történetében. Az erre vonatkozó dokumentumokból is világosan tetten érhető, hogy a belső problémák egyre inkább eltűnnek. Ez még előjön 1946 novemberében, ekkor Szemerényi Oszvald főtitkáráé a főszerep.³²⁴ Ugyanebben a dokumentumban megjelenik a korábbi probléma is, a tömegek elfordulása a szovjet kultúrától és a rossz műsorprogram a zene és film terén. Az 1946. augusztusi és novemberi dokumentum azonban azt is megmutatja, hogy hiába a vezetőségváltás és a kommunista dominancia létrejötte, az olyan állandó problémák, mint a bevételi forrás, szovjet filmek forgalmazása, a könyvkiadás nem oldódott meg. Természetesen nem is változhatott, a számonkért

323 *Szabad Nép*, 1946. október 2. Szent-Györgyi Albert: A tudósok helye a demokrácia oldalán van.

324 MNL OL M-KS 274. fond 17. cs. 7. ő. e. Székely Endre jelentése Révai Józsefnek. Budapest, 1946. november 11.

problémák megoldása sok esetben nem az MSZMT-n múlt. A kommunista irányítással azonban a kommunista párt csak még egy problémát kapott az MSZMT személyében, amelyért már neki kellett felelnie a szovjet félnél. Ahogy látni fogjuk viszont, az MKP-tagok nem a párt elsődleges érdekei között tartották számon az MSZMT-t.

A Magyar Szovjet Művelődési Társaság, 1946–1947

1. 1946. II. félév

1947. január 18-án az új vezetés értékelte az elmúlt fél évet. A társaság munkája ekkor két célt szolgált: egyrészt a haladó értelmiséget igyekszik bekapcsolni a munkába, ezt a feladatot a szakosztályok látták volna el. A működő szakosztályokat nehéz rekonstruálni, ekkor 15 dolgozott, melyek közül a színházi, jogi, orvosi, zenei, pedagógiai szakosztályokat tartották a legaktívabbnak.

A zenei szakosztály esetében az a megállapítás szerepel, hogy a munka egyik iránya a különböző zeneesteken és rádióadásokon kívül az, hogy előadóművészeket, együtteseket látnak el szovjet zeneművekkel, akik aztán önállóan mutatják be azokat. Az érdekes ebben az, hogy arra jutottak, hogy az az egyik legjobb propagandamódszer, ha a szovjet anyag nem mindig a társaság szervein keresztül jut el a közönséghez. Alapvetően a szakosztályok beindításában a fő probléma mégis az volt, hogy nem találtak megfelelő embereket az élére, azaz olyat, aki az MKP irányvonalával egyetért.

A munka másik iránya a szakosztályok mellett a nagyközönség megnyerése volt. Itt már egy igen fontos szemléletváltás észlelhető: „Itt a munka súlya a dolog természeténél fogva nem arra esik, hogy az embereknek módot és lehetőséget adjunk arra, hogy saját maguk hatoljanak be a Szovjetunió kulturális életének legújabb fejlődésébe, hanem az, hogy a Szovjetunió kultúráját népszerűsítettük.”³²⁵

1946 második felében az MSZMT kiterjesztette munkáját az üzemekre is. A kerületi csoport 4-ről 12-re, az üzemi 42-ről 89-re nőtt Budapesten. A jelentések alapján a munkásságnál volt valós érdeklődés a társaság munkája után. A kerületi csoportok célpontja a hagyományos szovjetellenes polgárság volt, itt már sokkal szerényebb eredményekről számolnak be. Budapesten ekkor 10 500 tagot számoltak, a környéki kerületekben 3000 egyéni tagot.

A város I. kerületében a társaság 39 tagot számlált, míg az V., VI., VII. és VIII. kerületekben átlagosan 1500 tag volt. Középmezőnyben volt a XIII. és XIV. kerület körülbelül 850 taggal. A jelentés is megállapította, hogy ezek az adatok „szociológiai pontossággal” mutatják, hogy „társaságunk milyen részekben tud eredményes munkát kifejezni, s hol ütközik majdnem áthághatatlan ellenállásokba”. Vidéken 127 helyi csoport működött, ebből 16 alakult meg 1946 második felében. A központi vezetés a vidéki munkánál meg is jegyezte, hogy nem a látszateredmény a fontos, hanem a már megalakult csoportok aktivitása. Az országos kongresszus után Győrben, Debrecenben, Szegeden és Pécsen is kétnapos vidéki kongresszusokat rendeztek, hogy a csoportok újra nagyobb energiával működjenek.

A vidéki eseményekből talán leginkább az 1946. december 14–20. között tartott szegedi „Magyar-Szovjet Hét” emelkedik ki több szempontból is. A rendezvényre a *Délmagyarország* csak magyar-szovjet barátság szegedi napjaiként hivatkozott. Levetítették a *Kővirág*³²⁶ és *Halló Moszkva*³²⁷ c. filmeket, illetve Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjének*³²⁸ a szovjet adaptációját.

Ezek a filmek azért is érdekesek, mert újak (újabbak) voltak: a *Kővirág*ot 1946-ban mutatták be, a *Halló Moszkvát* 1945-ben, a *Csárdáskirálynőt* 1944-ben. A *Kővirág* volt az első szov-

326 Kamennij cvetok, r. Alekszandr Ptusko, 1946.

327 Zdrasztvuj, Moszkva!, r. Szergej Jutkevics, 1945.

328 Szilva, r. Alekszandr Ivanovszkij, 1944.

jet színes film, ami Agfacolor technikával készült, a cannes-i filmfesztiválon a legjobb színes film díját el is nyerte. A *Halló Moszkva* egy musical volt, amit szintén bemutattak a filmfesztiválon. Vagyis ezek szórakoztató és nem propagandafilmekek voltak, illetve a nemzetközi szintéren is bemutatott és versenyző filmek igen hamar eljutottak az országba (erre már volt példa a korábban említett *Berlin* c. filmnél is). Ezek a filmek a szovjet közönségnél nagy sikernek örvendtek.

A színházban bemutatták Hacsaturján első szimfóniáját, valamint Rimszkij-Korszakov *Seherezáde* című balettjét. Különböző előadásokat is tartottak a következő címekkel: *Szovjetunió és a kis népek*, *Sebészet a Szovjetunióban*, *Tervszerű építkezés a Szovjetunióban*, *Szovjet irodalom*, *Szovjet művészet*, *Egészségvédelem és társadalombiztosítás a Szovjetunióban*, *Tuberkulózis gyógyítása a Szovjetunióban*, *Pedagógia a Szovjetunióban*. Előadók voltak többek között Illés Béla, Balázs Béla, Kassai Géza, dr. Faragó László, dr. Nemessuri Mihály, A. N. Tarnovszkij, dr. Havas András, dr. Faragó László. Kiállításként a Szovjet könyvek Magyarországon és a Magyar–Szovjet Bélyegkiállítás nyílt meg.³²⁹ Egy másik cikk megjegyezte azt is, hogy Piszkariev, a szovjet filmipari vállalat vezetője is ellátogat a kultúrnapokra.³³⁰ A már korábban bemutatott dokumentumok alapján jól látható volt, hogy se Kovács István, se más külföldi filmipari vállalatok vezetői nem voltak elragadtatva Piszkariev munkájától.

A szovjet filmexport nem mutatott javulást 1946-ban sem.³³¹ Kovács már 1945 őszén összefoglalta a szovjet filmexport következő 40 évét Magyarországon: „Általában egy sajnálatos kétségbeesést kell megállapítanom, amíg a Soyuzintorgkino abszolút kereskedelmi értelemben kezel bennünket és látszólag nem

329 *Délmagyarország*, 1946. december 13. December 14-én kezdődnek Szegeden a magyar–szovjet barátság napjai.

330 *Délmagyarország*, 1946. december 14. A rádió is közvetíti a szegedi szovjet–magyar baráti napok színházi díszelőadását.

331 Murányi 2005. 52–56. Kovács István probléma-összefoglalója a Soyuzintorgkino budapesti képviselőjének, 1945. október 8.

törődik azzal, hogy milyen filmek kerüljenek Magyarországra – ugyanakkor politikai részéről a legerőteljesebb kívánság nyilvánul meg az orosz filmek presztízsének megerősítése és azoknak kellő módon való forgalmazása érdekében.”³³² Emellett, persze, olyan gyakorlati dolgok is számítottak, mint pl. az, hogy Magyarországon akkor 350–400 16 mm-es keskenyfilmes mozi működött, a küldött filmek pedig sokszor nem voltak megfelelőek erre a technikára.

1946 tavaszán még terhesebbé vált a viszony a MAFIRT és az ekkor már Szovexportfilmre átnevezett cég között, a vita tárgya ekkor az Uránia mozi bérleti joga, illetve a vetített filmek eredete: a MAFIRT és a Szovexportfilm közötti szerződés alapján csak orosz és új magyar filmeket vetíthettek volna. Egy-egy dokumentum mélyebben is betekintést enged az állandó elégedetlenségbe. Ilyen volt például, amikor a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1946. június 17-én Gorkijra emlékezve a *Ködös ifjúság*³³³ c. filmet vetítette le a Kossuth filmszínházban. A feliratozásban súlyos félrefordítások voltak. Piszkariev már másnap tollat ragadott, hogy elégedetlenségét kifejezze. A MAFIRT elismerte a hibát, azonban az is kiderült, hogy a filmet és a feliratot a Szovexportfilm már április 4-én látta, panasszal mégis csak június 18-án fordultak a magyar félhez, amelynek másolatát egy héttel később Révai Józsefnek is elküldték.³³⁴

Zsigmondi Boris, a MAFIRT munkatársa 1946 júliusában végül is a Zilahy által említett dekonjunktúrát erősítette meg: „Eddigi munkám nagy mínuszaként könyvelem el, hogy nem sikerült ezen megfeszített, sokoldalú munka ellenére, lényeges változást elérni a magyar közönség körében a szovjet filmek

332 Murányi 2005. 52–56. Kovács István probléma-összefoglalója a Soyuz-intorgkino budapesti képviselőének, 1945. október 8.

333 Gyetsztvo Gorkogo, r. Mark Donszkoj (1938). A film *Gorkij gyermekkorára és Gyermekéveim* címmel is szerepel más dokumentumokban.

334 Uo. A szovexportfilm vezetőjének a *Ködös ifjúság* c. film hamis feliratait kifogásoló levele a MAFIRT vezérigazgatójához, 1946. június 18. 64–65.

látogatottsága tekintetében”.³³⁵ A két filmcég 1946. szeptember 18-án új szerződést írt alá. A szerződés értelmében a MAFIRT filmkölszönzője ugyanannyi magyar vagy „más eredetű” filmet hozhatott forgalomba, mint szovjetet.³³⁶

1945-ben még évi 50 szovjet filmet vizionáltak bemutatásra – ám erre nem került sor. A szovjet filmek igazi dominanciája a magyar filmpiacon csak 1949 után jelenik meg. Lajta Andor filmtörténész számításai alapján 1945-ben 28, 1946-ban 39, 1947-ben 29, 1948-ban és 1949-ben 28 szovjet filmet mutattak be.³³⁷ Érdekes a nem szovjet filmek aránya a kínálatban az 1946/47-es évadban: 5 magyar, 5 angol, 1 olasz, 1 svájci, 2 osztrák, 2 dán, 37 francia és 108 amerikai filmet mutattak be, összesen 161 filmet.³³⁸ Vagyis az 1946/47-es évadban a magyar mozikínálat több mint fele, 54%-a amerikai film volt. Ezt követte a szovjet 19%-kal, és a francia 18,5%-kal. Ez a mennyiség és a panaszok jól rávilágítanak arra, hogy a szovjet filmek végsősoron nem voltak vonzóak a magyar közönség számára, a filmexport területén is ad hoc jellegű döntések születtek. „A Szovexportfilm kezelésében lévő Uránia filmszínházban sorozatosan mutatják be hétről hétre az orosz filmeket, amelyek megfelelő propagandát kapnak, és ennek ellenére is sorozatosan megbuknak. A filmek között van jó és rossz, van nagyon jó is, azonban üzleti eredményeik változatlanul szomorúak. (...) Szakmai szempontból világos, hogy ha orosz és nem orosz filmeket váltakozva játszanának, úgy az Uránia

335 Uo. Zsigmondi Boris jelentése az MKP propaganda osztályának a szovjet filmek propagandájáról, 1946. július 9. 70–72.

336 Uo. Kovács István és Antal György közös jelentése az MKP KV-nak a MAFIRT és a Szovexportfilm új szerződéséről, 1946. szeptember 21., 73–75.

337 Lajta Andor: A budapesti filmszínházak története, 1896–1959. *A budapesti mozi 100 éve*. Budapest, Ernst Múzeum, 2001. 330. Lajta Andor másik művében eggyel kevesebb szovjet filmet számol az 1946/1947-es évadban és hárommal kevesebbet az 1947-es évben. Lajta Andor: *Filmművészeti Évkönyv* 1948. Szerző kiadása, Budapest, 1948. 225.

338 Lajta 1948. 225.

filmszínházban törzsközönséget szerveznének meg, amely azután az orosz filmeket is látogatná. Sajnos a Szovexportfilm vezetői minden ilyen irányú sugalmazásunkat félreértik és azt úgy minősítik, mintha mi az orosz filmek folyamatos játszását nem helyeselnénk.”³³⁹ Vagyis az 1945 júniusában megfogalmazott probléma ugyanúgy fennállt 1946 októberében is.

Színház és opera esetében az 1946/1947-es évadban az előző évadhoz képest kevesebb orosz-szovjet darabot mutattak be, melyek a következők voltak: Osztrovszkij: *Holló a hollónak*, Igor Sztravinszkij: *Petruska*, Makszim Gorkij: *Jegor Bulicsov és a többiek*, Gogol: *A revizor*, Csehov: *A három nővér*, Gribojedov: *Az ész bajjal jár*, Muszorgszkij: *Borisz Godunov*.³⁴⁰

Visszatérve a társaság munkájához, ezt a félévet pozitívan értékelték, a még a Háy Éva által alapított kulturális osztályt ekkor a társaság munkájának centrumaként, a szerkezet lelkeként hivatkozták. Az osztály fontos feladatot látott el: a Szovjetunióra vonatkozó és a Szovjetunióból küldött anyagokat feldolgozta, osztályozta, felhasználásra előkészítette, és további felhasználásukról gondoskodott. Így olyan szervezeteket láttak el anyaggal, mint a BSZKRT pesti főműhelye, a csepeli munkafőiskola, a Weiss Manfréd gyár, de színészek, előadóművészek is kaptak innen agyagot. Kultúrdélutánokat tartott a főkapitányságon, a Kisiparosok Országos Szövetségében, az egyetemi klinikákon, a Teleki Pál diákotthonban stb. Itt orosz írókat mutattak be „Puskinon, Lermontovon, Gorkijon át a szovjet irodalom legkiválóbb képviselőjéig, mint Jeszenyin, Majakovszkij, Tyihonov, Szimonov stb.” Úgy látszik, Jeszenyin még ekkor is túlélte a magyar cenzúrát.

339 Murányi 2005. 73–75. Kovács István és Angyal György közös jelentése az MKP KV-nak a MAFIRT és Szovexportfilm új szerződéséről, 1946. szeptember 21.

340 Az évad 1946. augusztus 1-től 1947. július 31-ig tartott. Az előző felsoroláshoz hasonlóan itt is a budapesti színházakra vonatkozik az adat. Staud 1960. 10–11.

A munka két irányából is látszik, hogy a társaság kommunista átvétele után lehetőség volt a tömegszervezeti jelleg kialakítására, a munkásságra sokkal több figyelmet szenteltek. De nem akarták elengedni az értelmiséget sem, viszont már csak az MKP-nak megfelelő személyek vehettek részt például a szakosztályok vezetésében. Természetesen más pártok is kaptak szerepet, de ahogy látni fogjuk, azok nem számítottak fontosnak. Ugyanakkor ez az értelmiségi és egyben üzemi kiterjesztés egy ellentmondásos helyzetet is eredményezett. A szűk körű értelmiségi társaság profilja már nem volt kíváncsi, de a tömegszervezettől is távol állt – annak társadalmi bázisai nem voltak meg, a lakosság szovjetellenes volt, vidéken szintén gyenge eredményeket értek el. Szintén kezd kirajzolódni az a kép, hogy a társaság a szovjet gazdasági-társadalmi és politikai viszonyok megismertetését tartja feladatának, és nem azt, hogy az emberek lehetőséget kapjanak a kultúra megismerésére. A civil társadalmi mentalitás az I. kongresszus után egyre kevésbé kézzel fogható, aztán fokozatosan megszűnik.

A kulturális osztályhoz tartozott még a központi szerkesztőség, amely a szovjet híryanagyokat közvetítette a magyar sajtó felé, ez a társaságnál a *Sajtószolgálat* c. újságban jelent meg. Ugyancsak a kulturális osztályból nőtt ki a könyvkiadó, amely 1946 második felében „puszta vegetálásra volt kénytelen leszűkülni”. Ez elsősorban a gazdasági stabilizáció miatt következett be, és év végére már újra tudtak könyvet kiadni. Azonban a forint bevezetését nemcsak a könyvkiadás, hanem a *Jövendő* is megérezte. Az eddig se volt sikertörténet, de míg az infláció alatt „az inflációs pénzügyi mesterkedések” következtében könnyű volt fenntartani, addig utána már nem. Az előállítás továbbra sem volt rentábilis, az így fennálló deficitet a társaság egyéb bevételeiből fedezte. Az anyagi forrást így is az állami támogatás, a tagsági díjak és az adományok fedték le, 1946. október–december között a Társaság havi 35 000 Ft-ot kapott.

Ebből 15 000 Ft-ot folyósított a VKM és 20 000 Ft-ot a Minisztertanács.³⁴¹

Ehhez még hozzáadódott a könyvkiadás és a *Sajtószolgálat* alacsony bevétele, bár már annak is örültek volna, ha ez a kétfő fenn tudta volna magát tartani. A Társaság előadóképző tanfolyamokat is indított, ami több mint 5000 forintba került. Ennek a célja az volt, hogy a szovjet kultúra legkülönbözőbb ágaiban jól informált előadógárdát hozzanak létre. Így 1946. november 10–24. között egy kéthetes előadóképző tanfolyamot rendeztek vidéki csoportvezetők részére, ahol a Szovjetunió földrajzát, történetét, irodalmát, alkotmányát, szociálpolitikáját, mezőgazdaságát, iparát, valamint a tudományok és a művészetek helyzetét stb. mutatták be. Az előadások 33 000 forintot emésztettek fel, ehhez még hozzájárultak a kultúrosztály és a szervezési osztályok állandó költségei. 1946 végén az MSZMT 60 000 Ft bevételt tudott felmutatni. Meg is jegyezték, hogy ez jobban is alakulhatott volna, ha a *Jövendő* újságot nem ebből kellett volna finanszírozni.

A rádióban a külön műsorszámokon kívül még a Központi Híradóban heti 15 perc adást is kapott a társaság. Ebben olyan előadások hangoztak el, mint Szabó Ferenc: *Szovjet zeneszerzők*, Lányi Sarolta: *Családi élet a Szovjetunióban*, Lenkei Lajos: *Hogyan készül az Izvesztijja?*, Waldapfel Imre: *A szovjet ifjúsági irodalom*, Sömjén Endre: *Shakespeare a Szovjetunióban* és a *Moszkvai Báb-színház*, Alpári Pál: *Üdülés a Szovjetunióban*, Szalai Sándor: *Társadalomtudomány a Szovjetunióban* stb.

2. 1946 – „szovjet szemmel”

A Társaság partnerszervezete, a VOKSZ iratai között rengeteg levél és kérés található meg – a könyvektől kezdve az írógéphez szükséges cirill betűs matricáig bezárólag. Az érdeklődő iratok hiánya azt is mutathatja, hogy a szovjet félnek

341 XIX-A-83-a 148. sz. jkv. 1946. november 8.

mennyire nem volt fontos Magyarország. Így már csak ezért is érdekes és ritka egy 1946-os orosz nyelvű összefoglaló jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról a VOKSZ-iratok között.³⁴²

Azt azonban nem oroszok, hanem két magyar, még hozzá Hidas Antal és Kun Ágnes készítette, akik szovjet emigrációban éltek.³⁴³ Még érdekesebb, hogy úgy alkottak véleményt és vontak le következtetéseket, hogy 1959-ig nem költöz(het)tek vissza Magyarországra. Hidas 1925-től élt a Szovjetunióban, Kun Ágnes szintén az 1920-as években emigrált. Apja, Kun Béla, a Magyar Tanácsköztársaság vezetője, 1938-ban lett a terror áldozata. Ekkor tartóztatták le Hidast is, aki 1944-ig börtönben volt. Hidas és Kun a magyar irodalom szovjetunióbeli terjesztéséért sokat tett, lefordították Gárdonyi Géza, Petőfi Sándor, Móricz Zsigmond, Arany János, Ady Endre, Illyés Gyula, József Attila, Radnóti Miklós stb. műveit.³⁴⁴

A 28 oldalas írás – aminek csak egy kis része szól az MSZMT-ről – 1947 januárjában keletkezett. Hidast 1945-ben visszavették a szovjet írószövetségbe, Kun a VOKSZ magyar

342 A dokumentum egy részéről már korábban megjelent egy magyar fordítás. Lásd: Egy jelentés Zsdanov asztalán. Hidas Antal és Kun Ágnes élménybeszámolója a háború utáni magyar sajtóról. 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*. 2004/10. 56–65. A dokumentumot Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin tette közzé, Goretity József fordította magyarra. Az idézéseknél, ahol van fordítás, azt használom, ahol nincs, saját fordítás. A dokumentum forrásának az RGASZPI (Rosszijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityiceszkij Isztorii – Társadalompolitikai Történet Oroszországi Állami Archívuma van megjelölve. Én a VOKSZ-anyagok között találtam, ami a GARF levéltárban található. Hidas Antal és Kun Ágnes házaspár voltak, Kun Ágnes Kun Béla lánya volt.

343 A dokumentumban A. Krasznova és Anatol Hidas szerepel. Anna Krasznova Kun Ágnes írói álneve volt, vezetéknévét apja letartóztatása után nem volt ajánlatos használnia. Hidas Antal: *Szólók az időhöz. Visszaemlékezések*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 379.

344 Illés László: KGB-akták vallomása magyar írói sorsokról. In *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban: az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25-26-i tudományos konferenciájának előadásai*. Szerk. Szabó B. István. Anonymus Kiadói és Szolgáltatói Kft, Budapest, 1994. 289–301.

referense volt. A magyarországi helyzetről csak közvetett információk és korlátozott források állhattak rendelkezésükre. Az írás egyben szovjet szempont alapján készült, ami soha nem volt elégedett a magyarországi helyzettel – ahogy látni fogjuk (vagy már láttuk többek között a MAFIRT–Szovexportfilm esetében), más alapelvek alapján képzeltek el a kulturális kapcsolatokat, a Szovjetunió népszerűsítését.

A dokumentum az *Összefoglaló áttekintés Magyarországon 1946-ban* címet viseli. Rögtön az elején megállapította, hogy a szovjet propaganda lebonyolításának a legfontosabb és legátfogóbb csatornája a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság. A munkát megpróbálták összefoglalni, de Hidasék elismerték, hogy inkább csak a benyomásokat fejezték ki, mivel a VOKSZ nem rendelkezett pontos adatokkal és statisztikával, illetve nem voltak meg „az alapok ahhoz, hogy mindent elhiggyenek, ami a sajtóban megjelenik a társaságról”.

A társaság kezdeményezőiként megállapították Háy Gyula, Zilahy Lajos és Szent-Györgyi Albert szerepét (bár Háy 1945 áprilisában tért haza, ő már csak bekapcsolódott a munkába, nem volt kezdeményező). Olyan alapvető információk, mint a vezetők vagy a társaság létrejötte nem egyszer szerepelt a sajtóban vagy VOKSZ-iratok között, ez a része sok újdonságot nem is tartogat. Zilahyt úgy értékelték, mint aki nem tartozik a „vezető irodalmi irányzatokhoz” (nem kommunista), politikai beállítottsága közel áll a demokratákhoz és Szent-Györgyihez. „A Társaság azonnal nekilátott, hogy kiadja a *Jövőndő* című képes hetilapot, majd egy kis idő múltán megjelentette az *Irodalom-Tudomány* című folyóiratot. Kezdetben a társaság munkája ki is merült e két lap kiadásában, a tömegeket megcélzó munka (vidéki csoportok létrehozása, előadások, koncertek, kiállítások szervezése) nem alakult ki azonnal. A Társaság tevékenysége kezdetben szűk fővárosi és irodalmi jelleget öltött.” Mint láttuk azonban, a kezdeti munka is több volt, mint a két újság kiadása. Ezt a részt pedig úgy is érthetjük, hogy a szűk körű értelmiségi kör jellegét kritizálták, hisz a szovjet fél kezdetektől fogva egy széles körű tömegszervezetet szeretett volna.

A VOKSZ munkája elsősorban a *Jövendő* folyóirat anyagelátására koncentrált. Meg is állapítják rögtön, hogy a *Jövendő* a kezdetektől fogva a legérdektelenebb újság a magyar sajtóban: „Törődés és hozzáértés nélkül készül, és semmiképpen sem tud megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyek egy olyan folyóirattal szemben támaszthatók, amelynek fő feladata a Szovjetunió életének megvilágítása, a széles magyar olvasóközönséggel való megismertetése. Mindenekelőtt nagyon kevés anyag szerepel benne a Szovjetunióról, s ez az anyag is gyakran esetleges, sablonos, olyan, amelyet Magyarországon lekezelően a propaganda szóval illetnek”.

De még a megjelenő propaganda sem volt tökéletes: „az elmúlt évben és ez év elején a szovjet propaganda többi anyagának túlnyomó többsége sem volt kifogástalan, vagyis ostoba és édeskés volt, és szakadatlanul, de egyáltalán nem meggyőzően azt a bizonyításra egyáltalán nem szoruló igazságot bizonygatta, hogy a Szovjetunióban esznek, isznak és felöltözve járnak az emberek. Ráadásul az ilyen anyagot gyakran felnagyított, a valóságnak nyilvánvalóan nem megfelelő formában táltatták. Megjelenik például egy cikk a Szovjetunióból visszatérő magyar hadifoglyokról. Leírják benne a hadifogoly napi fejadagját, amely állítólag vajból, tejfölből, cukorból, tojásból, húsból stb. stb. állt. Az ilyesfajta hazugságot azonnal megcáfolják a hazatérő hadifoglyok, a lap iránti bizalom pedig azonnal megszakad. Ráadásul ezt a hiteltelen, édeskés maszszát, amit a valós életünkről szóló jó, konkrét cikkek helyett tálnak, együtt adták egy olyan tárgyilagos, meglepően konkrét és meggyőző anyaggal, mint az amerikai hadsereg egyik magyar származású ezredesével készült interjú, amelyet nem egészen világos, milyen meggondolásból helyeztek el a *Jövendő* hasábjain.”

A jelentés nem feledkezik meg a „helytelen publikációkról” sem: „Azt, hogy más magyar folyóiratok lapjain megmagyarázhatatlan következetességgel a legnagyobb szovjet írók közé sorolták Pilnyakot, Babelt, Tretyakovot, vagy hogy Mejerholdról egész cikkek születtek, hajlandók voltunk a tájékoztat-

lanságnak tulajdonítani, esetleg annak, hogy a szerzők elavult forrásokat használtak és végül annak, hogy az új anyagokat a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság rosszul terjesztette. Mindez feltételezhető, de a *Jövendővel* kapcsolatban az effajta dolgokat már semmivel sem tudjuk megmagyarázni”. Az újság által adott nyelvleckékben több hibát is észrevettek. A jelentés meg is jegyezte, hogy a megjegyzett kritikákra az újság igen egyszerűen reagált: a nyelvleckéket beszüntette, a Szovjetunióról kevesebb anyag jelent meg. (A *Jövendő* 1947-es évfolyamában ennek ellenére végig voltak „orosz villámtanfolyamok”).

A jelentés az *Irodalom-Tudományt* se hagyta ki, amiről igen lesújtó véleménnyel volt. „Az újság a kezdetektől bukásra volt ítélve”, a kiadása gyengén és gondatlanul lett megszervezve. Zilahy megjelent regényén kívül nem találtak benne más színvonalas publikálást, míg „dekadens és pornográf” tartalmakat igen: Szép Ernő, Kosztolányi Dezsőné és Déry Tibor megjelent műveit. Úgy értékelték, hogy ezzel az alacsony színvonallal csak megzavarták a vállalkozást és a magyar íróknak számolniuk kellett volna azzal, hogy az „MSZMT közel áll a Szovjetunióhoz és a társadalmi törekvéseket képviseli”. Nem láttak szándékot az orosz és szovjet irodalom propagálására az újságban. Az ugyan közölte Zoscenkót, „véletlenszerűen” Fagyajevet és több fordítást, de ezek mellett hiányzott az, hogy a magyar olvasókat megtanítsa az orosz kultúra és irodalom alapjaira, „az újság elképesztő, szégyenteljes tudatlanságot mutatott”. Azt is megemlíti, hogy az orosz írókról abszurd dolgok jelennek meg – ez valószínűleg Ahmatovára és Jeszenyinre értendő.³⁴⁵ Az újság 1946 nyarán „természetes halált” halt, de ezen a jelentésben nem lepődtek meg. Az itteni elégedetlenség és félreértés forrásáról szintén volt szó: a Szovjetunióban hivatalos és követendő irányzat volt a szocialista realizmus, míg Magyarországon (még) nem. 1945–1946-ban Magyarországon, így ezekben a kiadványokban is megjelen-

345 A jelentés nem egyszer utal egy korábbi összefoglalásra, de az nem került elő.

tek olyan művek és szerzők, amelyek az akkori szovjet kánonba nem fértek bele. Azt is láttuk, hogy a folyóiratban sokszínű irányzat megjelent.

A jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot úgy értékeli, mint amely elmulasztotta a lehetőséget, hogy hatásosan bemutassa a szovjet és orosz kultúrát a magyar íróknak, valamint hogy különleges szerepet töltsön be a magyar irodalomban. „Nincs esélyünk megérteni ennek a szerencsétlen jelenségnek az okait, csak a tényeket tudjuk megállapítani.” Az 1946-os évről úgy vélik, hogy nem történt pozitív elmozdulás ebben a tekintetben. A Társaság könyvkiadói tevékenységét azért elismerték, de a szervezéssel és kiadói kommentárokkal nem voltak elégedettek. Miközben megjegyezték, hogy „természetesen nem szabad azt gondolni, hogy a társaságnak nincsenek eredményei, hogy nem végzett munkát a két ország közelebb hozásában”. A kritika azonban még mindig a sajtó, elsősorban a *Jövendő* mentén folyt, így elsősorban Háy Gyula, Gergely Sándor, Balázs Béla, Gábor Andor és Illés Béla részesült dicséretben. Az utolsó évben változást regisztráltak, mert több magyar író is részt vett a működésben, a kulturális kapcsolat „valósággá vált”, a kongresszus után pedig a „magyar értelmiség legprominensebb alakjai vettek részt” – ami azt jelenti, hogy a pozitív elmozdulás az I. kongresszus következtében történt, a társaság kommunista vezetés alá kerülésével, továbbá a fentebb említett írók dicsérete se véletlen, mind kommunisták voltak.

A félmillió tagban egyébként a VOKSZ is kételkedett, példaként hozta fel a Magyar Nők Demokratikus Szövetség kollektív tagságát, ami papíron sokat javított a számokon („ezt figyelembe kell venni, amikor a társaság tömegszervezet jellegéről beszélünk”). Ugyanakkor elismerik, hogy a társaság szervezett kiállításokat, koncerteket, folyamatosan tartott előadásokat („sajnos rendkívül egyformák”), orosz filmeket vetített. Azt a következtetést vonták le, hogy a „szóbeli propaganda többé-kevésbé kibontakozik, az ipari vállalkozások képezik a társaság fő munkáját”.

Hidasék arról írtak, amit a magyar sajtóból tudtak meg vagy amiről kommunista kapcsolataikból értesültek, az ítélet pedig szovjet szempont alapján született meg. Így például ezért is lehetséges, az hogy az irodalmi szekcióról információjuk se volt – és mivel nem találtak róla anyagot a sajtóban, úgy gondolták, hogy az nem is működik. Ezzel szemben a zene szekcióról az *Új Szóból*, Szabó Ferenc írásaiból folyamatosan tudtak tájékozódni. Természetesen a kritikákban találunk helytálló megállapításokat is (egyhangú előadások, tömegszervezet csak papíron való létezése, gyenge propaganda).

Azt is érdemes megemlíteni, hogy az MSZMT-ről vagy bővebben a magyarországi helyzetről két magyar jelentett (ez még érthető is), de két olyan személy, aki 20 éve nem járt az országban és csak közvetett információik voltak. Ezzel szemben az 1946 nyarán Magyarországon járt VOKSZ-delegáció több való tapasztalattal rendelkezhetett, ők azonban érdemi értékelést nem adtak (és ha Kun Ágnes a VOKSZ-nál dolgozott, akkor miért nem volt tagja a delegációnak, mint a szervezet magyar referense? A válasz persze ott van a nevében is: a Kun-család 1945 után sem volt még kíváncsi, még ha a helyzete javult is. Ez egyben magyarázatot is ad arra, hogy a jelentés miért éppen a fentebb említett szempontok alapján készült el).

3. Egy nehéz együttműködés 1.0 – az SZDP és az MSZMT

Az I. kongresszus után a levéltári dokumentumok természete megváltozott, hiszen kommunista túlsúly lett a vezetésben, így a belharcok megszűntek – első ránézésre. A kommunistákkal együttműködő szociáldemokraták azonban az MSZMT működésében is helyet szerettek volna kapni. De hiába kaptak valamilyen pozíciót, tényleges beleszólásuk nem volt a munkába, s ezt többször szóvá is tették. Erre volt példa korábban Szalai András esete is. Ezzel természetesen az SZDP nem elégedett meg. 1946

márciusában a szervezési osztály élére Erdélyi Kálmánt³⁴⁶ ajánlották, továbbá a fokozódó szovjetellenesség csökkentése érdekében kérték, hogy az MSZMT több szociáldemokrata előadót használjon. A szervezési osztály mellé még ajánlották az intellektuális koordináló bizottsága elnökségének szociáldemokrata vezetését is – ez utóbbiban sikert értek el.³⁴⁷ Egy másik, 1946. júliusi dokumentum arra figyelmezteti Háy Gyulát, hogy ha a kongresszuson az SZDP-t háttérbe szorítják vagy kijátsszák, akkor nehéz lesz utána az együttműködés helyreállítása. Ezekből jól látszik, hogy ahogy a politikai életben, úgy itt is a partnerségre törekedett (kevés sikerrel) az SZDP.³⁴⁸

1946 második felének történéseibe betekintést nyújt Szolnoki András SZDP-tag jelentése, aki az MSZMT-nél dolgozott (az I. kongresszuson főtítkárhelyettesnek választották meg). Szolnoki elmondása³⁴⁹ alapján rossz körülmények között végzendő kirakatmunkát kapott: „Hetekig tartott, amíg egy rozoga, kiszolgált íróasztaltól, a titkári előszoba pokol-lármájából beljebb vergődve, rosszindulattól és közönnnyel harcolva, végre munkához láthattam. Ekkortájt a hevenyészve összeollózott helyi sajtószolgálat korrigálása, néhány novella nyersfordításának lektorálása volt a munkám, a *Jövendő* számára fogalmazandó aprócska cikkeket is ideszámítva, az egész negyed-embernek való semmiség. Bele-beleszóltam azonban egyéb ügyekbe, különösképpen a kultúrosztály lagymatag irányítását bírálva, rendezvényeink és vidéki kongresszusaink alacsony nivóját emlegetve. Mindez visszatetsző volt, a szemétben turkálni ál-

346 Erdélyi Kálmán (1896–1950) újságíró. Az 1920-as években az erdélyi magyar szociáldemokratákkal dolgozik, az 1930-as években költözik Budapestre.

347 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e.

348 Uo.

349 A jelentést Horváth Zoltánnak (1900–1967) írta. Horváth 1945-től a *Népszava* külpolitikai rovatát vezette, az MSZDP tagja is volt. 1947-től a *Világosság* főszerkesztője. Szerepe volt az MSZDP és MKP egyesülésében. 1949-ben koholt vádak alapján bebörtönzik, 1956-ban szabadul. Ezután a *Népszava* főszerkesztője.

talában nem hálás feladat. Az akkoriban egyszer-másszor még megtartott vezetőségi megbeszélések egyikén Szemerényi, Darvas és Vozári előtt nyíltan megmondtam: ezt a társaságot nem leépíteni, hanem fölépíteni kell, de – másfajta téglákból, a malter esetleg maradhat. Szavaimat alighanem félreértették, vagy félremagyarázták, amire abból következtettem, hogy hümmögésnél több nem történt.”³⁵⁰

Vozári Dezső túlkapásait szintén megjegyezte: „medve és egy pingvin hibridje, nagyétkű, joviális moszkovita, sokkal keményebb legény, mintsem első ismerkedésre hittem”. Szemerényi Oszvaldot úgy értékelte, mint aki gyáván meghátrál a döntő pillanatokban. (1946 novemberében viszont az volt a panasz a kommunisták részéről, hogy Szemerényi nem hajlandó kommunista álláspontot elfoglalni. Úgy látszik, a középutat egyik fél sem értékelte.) Vozári társát, Hardinét³⁵¹ pedig csak „féldémonként” említette, aki a társaság „pénzügyi zsenije és zsonglőrje, Vozári pápaszeme és szerződéses porkolábja”.³⁵²

Ezeket az ötletes jellemzéseket még lehetne sorolni, a lényeg végül is az, hogy az I. kongresszussal a kommunista túlsúly létrejött a társaságban, bár itt még látszik valamennyire az SZDP (egyik tagjának) próbálkozása az egyenlőtlenség kijavítására. Másokkal egyetemben Szolnokinak is feltűnt, hogy hiába van az összes tag között kevesebb kommunista, ha az mind osztályvezető, és mindegyikük a kommunista pártot keresi fel a helyi MSZMT-csoportok alakulásánál. Zilahy augusztus-

350 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e. Jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban tapasztaltakról 1946. július 10. – október 22. között

351 Hardi Róbert (1914–2011) feleségéről van szó (más MSZMT-iratban is szerepel). Neve mellett Szolnoki annyit jegyez meg, hogy a „min. tan. neje”. Hardi Róbert Gerő Ernő bizalmasa volt, a Kereskedelmi Minisztérium osztályvezetője is így lett. 1945 májusától Gerő Ernő volt a kereskedelmi és közlekedésügyi tárca vezetője. Hardi elmondása alapján Gerő szabad kezét adott neki és a minisztériumban nem történhetett semmi anélkül, hogy őt meg ne kérdezték volna. Váradi Júlia: Szubjektív történelem objektív felhangokkal. Beszélgetés Hardi Róberttel. *Mozgó Világ*, 2003/6. <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00040/13Varady.html> Az utolsó elérés ideje: 2020. január 14.

352 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e.

ban úgy fogalmazott, hogy a szervezet fontos állami feladatot szolgál, egy propagandaintézmény, addig Szolnoki 1946 őszén úgy írta le, hogy az MSZMT a kommunista párt jól vagy gyatrán működő propagandaszerve. Végezetül megjegyezte, hogy az SZDP-nek ebből a munkából nem szabad részt vállalnia, az megalázó is lenne: „mi sehol sem lehetünk – hitem szerint – második szereposztás, kivéve ahol taktikusnak ígérkeznek”.³⁵³

Ami még érdekessé teszi Szolnoki indulatát, hogy a jelentésen kívül tettekkel is hatni próbált a társaság működésére, ahogy ő írta, kész robbantani, ha azt Horváth Zoltán is támogatja. Először is pénzügyi nyomást szeretett volna gyakorolni, amire volt is lehetősége ebben a helyzetben. Szolnoki levele alapján Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár támogatta őt ebben. Ugyan megszavaztak az MSZMT-nek 35 000 Ft támogatást, de tájékoztatta Szolnokit, hogy az 1946. novemberi és decemberi utalást nem segíti, mert a „Társaság munkájával kapcsolatban észlelt animozitást indokoltnak tartja”. A terv az volt, hogy Bojta egy szűkebb körű megbeszélést javasol a társaság vezetőivel. Itt nyíltan feltárta volna a kommunista túlsúlyt és a problémákat, azzal együtt, „nem kíván megfélekezni személyi és anyagi érdekekről sem”. Szolnoki ehhez Horváth hozzájárulását is kérte. Ez Ries István szociáldemokrata politikushoz és egyben igazságügyi miniszterhez is eljutott, ő szintén Horváthtól érdeklődött, hogyan akar lépni ez ügyben: lehetséges-e ez és nem tartja-e aggályosnak a Bojtán keresztüli robbantást. Ugyanitt az is kiderült, hogy Horváth is adott egy ultimátumot a társaságnak, amely arra nem válaszolt. Az már nem derült ki, hogy mi lehetett benne, de feltehetőleg szintén az SZDP háttérbe szorításáról volt szó. Ries levelére kézzel írt válasz olvasható: „Szolnokival beszélni akarok, jöjjön be hozzám!”

Ezzel el is halt ez az ügy a dokumentumok alapján. Ha megtörtént a személyes, négy szemközti találkozó, akkor arról természetesen jegyzőkönyv nem maradt fenn. A robbantás nem történt meg, az emberek a helyükön maradtak, a társaság

és a kommunisták módszere nem változott. Ez az SZDP-n belüli harcot is mutatja. A baloldali, centrum- és jobboldali szárny ellentétének volt már múltja a két világháború között is, ebben az esetben is ez éleződött ki. Lényegi eleme a kommunistákkal való együttműködés módja és mértéke, a Szovjetunióhoz fűződő viszony szorossága volt. Szolnoki is maradt az MSZMT-nél mint főtítkárhelyettes, még 1948 májusában is előkerült a neve a tagok jellemzésénél. Az elmondottak alapján nem meglepő, hogy a kommunisták úgy írták le, mint aki teljesen megbízhatatlan, zavaros, csak a legnagyobb szükségben fordulnak hozzá.³⁵⁴

Nem elképzelhetetlen, hogy Horváth Zoltán lebeszélte az akcióról – a levelek alapján ugyanis csak ő támogatásával történhetett volna meg. Sőt, valamiféle változásra is kaphatott ígéretet, valószínűleg szociáldemokrata beleszólást a társaságban. 1947 áprilisában ugyanaz az elterelő módszer jelent meg: Szolnokinak ajánlották, hogy az MSZMT-n belül Benjámin László³⁵⁵ helyét Faludy György³⁵⁶ kapja meg.

A problémákról Faludy szintén megemlékezik memoárjában is. Horváth Zoltánról pl. azt írja, hogy a szociáldemokrata pártban csak Júdasként emlegették. Elmondása alapján Rákosi külügyminiszterséget ígért neki. Még az SZDP-ben is voltak ellenségei, de azokat védte, ha kellett.³⁵⁷ Ma már jól ismerjük a történetet, az MKP 1948-ra magába olvasztotta az SZDP-t, amit Horváth is támogatott. Nem meglepő módon ez az MSZMT-ben sem mehetett másképp. Ugyanakkor nem egyedül Szolnoki találta a szervezetet a kommunista párt propaganda-szervezetének.³⁵⁸

354 Uo.

355 Benjámin László (1915–1986) költő, szerkesztő, országgyűlési képviselő.

356 A dokumentumban Faludi Györgyként szerepel. Faludy György (1910–2006) költő, író. 1938-ban elhagyta Magyarországot, 1946-ban tért vissza. Dolgozott a *Népszavánál*, majd 1949-ben koholt vádak alapján a recski munkatáborba zárták. 1956-ban újra elhagyta az országot, 1988-ban települt vissza.

357 Faludy György: *Pokolbeli napjaim után*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2006. 85.

358 Szolnoki levelében is megjelenik, hogy Szalai új feladatának ezt jelölte meg.

4. Propagandák harca

Amíg a szociáldemokratákat a szovjet propaganda, addig az orosz felet az angol–amerikai propaganda aggasztotta. 1947 januárjában I. V. Sikin jelentett erről. Az amerikai propagandát igen hatékornynak és gazdagnak ítélte. A nagy (és jó) mennyiségű sajtó és könyvek mellett érdekes a következő megjegyzés: „Különös figyelmet szentelnek az amerikaiak annak, hogy személyes kontaktust teremtsenek a magyar értelmiség kiemelkedő személyiségeivel. Gyakran rendeznek fogadásokat íróknak, képzőművészeknek, színészeknek, valamint fontos politikai személyiségeknek, elsősorban jobboldaliaknak. Gyakorlatukhoz tartozik a magyar tudomány és művészet jeles képviselőinek hosszabb vagy rövidebb időre történő meghívása Amerikába. Így például nemrég az USA-ba utazott magyar tudósok, írók és művészek egy csoportja, köztük a Nobel-díjas magyar professzor, Szent-Györgyi. (...) Az amerikai filmeknek nagy sikerük van a magyar nézők körében.”³⁵⁹

Az angol propagandát kisebb mértékűnek találták, de az értelmiségnél népszerű volt a British Council könyvtára. „Az angolok nagy érdeklődést tanúsítanak a magyar és a megfelelő angol tudományos és kulturális intézmények közötti közvetlen kapcsolatok megteremtése iránt. A két ország intézményei között megszervezik a tapasztalatcserét, a publikációk cseréjét és a levelezést. E kapcsolatok révén sok magyar tudós és művész kap meghívást Angliába. Az angolok pedig különböző szakterületek művelőit küldik Magyarországra, akik a magyar értelmiség körében egyes tudományos, irodalmi, társadalmi és politikai témákról tartanak előadásokat.”³⁶⁰

Ezzel szemben a szovjet propagandát nem találta kielégítőnek, főleg a szovjet tömegtájékoztatási anyagok kiadásával és terjesztésével álltak rosszul. I. V. Sikin azt ajánlotta, hogy

359 Jelentés a Magyarországon folytatott angol–amerikai propagandatevékenységről, 1947. január 27. Izsák–Kun 1994. 151–152.

360 Uo.

az országban állomásozó katonáknak egy úgynevezett Szovjet Kultúra Házát kellene létesíteni, amit a kivonulás után átadnának a VOKSZ-nak vagy más szovjet szervezet magyarországi képviselőinek – különösen érdekes ez az elgondolás annak a fényében (a kivonulás említése mellett), hogy a Szovjet Kultúra és Tudomány Háza csak 1973-ban nyílt meg Budapesten az V. kerületben, a Semmelweis utcában.³⁶¹

A szovjet propaganda – amíg nem szorította ki a nyugatit – nem tudta felvenni a versenyt az angolszász propagandával szemben. A nyelvtudás, a szakirodalom hiánya mind-mind hátrányt jelentett. Emellett a külön kiemelt személyes találkozók, kulturális delegációk sokat számítanak a népszerűsítésnél az értelmiség körében. Perényi József³⁶² moszkvai magyar sajtó és kulturális attasé is megjegyezte 1947 januárjában, hogy a kulturális kérdés függőben van, egyedül egy magyar hangverseny valósítható meg Moszkvában, ha Kodály kiutazik. A többi ügy halasztást igényel, mert a VOKSZ részéről további előkészítés szükséges. A művészcserénél meg is jegyzi, hogy a Szovjetunióban a magyar művészeket nem nagyon ismerik és ismeretleneket nem fognak meghívni. A szovjet fél sem tud művészeket küldeni, mert nem tudják nélkülözni őket – ez annyiban nem volt igaz, hogy például Csehszlovákiába mégis tudtak kiküldeni művészi delegációt, és 1947-re Románia is három küldöttséget tudott maga mögött a Szovjetunióban. Kodály kiutazását azonban támogatták, ám elismerték, hogy annak elhúzódása az ő hibájuk volt. Viszont így Kodály előbb járt Amerikában, mint a Szovjetunióban, Perényi szerint ezen

361 Ma a Magyarok Világszövetsége épülete található ott. A Szovjet Kultúra Háza jogutódja az Orosz Kulturális Központ, ami ma a VI. kerületi Andrássy út 120. alatt található.

362 Perényi József (1915–1981) történész, egyetemi tanár. 1946–1947-ben a moszkvai magyar nagykövetség sajtó- és kulturális attaséja, 1949–1957 között az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. 1957–1980 között a budapesti egyetem Kelet-Európa Története Tanszék vezetője, 1960-tól egyetemi tanár. Fő kutatási területe Kelet-Európa története. Perényiről lásd még Szvák Gyula: *Klió, a csalfa széptevő*. Russica Pannonica, Budapest, 2013. 67–78.

a szovjet fél kissé meg is sértődött: „Valahogyan úgy tűnik fel, hogy ez a hangverseny a VOKSZ-szal való együttműködés sarkpontja, azaz addig mást nemigen csinálnak, míg Kodály ide nem jön”.³⁶³ Magyar kulturális delegáció fogadásáról szintén volt szó, ám az – immár megszokott módon – hosszú előkészítést igényelt. A két ország közötti kulturális kapcsolatok 1947-re egyértelműen lelassultak.

Perényi is jól látta már akkor, hogy a VOKSZ hatalmas szervezet volt, lassan dolgozott és sokszor inkább közvetítő szerepet játszott, a kéréseket más intézmények felé továbbította. Perényi több kultúrattaséval is találkozott, ők is hasonló tapasztaltak, bár megjegyezte, hogy a szláv országból érkező diplomataknak könnyebb dolguk volt. Catala francia kultúrattaséval szintén kapcsolatban volt. Ő azt tanácsolta Perényinek, hogy a legkisebb erőfeszítéssel a legnagyobb eredményt a tudósok összeismertetésével lehet elérni. A tanács szerint a levelezéseket általában meghívás követi – főleg, ha a másik fél is tud oroszul. Ezután jön a könyvcseré, ami aztán állandósítható intézmények között. Perényi jelentéséből az is kiderül, hogy a magyar fél sem tett meg mindent, hogy a magyar képet javítsa a Szovjetunióban, amivel a kulturális kapcsolatok javítása is elérhető lett volna. A jelentést végül ezzel a gondolattal zárja: „Általában a kultúrkapcsolatok kiépítése igen hosszú időt igényel, s azok a módozatok, melyek Nyugaton minden nehézség nélkül használhatók, itt legtöbbször csődöt mondanak. Itt egészen más helyzetben vagyunk, melyet előbb tanulmányoznunk kell, hogy megtalálhassuk a legjobb utat és lehetőségeket”.³⁶⁴

Szekfű Gyulát 1945 októberében nevezték ki moszkvai nagykövetnek, és 1946 márciusában utazott ki. A szovjet fél kikötötte, hogy a követ ne legyen kommunista, zsidó és politi-

363 A moszkvai magyar követség kultúrattaséjának feljegyzése a magyar kulturális kapcsolatok fejlesztési lehetőségeiről. Moszkva, 1947. január 29. Gönyei, 1988. 224–226.

364 Uo.

kus.³⁶⁵ Ugyan Szekfű sokat tett például az ösztöndíjasok ügyében, de 10 hónap után sem sikerült kiismernie a szovjet felet. Ez nem a nagykövetség hibája, inkább a magyar kormány hozzáállását és tanácstalanságát mutatja. A követség nem kapott eligazítást („soha nem kaptam általános utasítást és felvilágosítást a magyar–szovjet politika útjáról és elérendő céljairól”), Szekfű maga járt el sok esetben, beszámolóiban túl is lépett a hivatalos jelentéseken. Végig hiányzott egy stabil szakmai gárda, 1946–1948 között háromszor is teljesen kicserélődött a követségi állomány. Maga Szekfű sem volt tapasztalt a külügyi munkában, illetve olyan alapvető hiányossággal is küzdött, mint az orosz nyelv ismerete. A magyar–szovjet kapcsolatok nem hagyományos diplomáciai kapcsolatok voltak, azok a budapesti szovjet követségen és a SZEB irodáin keresztül folytak, a moszkvai követség nem értesült a különböző tárgyalásokról. A belpolitikai ügyekről szintén lemaradt.³⁶⁶

5. Szekfű Gyula és a Szovjetunió

Szekfűt azonban nem csak a követi feladatok foglalták el: 1947-ben jelent meg a *Forradalom után* c. műve.³⁶⁷ Szekfű már korábban is írt a Szovjetunióról. 1945 nyarán az *Új Világ* újságban már kijelentette, hogy az „Észak kolosszusa” kitolta határait, először szólt bele a magyar viszonyokba.³⁶⁸ 1946 januárjában

365 Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 102–103.

366 Lázár György: *Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései, 1946–1948*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1998. 11–13.

367 A mű historiográfiai szempontból nem kerül elemzésre, ahogy Szekfű változó magatartása sem. Annak eltérő értelmezéseiről lásd például Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye: Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus*. Pesti Kalligram, Budapest 2015., Gábor Bátonyi: *Mission to Survive: Hungarian Historian Gyula Szekfű as Agent and Diplomat*. In: *The Slavonic and East European Review*, 2012/4. 705–734., Monostori Imre: *Szekfű Gyula sorsfordító évei: 1945–1948*. *Kortárs*, 2015. november; vagy Ständeisky 2015.

368 Szekfű Gyula: *A moszkvai Út*. *Új Világ*, 1945. augusztus 7.

beszédet mondott Lenin halálának évfordulóján. Ezt a beszédet az MSZMT is kiadta. Itt már azonban nagykövetként lépett fel, de a beszéd a közvéleménynek is szólt. Szekfű többek között azt állította, hogy a proletárdiktatúra a tömegek jóváhagyása, Lenin egy volt a néppel vagy Sztálin méltó utód volt. „A nekünk, magyaroknak szóló legfőbb tanulság az, hogy közelebb kell jutnunk Lenin és Sztálin Szovjetuniójához, hiszen az itt van mellettünk és velünk.”³⁶⁹

A *Forradalom* utánban pedig egy teljes fejezetet szentelt a Szovjetuniónak: arra jutott, hogy a Szovjetuniónak köszönhető az, hogy Magyarországon nem tört ki polgárháború, a békét az hozta el. Arról, hogy a szovjet fél mit akar a térségtől, a következőt írta: „Egyikben sem rendezett erőszakos változást, egyikbe sem engedte be a proletárdiktatúrát, mind-egyikben elősegítette a parlamentarizmus restaurációját. De befolyását mindegyikben olyan helyzet teremtésére használta fel, amely ellene újabb támadást lehetetlenné tesz. (...) azok az erők, melyek korábban ez országok szovjetellenes politikáját irányították, végképp elimináltak és nem lesz többé szavuk a kormányzásban.” Szekfű meg is jegyzi, hogy ez a nyugati szövetségesek beleegyezésével történt. Egyben ő ezt keleti demokráciának is nevezi.³⁷⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a demokrácia előtti minőségjelzőknek általában fosztóképző szerepük van, a keleti jelző pedig óhatatlanul is szembeállítja a nyugatival.

Egyben azt is leszögezi, hogy Magyarország a szovjet érdekszóna része, a híd szerepének vége. A Vörös Hadseregről azt írta, hogy az elfoglalta és megszállta az országot, így teljes szuverenitás sem volt. „Az egyedüli következtetés, mely lehetséges, nem egyéb, mint őszintén elfogadni a helyzetet és megtalálni azt a magatartást, mellyel szomszédaink, elsősorban keleti nagy szomszédunk bizalmát megnyerve, az új és nézetem szerint változhatatlan viszonyok között Magyarország békés

369 Szekfű Gyula: *Lenin*. Budapest, MSZMT, 1946.

370 Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 84–89.

fejlődését biztosíthatjuk.”³⁷¹ Szekfű a bizalom hiányaként okaként azonban megemlítette a szovjetellenességet.³⁷² Ahogy írja, ezek a klisék ma is élnek, ezen nem lehet ellenpropagandával segíteni, csak lassú, kitartó felvilágosítással. A leggyorsabb hatás szerint az lenne, ha minél több magyar juthatna el a Szovjetunióba.

A Szekfű Gyula által a Szovjetunió életét bemutató lapok sokszor túlzott idilli állapotokat írtak le. Mint követ, nem is írhatott volna rosszat, és nem is jelent volna meg. Azonban a dicséretes és a szovjet valóság meghamisítása így is erőteljes.³⁷³ A történész az elemzés során pl. Hewlett Johnson művét is felhasználta. Johnson canterburyi érsek személynek volt, akit csak „Red Dean”-nek (vörös dékánnak) neveztek. Egyházi hivatása ellenére a Szovjetunió és Sztálin elkötelezett követőjének számított. Johnson a Munka Vörös Zászló érdemrendjében és Sztálin-díjban is részesült. 1948-tól az Angol-Szovjet Társaság vezetője lett. Szekfű élete végéig hívő katolikus volt, így ezzel is magyarázható, hogy egy olyan egyházi személy művéhez fordult, aki még a kommunistáknak is megfelelő volt.

Ezzel egyben a polgári középosztályt is próbálhatta megnyerni, a fejezetben ki is jelentette, hogy mint nem marxista, olyan olvasókhoz fordul, akik maguk sem azok. Az országot bemutatva a szovjetrendszer és a kereszténység között von párhuzamot: „Ezt belátni, nem kell a marxizmus hívének lenni, néhány pápai enciklikából is meg lehet tanulni, hogy a szegényeket és gyöngéket nem szabad védelem nélkül hagyni, a gazdasági erők embertelenségének áldozatául. (...) Mindez, hiszem, eléggé bizonyítja, hogy a szovjetrendszerben megvan az ember szeretete, minden emberé és megvan, bár egész más

371 Uo. 122.

372 Uo. 123.

373 Gyóni Gábor szerint Szekfű írása mélyrétegű, ami dicséretbe csomagolva mutatja be a szovjet rendszer árnyoldalait. Erről lásd Gyóni Gábor: Szekfű Gyula és Ororszország. In: *Apologia Historiographiae. Az orosz történelem századai*. Szerk. Krausz Tamás - Radnóti Klára - Sashalmi Endre. Budapest, 2023. 383-394.

indító okokból az a társadalomfenntartó erény is, melyet keresztény nyelven karitásznak hívunk.”³⁷⁴ Az ország után a népről sem felejtett el elmélkedni: „És mint egészséges és bátor nép, a szovjet nép is jóindulatú, távol minden kegyetlenségtől, irigységtől, bosszúvágytól”.³⁷⁵

Szekfü nemcsak Hewlett Johnson művét használta fel, hanem a jogtudós Moór Gyula *Tegnap és holnap között* c. könyvét is. Ez különböző tanulmányokból áll, amelyeket 1945–1947 között írt (pl. A kereszténység és szocializmus, Szovjetunió alkotmánya vagy A magyar értelmiség hivatása). Moór a kommunista párt szerepét az államban a római katolikus klérusnak az egyház életében játszott szerepéhez hasonlítja. Szerinte az 1936-os alkotmány kiküszöbölte a korábbi antidemokratikus elemeket „óriási lépéssel hozta ekként közelebb a szovjetrendszer a politikai vagy polgári demokráciához, vagy ha úgy tetszik, a nyugati értelemben vett demokráciához”. Attól megállapítása szerint elsősorban az egypártrendszer miatt különbözik. A másik nagy különbség, hogy a Szovjetunióban szocialista társadalmi rend van, míg nyugaton polgári (kapitalista). A részletes elemzése végén azonban megjegyzezi, hogy ő az írott alkotmányt elemezte, a gyakorlati működéséről nem értekezhet, arról olyannak kell nyilatkoznia, aki tapasztalta is.³⁷⁶ Ez a befejezés nem lehet véletlen, Moórnak ajánlották fel először a moszkvai nagyköveti állást, ő azt azonban elutasította. A nyugati demokráciához való hasonlítás nála is jelen van. Ez a szovjet alkotmány „a világ legdemokratikusabb alkotmánya” – amit aztán az 1949-es magyar vezetés is átvesz, s ami valóban szépen hangzott, de csak leplezte a törvénytelenségeket, erősítette a látszatot, hogy a szocializmus és a személyi diktatúra megkülönböztethetlenné vált.³⁷⁷

374 Uo. 142., 145.

375 Uo. 148

376 Részletesebben lásd Moór Gyula: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Révai Kiadó, Budapest, 1947. 71–96.

377 Font Mária – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997. 524.

6. MSZMT 1947-ben

A szovjetellenes hangulatról szóló jelentések ellenére a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1947 első hónapjait nagyon pozitívan ítélte meg, sőt, azt írták, hogy „megtörte az előítéletektől elvakultak egy nagyobb részének ellenállását is, komoly eredményeket tud felmutatni”. A munka kiterjesztése az üzemekben valóban kifizetődött, az 1946. decemberi 89 kollektív tag 1947 májusára 133-ra emelkedett Nagy-Budapesten. Az előadások száma 1946 márciusa és 1947 márciusa között meghétszereződött az üzemekben. Az előadások témái többek között a szovjet polgár élete, a nők helyzete a Szovjetunióban, család és vallás a Szovjetunióban, ifjúság helyzete, szovjet demokrácia, film, MSZMT célja, szovjet ipar, irodalom, sajtó, pedagógia, zene volt. A jelentés óriási érdeklődésről számolt be. Ekkor a következő szakosztályok működtek: színházi, irodalmi, szellemtudományi, mezőgazdasági, közgazdasági, jogtudományi, pedagógiai, építész, orvosi, sajtó és rádió, sport és sakk, film, bélyeg és ifjúsági. A nagyobb rendezvények között volt az Operaházban, január 26-án tartott Lenin-ünnepély és a február 23-i, a Vörös Hadsereg megalapításának emlékünnepélye. Januárban az Alekszandrov táncegyüttes 12 előadást tartott, a Zeneakadémián szovjet dalestet rendeztek, az irodalmi osztály Nyekraszov-emlékünnepélyt. Az MSZMT védnöksége alatt mutatta be a Nemzeti Színház Gorkij: *Jegor Bulicsov és a többiek* és a Vígszínház Csehov: *Három nővér* c. darabokat. A MAFIRT-tal közös rendezésben filmbemutatókat is tartott. Vidéken 1947 májusáig 104 csoport működött.³⁷⁸

A nagyszámú (és túlzó) pozitív eredmény feltüntetése érthető is a jelentés utolsó bekezdése után: az állami támogatást 35 000 Ft-ról 70 000 Ft-ra szerették volna emelni.³⁷⁹ Erre szükségük is volt, az MSZMT havi kiadását 92 000 Ft-ra, míg

378 M-KS 274. fond 17. csoport 7. ő. e.

379 Uo.

a bevételt 57 500 Ft-ra számolték. A legnagyobb „bevétel” így is az állami támogatás volt, 35 000 Ft.³⁸⁰

Elmondható, hogy 1947-re a magyar–szovjet kapcsolatok lelassultak, és az MSZMT munkája is ellaposodott. A munka leegyszerűsödött a Szovjetunió társadalmi-gazdasági-politikai életét ismertető szakosztályi és üzemi előadásokra és az évfordulós Leninre (január), a Vörös Hadsereg megalakulására (február), a munka ünnepére (május), Moszkva 800 éves fennállására (augusztus) történő megemlékezésre. Májusban 84 szervezetben 10 300 hallgató előtt tartották az előadásokat, a filmbemutatókat, a kultúrműsorokat. Júniusban 65 helyen 16 000 főnyi hallgatóság volt, júliusban pedig 38 helyen 15 400 főt számoltak. Augusztusban csökkentették az előadások számát, azok 17 helyen 12 500 fő előtt zajlottak.

Az orvosi szakosztály 1945 ősze óta működött, a jogi 1946 elején alakult, elnöke Moór Gyula volt. Utóbbi havonta egy előadást tartott. A közgazdasági osztály 1947 májusától kezdte kiadni a *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemlét*. 1947. július 31-én alakult meg a női szakosztály, célul tűzve ki a Szovjetunió népszerűsítését a nőszervezetekben. Díszelnöke Tildy Zoltánné volt, az elnökség tagjai Dinnyés Lajosné, Majlát Jolán (az MNDSZ elnöke), Mihályfi Ernőné (Fischer Ilona), Rákosi Mátyásné, Török Júlia, Vadas Sára. A rádióosztály a magyar rádión keresztül tartott heti előadásokat.³⁸¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy a rádióban elhangzott szovjet és orosz vonatkozású anyagok a következőképp alakultak: 1945-ben 4%, 1946-ban 4,2%, 1947-ben 5%, 1948-ban 6% volt. Ez aztán 1949-ben ugrik fel 14%-ra.³⁸² A színházi szakosztály is 1945 óta működött, előadásokat, vitaesteket szervezett. Az orosz és szovjet színdarabok és operák száma az 1947/1948-as évadban sem emelkedett az előzőkhöz képest. Bemutatták A. Skvarkin:³⁸³ *Az idegen gyermek*, Konsztantyin Szimonov: *Az orosz kérdés*, Csehov: *Lakodalom*

380 Uo.

381 Uo.

382 MNL OL 276. f. 108. cs. 20. ő. e.

383 A. Skvarkin valójában Vaszilij Vasziljevics Skvarkint takarta.

és Cseresznyéskert, Alekszandr Afinogenov: *Kisunokám*,³⁸⁴ Igor Sztravinszkij: *Kártyajáték*, Samuil Marsak: *Mese a kis bakkecskéről* és *Tornyocska*, Alekszandr Borogyin: *Igor herceg* és Gribojedov: *Az ész bajjal jár* c. darabokat.³⁸⁵ Skvarin, Afinogenov, Marsak voltak új szerzők a színpadon, Szimonovnak pedig a darabja volt újdonság. Marsak a szovjet gyerekirodalom egyik alapítójának számít (és az orosz Shakespeare-fordítás terén is alkotott). A két művét a Bábszínházban mutatták be.

A filmszakosztály is ez év májusában alakult meg, elnöke Balázs Béla lett. Előadásokat itt is tartottak. A nagyobb relációban elmondható, hogy a MAFIRT és a Szovexportfilm konfliktusa lett az egyik állandó eleme a magyar–szovjet kapcsolatoknak. 1947 október–novemberében ismét egy nagyobb konfliktus volt a két szerv között a már korábban ismertetett problémák miatt. 1947 júniusában új szerződést kötött a két fél, ennek értelmében például a MAFIRT vezetősége a Szovjetunióban járt, hogy a filmek közül válogathasson, hogy melyikeket forgalmazza Magyarországon. A két hét alatt azonban mindössze 5 filmet láttak, amiből 2 német volt. A szerződés a filmek szállításának rendszeres kiszervezését is kikötötte. Eszerint a Szovexportfilm évi 50 film elküldését vállalta (a magyar fél kezdetben 80-at szeretett volna!) több részletben. 1947.

384 Alekszandr Afinogenov drámaíró társaihoz képest igen érdekes utat járt be. 1931-ben megírta és színpadra vitték a *Rettegés* c. drámáját, ami a régi értelmiségi szocialista rendszerbe bekapcsolásának a problémájáról szólt. Az 1933-as *Lozs* (Hazugság) c. drámája a párt alacsonyabb alkalmazottjairól szól, akik folyamatosan hazudnak feletteseiknek, amire az egész rendszer épül. Ezeket később aztán be is tiltották. Afinogenov nem ellenzéki volt, hanem abban hitt, hogy a rendszer jobbá tételét szolgálhatja. 1937-ben kizárták a pártból és az írószövetségből is. Azonban őt le se tartóztatták, Peregyelkinoba visszavonulhatott, ahol Paszternakkal barátságot kötött. 1938-ra vissza is engedték a kulturális életbe. 1941. szeptember 9-én a Szovinformbüro élére nevezték ki, majd alig két hónap múlva, október 29-én Moszkvában halt meg bombatámadások következtében. A *Kisunokám* c. darab az utolsó műve volt. Nagy sikere volt a Szovjetunióban. Natalia Gromova: *Moscow in the 1930s. A Novel from the Archives*. Glagoslav Publications, London, 2015.

385 Staud 1960. 11–12.

december 15-ig a 35 filmből 16-ot küldtek el. Az 1946. július 1. – 1947. május 31. közötti időszak kimutatása alapján az Uránia mozi – amelynek a kezelését átvette a Szovexportfilm – látogatottsága 22,4% volt átlagosan. Előtte, a MAFIRT alatt (1945. július 1. – 1946. május 31.) ez még 37,2% volt. E műsorpolitika következtében például augusztus 14. és december 1. között az Urániában a szovjet filmek olyan veszteségesek voltak, hogy még a propagandaköltségei sem térültek meg. 1947-ben az orosz filmek forgalmazásánál a „vörös szaldó” 200 000 Ft ráfizetést mutatott.³⁸⁶

A MAFIRT és a Szovexportfilm újabb összecsapására 1947 őszén került sor. 1947 októberében Quin,³⁸⁷ a Vörös Hadsereg sajtóirodájának vezetője adott át egy 11 pontos petíciót a MAFIRT-nak. Itt a jól ismert problémák ragozása olvasható: a MAFIRT nem politikai és propaganda-, hanem kereskedelmi szempontok alapján vetít szovjet filmeket, előnyben részesíti a francia és amerikai filmeket, míg a szovjetet idő előtt leveszik, rossz a szovjet filmek propagandája, rossz a fordítás, a filmek átvétele olyan személyek által történik, akik jobban értenek a „filmek technikai kihasználásának kérdéséhez, mint azok művészi és politikai kérdéséhez”, és nem tudnak oroszul, a MAFIRT jó filmeket utasít vissza, az amerikai, angol és francia filmek átvételénél politikailag képzetlen emberek vannak és „politikailag tudatosan káros” filmeket mutatnak be, illetve „a MAFIRT munkatársai, köztük a vezetőség, nem hiszik, hogy lehet biztosítani a szovjet filmek sikerét Magyarországon”.³⁸⁸

Ez el is indította a lavinát. Elsőként erre Angyal György³⁸⁹ válaszolt október 16-án, Székely Endre október 17-én. Angyal

386 Murányi 2005. Antal György összefoglaló jelentése a szovjet film helyzetéről, 1948. január 20. 97–101.

387 Pontos személyt nem sikerült beazonosítani.

388 Uo. A Vörös Hadsereg sajtóirodájának vezetőjének (?), Quinne 11 pontos, a MAFIRT tevékenységét kifogásoló petíciója, 1947. október. 78–79.

389 Kovács István, a MAFIRT korábbi vezetője 1947-ben halt meg, helyét Angyal György vette át.

elutasította a vádakat, míg Székely elismert belőle néhányat. Október 22-én a MAFIRT-nál tartottak értekezletet Szmirnov, Piszkariev, Quin, Székely Endre, Sebes Sándor, Szilágyi Pál, Kende István, Csillag Miklós, Angyal György, és Bihariné Lászlóné. A napirend a MAFIRT válaszának tárgyalása volt Quin kritikájára. Quin kifogásolta, hogy egyedül csak a *Kővirág* c. filmet vetítették 36 moziban. Körülbelül 30 moziban játszották a *Csárdáskirálynőt*, *Centercsatárt*, *Két utat*, *Nagy Pétert* és a *Kis csavargót*. Ezek közül egyedül a *Két utat* c. film volt háborús témájú, a többi vígjáték volt (kivétel a *Nagy Péter* még, az Alekszej Tolsztoj regénye alapján készült történelmi film). Quin meg is jegyezte, hogy ezek nem nagy jelentőségű és nem politikai filmek. „Véleményem szerint [a MAFIRT] tevékenysége tisztán kereskedelmi jellegű, mert különben mivel lehet azt magyarázni, hogy a szovjet filmek közül is azok mennek a legjobban, amelyeknek nincs köze a propagandához” – állapította meg. Angyal többek között azt jegyezte meg, hogy a Quin által katasztrofálisnak értékelt számok a MAFIRT nagy eredményeiről tanúskodnak: „Quin elvtársnak az elmondottakban tökéletesen igaza volna akkor, ha egy absztrakt országban, elképzelt közönség előtt játszanánk a filmeket. Minthogy azonban nálunk a tömeg nagyrésze ellenséges beállítottságú, minden haladó szellemű dologgal szemben, természetes, hogy nagy az ellenállás, amivel az orosz filmek terjesztésénél a MAFIRT szembetalálja magát. (...) komoly baj Magyarországon, hogy a közönség nemcsak idegenkedik a haladó szellemű filmekről, hanem az a réteg, amelynek pénze van megfizetni a mozijegyet, szereti a reakciós filmeket”.³⁹⁰

Székely is a korábbi álláspontot hangoztatta: „Véleményem szerint jobb propaganda tíz jó film bemutatása, mint válogatás nélkül nagyobb mennyiségű. (...) Rossz propaganda az, ha olyan filmeket adunk elő, amiktől a közönségnek azzal az érzéssel kell eltávoznia, hogy az orosz filmek rosszak.” A szovjet és

390 Murányi 2005. Jegyzőkönyv a MAFIRT-nál tartott értekezletről, 1947. október 22. 86–94.

a magyar álláspont közti ellentétnek egyik forrása jól látszik itt is – ez már igazából az MSZMT 1946-os szovjet értékelésénél megjelent. A két fél mást akart, máshogy akarta propagálni a szovjet és a szocialista kultúrát. A szovjet félnek a politikai vonal volt a fontos és a mérvadó, míg a magyar jó minőségű szovjet kulturális darabokat akart bemutatni, amik aztán vonzóvá teszik a politikai propagandát is.³⁹¹

A felszólalások idézését még lehetne folytatni – eredmény azonban nem született. Megegyeztek, hogy a Szovexportfilm, a MAFIRT és az MKP egy-egy vezetője üljön össze és tegyenek konkrét javaslatokat a szovjet filmek propagandájának és a felmerülő hibáknak a javítására.³⁹² Ez természetesen nem volt megoldás. Hiába állapították meg, hogy az MKP és az SZKP érdekei ugyanazok, az MKP bevételének egy részét a mozi-
ból szerezte, ott pedig a nyugati film volt a kifizetődő. 1947. januárt 1. és október 31. között 167 játékfilmet mutattak be. Ezek közül 2 volt magyar, 26 szovjet, 6 angol, 89 amerikai, 37 francia, 4 dán, 1 svájci, 1 osztrák és 1 olasz. Vagyis még ekkor is a filmek több mint 50%-át az amerikai filmek tették ki, míg a szovjet 15,56%-ot.³⁹³ Talán pont a szovjet filmek magyarországi forgalmazásán és népszerűsítésén látszik kicsiben a legjobban a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok és a Szovjetunió népszerűsítésének a problémája. Az ilyen méretű problémához képest egy olyan dolog, mint az MSZMT filmszakosztályának megalakulása Balázs Bélával, nem sokat ért.

Ami az MSZMT ekkori történetét illeti, szintén 1947 májusában alakult meg a sport- és sakkszakosztály. A sportosztály elnöke Barcs Sándor, a sakké Flórián Tibor, magyar sakkbajnok volt. A sakkot különösen aktívnak és népszerűnek ítélték meg, augusztusban Alekszandr Kotov és Vaszilij Szmiszlov sakknagymesterek látogattak Magyarországra. Az augusztus nemcsak a két sakkozó látogatása miatt volt jelentős, hanem azért

391 Uo.

392 Uo.

393 Lajta 1948. 225.

is, mert ekkor érkezett az országba az első igazi szovjet kultúrdelegáció a társaság szervezésében (illetve az MSZMT ekkor nyitotta meg a *800 éves Moszkva* c. kiállítást). Az év másik nagy eseménye volt a társaság történetében a szocialista forradalom 30. évfordulója.

Ebben az évben alakult meg a Horizont Könyv és Zeneárúsító Kft. (1947. április), amely a Mezdunarodnaja Knyiga magyarországi képviselője volt, illetve a Gorkij nevét viselő első magyarországi orosz nyelvű könyvtár is (1947. szeptember 25.).³⁹⁴ Az MSZMT (Új Magyar Könyvkiadó) 1947 folyamán is folytatta könyvkiadói tevékenységét (a művek nagy része a forradalom 30. évfordulója alkalmából jelentek meg).³⁹⁵

7. A Jövendő utolsó napjai

A *Jövendő* nem volt egy sikertörténet, az csak még több kiadási veszteséget generált. Háy 1947 márciusában visszatért, mint főszerkesztő, Aranyossi Pált váltva. 1947 áprilisában a számítások alapján havi 73 600 Ft-ba került és 35 000 Ft bevételt hozott. Háy úgy fogalmazott, hogy az újság és az MSZMT úgy élnek egymás mellett, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. Háy megállapította azt is, hogy a lapnak nincs határozott irányvonala, nincs tisztázva, hogy mi legyen a fő tartalma és ki is az olvasóközönsége. Az orosz anyag sokszor a Szovjetunió ismerete nélkül készült, sokszor hibás és unalmas volt. A szerkesztést szintén helytelennek találta, alacsony volt a fizetés is. „Túl kevés és nem a legjobban megválogatott külső munkatárs dolgozik a lapnak, ennek az egyik oka, hogy túl alacsony ho-

394 Magyar Könyvszemle. Tízezer orosz könyv a most megnyílt pesti Gorkij-könyvtárban. *Szabad Nép*, 1947. szeptember 26. A könyvtár utódja a ma működő Országos Idegennyelvű Könyvtár.

395 A kiadott könyvek között megtalálható például Anton Makarenko: *Az új ember kovácsa*, Konsztantyin Szimonov: *Az orosz kérdés*, Alekszandr Beljajev: *A kételtű ember*, A. I. Molodcsikov: *Az ember átalakítja a növények természetét*, N. A. Maximov: *Hogyan küzdjünk az aszály ellen*, Alekszej Tolsztoj: *Nyikita gyermekkor*.

noráriumot fizet, más oka, hogy a lapnak rossz a híre, jónevű írók nem ambicionálják, hogy munkatársak legyenek.”³⁹⁶

Háy elképzelése az volt, hogy a középpontba a szovjet anyagok kerülnek, a magazinszerű anyagok kikerülnek, a fizetést pedig megemelte. A szerkesztőség 10 emberből állt ekkor – 7-en az MKP, 2-en az SZDP, 1 fő pedig az NPP képviselőjében (szerkesztőségi tag volt például Szász Béla, Enczi Endre, Szentgyörgyi Kornél, Gömöri Endre, Hárs László, Örvös János, Garamvölgyi Artúr). A lap terjesztését is elégtelennek találta, hirdetést szintén nem kapott eleget. Ebben viszont a párt segítséget kérte. Az MSZMT-csoportokba szeretett volna egy embert, aki a lap terjesztésével foglalkozik, az MSZMT szervezési és kultúrosztályát pedig kötelezni akarta, hogy minden rendezvény alkalmával szenteljenek figyelmet a *Jövendő* terjesztésének. A tömegszervezetekkel kapcsolatban, elsősorban a szak-szervezetek esetében az az ötlete merült fel, hogy pauszálé előfizetésre lehetne azokat felszólítani. Szintén kérte a pártot, hogy az utasítsa a minisztériumban dolgozó kommunistákat, hogy a lehetőségük szerint gondoskodjanak arról, hogy a minisztériumok, vagy annak egyes intézményei átvegyenek bizonyos mennyiségű *Jövendőt*. Ugyanitt kérte, hogy minden budapesti és vidéki pártszervezet folytasson „*Jövendő* előfizető-toborzási kampányt”. Háy szeretne volna még, ha a párt utasítja a pártlapokat, hogy a *Jövendő*ről a hirdetési kampány idején egy-egy rövid cikket közöljenek, és hogy a párt vállalatai rendszeresen hirdessenek az újságban.³⁹⁷

A lap papírhíannyal is küzdött, ezért a kommunista pártot kérte, hogy hasson Szviridovra, hogy még egy évre papírkészlettel lássák el az újságot, mert „ennek a sikerétől függ a lap élete”. „Tisztában vagyunk azzal, hogy ezt a döntő fontosságú segítséget csak akkor kapjuk meg, ha a párt igen nyomatékosan támogat bennünket.”³⁹⁸

396 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e. MKP Szervező Bizottságának. A *Jövendő* hetilap ügyében. 1947. április 16.

397 Uo.

398 Uo.

A kéréseknek sok eredménye nem lett. Erre egy példa a következő hónapban, 1947. május 6-án született jelentés. Az MSZMT még karácsonykor fordult a Nehézipari Központ-hoz,³⁹⁹ hogy hirdessen a lapban. Onnan a Gazdasági Főtanácshoz utasították. Itt elodázó válaszokat kapott, de nem hirdetést, csak ígéretet: ha legközelebb bármilyen lapban hirdetést talál, akkor ugyanazt a *Jövendő* is megkapja. Háy ezt továbbította is Farkas Mihálynak. Itt megemlítette, hogy Vas Zoltánnal már próbált korábban beszélni az ügyről, de eredményt nem ért el. Az is kiderült, hogy papírszerzés ügyében ígéretet kapott 30 000 kg-ra, amiből kapott 3000-et, de a használható mennyiség 2000 kg volt. „Kérésem, amelyet Szviridovhoz intéztem, hetek óta ott fekszik. Ha most a főtitkárság részéről ajánlás menne Szviridovhoz, az valószínűleg használna.”⁴⁰⁰ A levél tezején olvasható a kézzel írt írás „Kíértésíteni Háyt, hogy lépjen érintkezésbe Kelemennel és kapunk hirdetést!”

Látható, hogy az MSZMT korántsem élvezett akkora prioritást kommunista körökben, mint amekkora feladatot elvártak tőle. A *Jövendő* ráadásul a baráti társaságnak is csak teher volt. Júniusban már Szántó Rezső írt levelet Rákosinak a helyzet tarthatatlanságáról. Az újságot 8300 példányban jelentették meg hetente, ebből 4600 fogyott el. A folyóíratra ő havi 50 000 Ft ráfizetést számolt. Szántó és Háy (tegyük hozzá, hogy helyesen) állapították meg, hogy az újság elszakadt a társaságtól, az akkori formájában alkalmatlan volt, hogy a feladatát ellássa. Szántó felvetette a „hitelét vesztett címének megváltoztatását”, olcsóbb előállíthatóságot, amely a szovjet irodalom, művészet,

399 1946. november 28-án jelent meg a 23500/1946 ME számú rendelet, ami ki-mondta a magyar nehézipar négy legnagyobb vállalatának és azok leány-vállalatainak államosítását, ennek végrehajtásához elrendelte a Nehézipari Központ létrehozását. A négy vállalat: Ganz és Társa, Weiss Manfréd Művek, Magyar Vagon- és Gépgyár, Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. Részletesebben lásd Rácz Béla: A Nehézipari Központ (NIK) szervezeté-nek története, 1946–1948. *Levéltári Közlemények*, 36. 1965/1. 57–137.

400 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő.e. Kondor István jelentése Háy Gyulának. 1947. május 6. Háy Gyula levele Farkas Mihálynak. 1947. május 6.

tudomány, technika stb. népszerűsítését tűzné ki célul. Ehhez az átalakításhoz kérte Szántó az MKP főtítkárság engedélyét, mert az MSZMT gazdasági helyzete nem engedhette meg tovább a veszteséges folyóirat előállítását.⁴⁰¹

Szántó szavait tettek is követték. A *Jövendő* 1947 júniusában nem tudta tovább fizetni az alkalmazottakat. Ilyenkor a társaság utalta ki a szükséges összeget, ezt Szántó azonban megtagadta. Még a kiutalt papír kiváltásához szükséges összeget sem folyósította. Amikor figyelmeztették, hogy a papír már csak két hétre elegendő, és az utalást nem lehet halogatni, akkor csak annyit válaszolt, hogy a „*Jövendő* akkor már csak két hétig jelenik meg”.⁴⁰² A lap megszüntetéséről végül szeptemberben döntöttek, ennek az engedélyezését maga az MSZMT is kérte. A Szovjetuniót népszerűsítő lap utolsó száma 1947. október 31-én jelent meg egy 64 oldalas különkiadással – épp a forradalom 30. évfordulóját ünnepelte.

8. Egy nehéz együttműködés 2.0: Az MKP és az MSZMT

A korábban említett Szántó Rezsőre és az MSZMT-n belüli munkájára érdemes kitérni még. Szántó Rezső 1947-ben tért vissza Magyarországra. 1922–1947 között a Szovjetunióban élt (1936–1938 között a spanyol polgárháborúban harcolt). A múltban már nagyobb szervezői tapasztalatot szerzett a kommunista mozgalomban, azt Magyarországon is próbálta kamatoztatni. Az MSZMT iratai alapján egy energikus, sok ötlettel és határozott elképzelésekkel rendelkező személy képe rajzolódik ki, aki a társaság ügyeiért valóban tevékenykedik. Mint moszkovita, a kommunista vezetésben is előnnyel indult, de maga is nem egyszer kritizálta az MKP-t a hiányosságok miatt.

401 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő.e. Szántó Rezső levele Rákosi Mátyáshoz. 1947. június 9.

402 Uo. Háy Gyula levele Farkas Mihálynak. 1947. június 12.

Szolnoki is megvádolta a szervezetet, hogy a kommunista párt propagandaszervezete. Ezzel nem lehetett egyedül. Szántó az intézkedései alapján valóban azt szerette volna elérni, hogy a kommunista párt jobban támogassa a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot, mert annak a munkájába közel sem kapcsolódott be olyan szorosan. A kommunista párt valóban átvette a vezetést a társaságban, de ezen kívül folyamatosan segítséget kellett kérni (lásd pl. fentebb a *Jövendő* esetét). A helyzet bonyolultsága és kettősége épp ebben rejlik: az MSZMT-ben a kezdetektől fogva ott volt az értelmiségi kezdeményezés, az őszinte szándék és egyszersmind a kommunista törekvések, a kampányra való felhasználás, a szovjetrendszer népszerűsítése. 1947-ben ugyanúgy visszajön a tömegszervezetté alakulás megcélzásának témája.

1947 szeptemberétől folyamatosak a panaszok Szántó részéről. Decemberben már így írt erről: „A Párt helyi szervezetei részéről még mindig megnyilvánuló közömbösség késztet arra, hogy a Központi Vezetőség beavatkozását és segítségét kérjem”. Ennek megindoklására igen érzékletes példák voltak. Zuglóban hónapokig ígérgette a pártszervezet titkára, hogy segíteni fog, majd, amikor az MSZMT megbízottja felkereste, akkor otthagya szobáját és órák múlva tért vissza. A XI. kerületben a kommunista Fáklya klub konkurensét látta az MSZMT-ben és ezért elfojtották a munkájukat. Vidéken szintén voltak hasonló példák, Zalaegerszegre és Ceglédre is panaszkodtak, hogy a szervezetben nincs kommunista. De hasonló volt a helyzet Kecskeméten, Tatán, Sopronban, Ózdon vagy épp Miskolcon.⁴⁰³

Miskolcra azonban néhány mondatnál több is kiderül. Itt Rácz Zoltán MKP-tag volt, aki erkölcsi támogatásért fordult többször a párthoz. 1948 márciusában Szabóné Futó Anna Miskolcon járt ellenőrizni a helyzetet. Ekkora Rácz már lemondott a helyi szervezet vezetéséről. Helyére azonban nem sikerült

403 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e.

új embert találni, mert az elnökséget senki nem akarta vállalni. Az elnökjelölésbe kezdetben Nagy Béla miskolci káder is besegített, ám amikor újabb nevekkkel kellett volna előállnia, a válasza az volt, hogy ő „többet nem tud, különben is nem szívügye az MSZMT, mert úgysem azt csinálja a helyi csoport, amit a párt szeretne”. Szabóné leutazásakor ígéreteken kívül mást nem kapott. Miskolc főispánja, Csacsovsky József (aki 1947 őszétől foglalta el a pozíciót és az SZDP jelöltje volt) 1948 februárjában pártközi értekezletet hívott össze Szabónéval: „A megbeszélte időben a főispáni hivatalban össze is gyűltünk kb. 12-en. Személyesen nem ismertem a megjelenteket, a főispán kérdésére, hogy mindenki itt van-e, igen volt a felelet. Különböző kérdések után, melyekben igen fontos lett volna a párt véleménye: elnökválasztás stb., sor került a pártközi titkárság megválasztására, a kisgazdapárt, parasztpárt azonnal kijelölte e delegáltját, a szakszervezet és szoc. dem. párt ígéretet tett a következő napon való bejelentésre, mire én megkérdeztem kit delegált az MKP, s általános derűtség közepette kiderült, hogy a komm. párt nem képviseltette magát”. Később kiderült, hogy aznap megyei titkári értekezlet volt, és a kommunisták elfelejtették az MSZMT értekezletét.⁴⁰⁴

Szántó Rezső iratai között szintén találunk hasonlókat.⁴⁰⁵ A társaság finanszírozása miatt többször keveredett konfliktusba az MKP-val, állítása szerint „volt egy olyan felfogás, hogy hasonlóak vagyunk egy filatelisták társaságához”. Így többször a párt – vagyis Rákosi – háta mögött próbált pénzt előteremteni, például Ullmann bárónál és más nagytőkéseknel. De Rákosiék arról se tudtak, hogy Szántó a SZEK-től „illegálisan” kapott 100 000 Ft-ot, aminek felhasználásáról személyesen ő döntött.⁴⁰⁶

404 Uo.

405 Ezek az iratok a Politikatörténeti Intézet levéltárában találhatóak meg, azonban kutatásom idején azok nem voltak hozzáférhetőek, az intézet perben állt a magyar kormánnyal a székhelyet illetően. Itt Baráth Magdolna kutatása alapján idézek.

406 Baráth 2014. 61.

Ha a nagyobb képet nézzük, akkor az is látszik, hogy a szovjet vezetés és az MSZMT között is volt ellentét, így a kommunista párt politikai bizottságához is fordultak ez ügyben 1947 szeptemberében. A társaság vezetői és a szovjet követség illetékesei között gyakran alakult ki vita. A jelentés szerint a szovjet követség kérelmei nem álltak összhangban a párt politikájával, az orosz fél például a kolhozrendszer népszerűsítését sürgette. Így arra kérték Révait, hogy magyarázza el, az „MSZMT a magyarok szovjetbarát társasága és ennek megfelelően a magyar helyzetnek megfelelően kell elvégeznie népszerűsítő munkáját”.⁴⁰⁷

A nemzetközi színtéren ekkorra már az amerikai–szovjet szövetség is felbomlott, a korábbi érdeellentéteket már nem tudták diplomáciai úton megoldani. A szakítást végül is az 1947. márciusi Truman-doktrína⁴⁰⁸ és az 1947. júniusi Marshall-terv⁴⁰⁹ okozta. Az 1947. szeptemberi Kominform megalakulásán Zsdanov meghirdette a két tábor elméletét. Ezzel kezdetét vette a hidegháború egyik leglátványosabb szakasza. A szovjet modellhez való igazodás megkezdődött, ezzel együtt az MKP „nacionalista elhajlásának” SZKP általi kritikája szintén. Ezek olyan fontos események a nemzetközi politikában, amelyek aztán évtizedekig hatással voltak a magyar fejlődésre – és így természetesen az MSZMT mozgásterének korlátait is kijelölték.

Decemberben G. Ja. Korotkevics, az SZKP Külföldi Tájékoztatási Osztályán a magyar referatúra vezetője is jelentett a magyarországi propagandáról. Ebben bírálták Bolgár Elek: *A Szovjetunió. Terület és népesség. I. kötet* munkáját. Azt úgy értékelték, mint ami a Szovjetuniót elmaradott országgént mutatja be és vademberek lakják. Kozocsa Sándor 1947-ben adta ki *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája* c. művét, de ezt is elmarasztalták, mert hiányos és „hibás” („szovjetellenes”) volt. Abban Avar-

407 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő.e.

408 A doktrína a Szovjetunió elleni feltartóztatás politikáját jelentette.

409 II. világháború utáni amerikai segélycsomag Európa gazdaságának fel-lendüléséhez. Politikai célja volt egyben, hogy a kommunista pártok és a szovjettel való együttműködést visszaszorítsa.

csenko, Ahmatova, Zosczenko, Tretyakov, Kollontaj, Pilnyak műveit is megjelölte Kozocsa.⁴¹⁰ De bekerült még a könyvbe Theodor Plievier író is, a *Sztálingrád* c. regény szerzője, aki élt ugyan a Szovjetunióban, de 1947-ben Németország amerikai zónájába szökött.⁴¹¹ A végén elmarasztalták a magyarországi szovjet szerveket és az MKP-t is. A párról ki is mondták, hogy annak vezetői irányítják az MSZMT-t, mégsem fordítanak kellő figyelmet a Szovjetunió propagandájára.⁴¹²

Egy másik decemberi jelentésben szintén megjelent a kommunista párt és a társaság kapcsolata. Ebben a szovjet fél azzal vádolta az MKP-t, hogy az azért se népszerűsíti a Szovjetuniót, mert félnek, hogy megvádolják az orosz ügynök vádjával. Kevésellték az orosz hírek és filmek mennyiségét, illetve kritizálták a párt vezetőit, hogy azok nem támogatják kellőképpen az MSZMT-t.⁴¹³

9. Szovjet kulturális delegáció Magyarországon – a „magyar–szovjet barátság” problémája

1947 augusztusában érkezett Magyarországra az első szovjet kulturális delegáció. Nem ők voltak ugyan az első szovjet művészek az országban – lásd Emil Gilelsz vendégszereplését 1946 nyarán, a VOKSZ-delegáció keretében –, de ez volt az első kulturális delegáció hazánkban: Olga Lepesinszkaja (prima-balerina a Bolsojban), Jelizaveta Gilelsz (hegedűművész), Vik-

410 G. Ja. Korotkevics feljegyzése V. V. Mosetov, az SZK(b)P KB osztályvezető-helyettese számára a Szovjetunió magyarországi propagandájáról. Moszkva, 1947. december 3-a előtt. Vida István: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 299–301.

411 Pliever ugyan Németországban született, de 1933-ban a Szovjetunióba emigrált és elvesztette német állampolgárságát. Valószínű így, hogy később szovjet állampolgárságot kapott.

412 Uo. 301.

413 V. Mosetov: Tájékoztató jelentés az MKP tevékenységéről Sztálin számára. 1947. december 9. Izsák–Kun 1994. 239–248.

tor Merzsanov (zongorista), Jurij Kondratov (balett-táncos), Anton Makarov (zongorista), Valerija Barszova (vezető koloratúraszoprán énekesnő a Bolsojban) és Pavel Liszician (vezető bariton operaénekes).⁴¹⁴

Ők mind Szovjetunióban ismert és elismert művészeknek számítottak. Voltak más szovjet zenészek és fellépők, akik nagyobb nemzetközi elismertséggel bírtak (pl. David és Igor Ojsztrah, Szvjatoszlav Richter, Maja Pliszeckaja), később ők is eljutottak Magyarországra a Rákosi-korban, bár jellemző módon csak azután, miután a Nyugaton vagy más szocialista országokban már felléptek. Ugyanígy ez a küldöttség is Prágából érkezett (ahol David Ojsztrah 1946-ban, 1947-ben, 1949-ben és 1950-ben is járt, Magyarországra 1949-ben jutott el először).

Az sem véletlen, hogy ez a küldöttség zenészekből és operaénekesekből állt, vagy hogy épp Kodályt akarták annyira a Szovjetunióba utaztatni. A Szovjetunió a korai hidegháborúban a zenészekkel tudta legjobban felvenni a kulturális hidegháborús versenyt a Nyugattal szemben (aztán ehhez társult a sakkverseny, majd később az Olimpia). A szovjet zeneszerzők Nyugaton népszerűségnek örvendtek, és általában a nemzetközi zenei versenyeken igen jó helyezéseket értek el.⁴¹⁵

Az MSZMT úgy értékelte, hogy mindennek jelentősége nemcsak abban állt, hogy nem csak a zeneértő közönség előtt tartottak előadásokat, hanem munkásvidékekre is ellátogattak, ahol díjtalanul mutatták be a „magasfokú szocialista és szovjet művészetet”. Augusztus 21-én a Nemzeti Színházban léptek fel, a közönség soraiban megjelent Tildy Zoltán, Szviridov, Puskin követ, Zamercev (Budapest városparancsnoka), Hewlett Johnson, a Canterbury érsek helytartója, aki épp az országban tartózkodott az MNDSZ meghívásának eleget téve. Ez az előadás 22-én és 23-án is megismétlődött, 25-én pedig

414 *Szabad Nép*, 1947. augusztus 17. Megérkeztek a szovjet művészek.

415 Kirill Tomoff: *Virtuosi Abroad Soviet Music and Imperial Competition during the Early Cold War, 1945–1958*. Cornell University Press, Ithaca–London. 2015. 7., 12.

a Zeneakadémián Barszova és Liszician tartott ária- és dalestet. Másnap Gilelsz adott hangversenyt. Lepesinszkaja a csepeli munkásgyár előtt lépett fel, Kondratov pedig a Vígszínházban mutatkozott be. Augusztus 28-án Viktor Merzsanov szólóhangversenyt tartott a Zeneakadémián. A művészcsoporthoz számára fogadást adott Tildy Zoltán, Dinnyés Lajos és Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is, aki valamennyi művésznek átadta a „pro arte” emlékérmét. A jelentésben olvasható még, hogy figyelembe kell venni azt, hogy ez volt az első művészcsoporthoz, amelynek szereplése alapján a magyar közönség megismerkedhetett a szovjet kultúrával, a művészek mind a szovjet iskola neveltjei. Ez alapján Lepesinszkaja és Merzsanov fellépései voltak a legnépszerűbbek. „A szovjet vendégek szereplésének nagy morális és politikai jelentősége is van, hiszen 25 esztendőn keresztül a magyar nép teljesen el volt zárva a kultúrától. (...) minden reményünk megvan arra, hogy a kölcsönös látogatások elszakíthatatlanná teszik a magyar és szovjet nép közötti barátságot.” A „barátságnak” azonban ára is volt. Az MSZMT kiadása 162 951 Ft-ra rúgott, ebből 106 000 Ft jött vissza (úgy, hogy 50 000 Ft-ot a kultuszminisztériumtól kapott).⁴¹⁶

A kulturális delegációk végső soron azonban nem a kulturális kapcsolatokat erősítették, hanem a „magyar–szovjet barátságot”, a szovjet kultúra és a szocialista rendszer felsőbbrendűségét voltak hivatottak népszerűsíteni. Az MSZMT a jelentésében szintén a morális és politikai jelentőségre hivatkozott.⁴¹⁷ Ahogy a korban a magyar–szovjet kapcsolatok nem értékelhetők hagyományos diplomáciai kapcsolatként, úgy a kulturális kapcsolat sem. Az már 1945-től a magyar–szovjet barátság narratívájában működött. (Persze a kezdeti időszakban valóban volt egy őszinte érdeklődés, ezt épp az MSZMT megalakulása is mutatja). Ez a barátságprojekt egy nagyon tág

416 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e.

417 Uo.

fogalom volt, lefedte a szocialista világon belüli nemzetközi kapcsolatokat: a kulturális kapcsolatokat, személyes találkozókat, orosz nyelvtanulást, gazdasági megállapodásokat stb. – minden megállapodás és találkozás a barátságot erősítette a propaganda nyelvén. 1945 és 1948 között kulturális téren ez a szovjet és szocialista kultúra exportját jelentette.

A szovjet film-, zene- és irodalmi exportnak lett volna hivattott az új barátságot bemutatni a magyar lakosságnak. Ez a hidegháború kezdetével egyben a nyugati kultúrával szembeni harcot és annak kiszorítását is jelentette, a szocialista életmód felsőbbrendűségének hirdetését. De már láttuk a több konfliktusforrást. Így például a szovjet fél számára a mennyiség volt meghatározó a minőség helyett, a politikai, propagandisztikus darabok bemutatását szerették volna a szórakoztató helyett. Applebaum megállapította, hogy a „csehszlovák–szovjet barátság” éppen a csehszlovák nacionalizmust segítette, elsősorban a németellenességgel szemben, de volt benne egyfajta kultúrfőlény is. Ugyan a csehszlovák és a magyar lakosság máshogy viszonyult a Szovjetunióhoz, ez a kultúrfőlény azonban Magyarországon is jelen volt. Az MSZMT jelentése azt is mutatja, hogy a delegációra úgy tekintettek, mint egy élő bizonyítékra, ami a szovjet és szocialista kultúra fejlettségét mutatja meg. Vagyis itt még nem is a szovjet kultúra felsőbbrendűségéről van szó, hanem egyáltalán annak alátámasztásáról, hogy az is van olyan fejlett, mint például a magyar.

Így az 1947. augusztusi kulturális delegációt is ennek a kontextusában kell értékelni. Az első igazi szovjet kulturális delegáció járt az országban, amely a szovjetrendszer (is) hivattott volt népszerűsíteni, a feljegyzés is kiemeli, hogy nemcsak a zeneértő, hanem a „fontos munkásvidékeket” is meglátogatták, ahol díjtalanul mutatták be a „magasfokú szocialista művészetet”, illetve, hogy „a magyar közönség meggyőződhetett a szovjet művészet magas fokáról, annál is inkább, mert a vendégművészek mind a szovjet iskola neveltjei. (...) A szovjet művészek legutóbbi vendégszereplése kétségtelenül nagyban elősegítette a két nép baráti közeledését és minden reményünk

megvan arra, hogy a kölcsönös látogatások elszakíthatatlanná teszik a magyar és a szovjet nép közötti barátságot.”⁴¹⁸

Ezután nem sokkal az első magyar kulturális delegáció is ellátogatott Moszkvába, novemberben pedig az MSZMT a forradalom 30. évfordulóját ünnepelte. Erre létrehozta egy 100 tagú szervező bizottságot, amelyben a kormány tagjai, a pártok vezető politikusai is szerepeltek. Ez egy országos szintű rendezvény volt, a különböző bizottságok és a kinevezett MSZMT-biztos mellett szerepet kaptak országos intézmények is, mint például a Nemzeti Múzeum, Opera, Írószövetség, Zeneművészeti Főiskola, Közoktatásügyi Minisztérium, Műegyetem stb. Az MSZMT-nek két feladatot adtak: saját rendezvények szervezését és más egyesületek anyagellátását. Egyben ezzel az ünnepséggel tartotta meg az MSZMT a II. kongresszusát is (amelyet a forradalom 30. évfordulójának ünneplését tárgyaló tervezetben a szovjet–magyar barátság kongresszusának is hívtak).⁴¹⁹

10. A II. kongresszus

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1947. november 7–8-án a Zeneművészeti Főiskolán tartotta meg II. kongresszusát. Szemerényi Oszvald ismertette a társaság munkáját. Megemlítette, hogy a tagság körülbelül 600 000 főt tett ki. 1947-ben havonta kb. 850 előadást tartottak, aminek 14 000 hallgatója volt. A csoportok száma 84-ről 114-re nőtt. Szemerényi beszámolója végül is nagy részében a majdnem egy évvel azelőtti jelentés megismétlése volt. Ez szintén arról árulkodott, hogy mennyire lelassultak a kapcsolatok, a társaság munkája ellaposodott, az alulról való támogatottságnak nem engedtek helyet, a még jelen

418 MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 6. ő. e. Összefoglaló jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság működéséről 1947. május 1-től szeptember 1-ig bezárólag.

419 MNL OL M-KS 274. f. 21. cs. 67. ő. e. Javaslatok a Szovjetunió fennállása 30. évfordulójának megünneplésére, 1947. október.

lévő nem kommunista értelmiségnek már csak reprezentatív szerepet hagytak. Ezen, a viszontagságok ellenére pozitív hangulatú beszámolónál azonban beszédesebb számunkra, hogy kik voltak a vezetőség és az elnökség tagjai.

A díszelnök maradt Szent-Györgyi Albert (bár már nem volt az országban), az elnök Rusznyák István, főtitkárnak Szemerényi Oszvald helyett Szántó Rezsőt választották. A főtitkár-helyettes az általunk már jól ismert SZDP-tag, Szolnoki András maradt. Elfogadták Szántó javaslatát, miszerint az MSZMT fővárosi és vidéki szervezetei keressék az együttműködést mindazokkal a kulturális és társadalmi szervezetekkel, amelyek készek a magyar–szovjet barátsággal foglalkozni. Az elnöki tanács tagjai szintén változtak. 1945-ben még csak közel 50 fős volt, erre a kongresszusra már 151 főt tett ki. A korábban értelmiségieket felölelő tanács jócskán felhígult politikusokkal, például a Gerő, Rajk és a Rákosi házaspárokkal.⁴²⁰ Ezzel párhuzamosan több korábbi értelmiségi MSZMT-tag 1947–1948-ban külföldre emigrált: Beznák Aladár, Zilahy Lajos, Szent-Györgyi Albert, Alföldi András, Bay Zoltán, Bárdos Artúr,⁴²¹ Békésy György,⁴²² valamint a kongresszusi főszónok, Szemerényi Oszvald. Ez egy kis része volt az akkori értelmiségi emigrációnak. Szent-Györgyiné például az utolsó lökés barátja és üzlettársa, Ráth István letartóztatása jelentette. Ráthnak jelentős érdekelt-

420 Uo. 238–241.

421 Bárdos Artúr (1882–1974) színházi rendező, dramaturg, a Belvárosi Színház alapítótagja. 1945-ben tagja lett az SZDP-nek. 1948-ban elutasította, hogy Ilja Ehrenburg: *Oroszlán a piactéren* c. darabját színre vigyék („a darabért sem anyagi, sem művészi szempontból a felelősséget vállalni nem tudom, minthogy ez egy kitűnő regényíró és publicista rossz színdarabja. Tiltakozásom e semmibevétele, egyszerűen válasz nélkül hagyása, szerződésbeli jogaimnak flagrns megsértése. És ezek a méltatlanságok éppen olyan színházi év után fokozódnak fel elviselhetetlenné, mely politikai és művészi szempontból is példaszzerű volt, anyagilag pedig az összes hasonló méretű színházak közül rekorderedményekkel emelkedett ki.”). Ezután Amerikába költözött fiához. Lásd még Gajdó Tamás: *Direktorsors Magyarországon. Bárdos Artúr-dokumentumok. Színház*, 1991/5. 24. évfolyam. 45–48.

422 Békésy György (1899–1972) biofizikus. 1961-ben orvostudományi Nobel-díjat nyert.

ségei voltak a gyógyszeriparban, a tudóssal 1946-ban együtt alapították a Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Vállalatot. Amerikai importból pl. elsőként forgalmaztak az országban penicillint. A kommunista párt meg is vádolta a vállalatot, hogy nyereszkeskednek a gyógyszeren – ami a gyógyszergyárak államosításának előkészítése volt. Mikor Szent-Györgyi Svájcban járt, Ráthot letartóztatták. Szent-Györgyi onnan intézkedett, hogy barátját elengedjék, aki ezek hatására turistavízumot kért és kapott, s követte őt Amerikába.⁴²³

Ezen a kongresszuson talán kevésbé szembetűnők a személyi (és a mögöttük rejlő) változások az elsőhöz hasonlítva, de van minőségbeli különbség. Szemerényi elavult (és a végzett tevékenység alapján mégis aktuális), 10 hónapos beszámolója, az értelmiségi elvándorlás, a célkitűzések jól mutatják, hogy a civil társadalmi kezdeményezés már nincs jelen. 1947-re filmbemutatókra és előadásokra redukálódott a társaság tevékenysége (illetve felvetődött az az ötlet is, hogy a társaság bővüljön bányászszakosztállyal). Ezzel elkezdődött az MSZMT harmadik, egyben utolsó szakasza.

423 Tasiné Csúcs Ildikó – Tasi Attila: Egy tragikus tévedés és következményei: A szocialista cenzúra kihúzásai Szent-Györgyi Albert önéletrajzi írásaiából. *Szeged: a Város folyóirata*, 28 (1) 42–48.

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, 1948–1949⁴²⁴

1. Formalista elhajlások a zenei életben

1948. február 18-án Moszkvában Dinnyés Lajos miniszterelnök és Molotov külügyminiszter aláírták a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést. A szöveg alapján egy esetleges német vagy annak szövetségeseinek támadása esetén közösen fellépnek, közösen részt vesznek olyan nemzetközi akciókban, ami elősegíti a békét, egyeztetnek a mindkét félt illető nemzetközi kérdésekben és segítik az egymás közötti gazdasági és kulturális kapcsolatokat. Valójában azt a célt szolgálta, hogy az megakadályozza Magyarország bármiféle szovjetellenes szövetségi rendszerhez történő csatlakozását.

1948 februárjában azonban más is történt a Szovjetunióban. Egy újabb támadás indult a művészek, ekkor a zeneszerzők ellen. Egy zenetanácskozási ülés után a KB határozatot hozott V. Muradeli *Nagy Barátság* című operájáról. Ez természetesen csak ürügy volt. A zenei élet nagyobb szabadságot élvezett, mint a többi művészeti ág. Sostakovics már 1936-ban megkapta a formalizmus vádját, itt ugyanaz jelent meg. A határozat kimondta, hogy a szovjet zeneszerzők formalista zenét

424 A hiányos levéltári források miatt, illetve amiatt, hogy az MSZMT nem rendelkezett saját sajtóval 1947 novembere és 1948 májusa között, ebben a fejezetben elsősorban a társaságon keresztül mutatjuk be egy-egy problémakört. Az MSZMT új hetilapja, az *Új Világ* 1948. május 14-én indult útjára és 1956-ig működött. Az intézményre 1948 őszén figyel fel az MDP, ekkor már több adat áll rendelkezésünkre.

komponálnak, a „szovjet zeneszerzők egy része még nem szabadult meg a burzsoá ideológiai csökevényektől, amelyeket a korabeli nyugat-európai és amerikai dekadens zene hatása táplál bennük”. Hat szerzőt ki is emeltek név szerint: Dmitrij Sosztakovics, Szergej Prokofjev, Nyikolaj Mjaszkovszkij, Aram Hacsaturján, Visszarion Sebalin és Gavril Popov. Műveiket ezután nem adták elő, a „helyes” alkotás és önkritika után azonban vissza lehetett térni a művészeti életbe (és vissza is tértek). Ahogy Zsdanov fogalmazta, a szovjet zeneszerzőknek nemcsak zeneileg, hanem politikailag is éles fülűnek kellett lenniük.⁴²⁵

Ami a mi témánk szemszögéből érdekes, az az, hogy a határozat a magyar zenei életet is megosztotta, a vitában az MSZMT is részt vett. A határozatról beszámolt a *Szabad Nép* és az *Új Szó* is, Szervánszky Endre⁴²⁶ zeneszerző is kiállt a határozat mellett egy február 22-i cikkében. Szervánszky rögtön az elején elhárítja azt a problémát, hogy az SZKP beleszólt a művészeti életbe: ott a kulturális élet, így a zene is közügy. A magyar közvéleményben talán a legnagyobb visszhangot a népzene figyelmén kívül hagyása (a „néptől való elszakadás”) kapta. Sosztakoviccsal szemben a vádat jogosnak tartja, mert nála a „népzene hatásának nyoma sincs és művészete a nyugat-európai utóromantikus zene késői hajlása”. Prokofjev munkáját úgy értékeli, ami „nem mentes az intellektuális vonásoktól”, Mjaszkovszkij pedig típusa a „formalista zeneszerzőnek”. Min-tának felhozta Glinkát, Borogyint, Csajkovszkijt, Rimszkij-Korszakovot és Muszorgszkijt.⁴²⁷ A vitának egy másik visszatérő eleme és magyar vonulata a Bartók–Kodály-páros és fogadta-

425 Felszólalás a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán az SZK(b)P Központi Bizottságában. In A. A. Zsdanov: *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Szikra, Budapest, 1949. 81–82.

426 Szervánszky Endre (1911–1977) zeneszerző, zenepedagógus. Az 1930-as években bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba. 1948-tól haláláig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem tanára. A Jad Vasem 1977-ben posztumusz Világ Igaza díjban részesítette.

427 *Szabad Nép*, 1948. február 22. Formalizmus, hagyomány, népzene.

tásuk.⁴²⁸ Szervánszky a cikkében meg is jegyezte, hogy Bartók munkájában formalista elemek vannak.

Ez a magyar zeneéletet is megbolygatta, még az MSZMT is tartott róla egy ankétot (sajnos csak a híradás maradt fenn erről) márciusban. Azon felszólalt Szabó Ferenc, Kadosa Pál, Mihály András, Szervánszky Endre, Hernádi Lajos, Vásárhelyi Zoltán, Kelen Hugó, Gát József, Lenkei Lajos és a zenekomponáláshoz kevésbé értő Szmirnov szovjet követségi tanácsos is. A határozat ismertetése szovjet szempontok alapján történt meg, Szmirnov szerint a bírálat nem parancs, mindössze „fel akarja ébreszteni a fokozottabb felelősségérzetet és a nép iránti nagyobb kötelességtudatot”.⁴²⁹

Ezután Mihály András⁴³⁰ is közölte véleményét. Legnagyobb csoportként azokat említette meg, akik értetlenül álltak azelőtt, hogy a szovjet kommunista párt beleszólt a művészeti életbe és úgy gondolták, hogy ez a művészet szabadságának megsértése. „A vita tehát főleg két kérdés körül alakult ki. Az első, vajon a Bolsevik Párt határozata megsértését jelenti-e a művészet szabadságának, második, vajon a határozatnak elvileg igaza van-e, vagy nem.” Mihály a rövid történeti elemzésében végül is arra jut, hogy szükség volt erre a határozatra.⁴³¹ Ugyanúgy megemlíti Bartók és Kodály nevét, de nála mindkettő pozitív elbírálásban részesül a népdalgyűjtés miatt, a német párjának nevezte meg Paul Hindemithet, oroszoknak pedig Sztravinszkijt. A külföldön élő Sztravinszkij ekkor már rég tiltottnak számított a Szovjetunióban, a határozat csak egy újabb

428 Bartók 1939-ben emigrált Amerikába, ahol 1945-ben meghalt. Kiválása a zenei életből Magyarországon nem volt éles, Kodály népszerűbb volt. Utóbbi egyben pedagógus is volt, ez az ismertségét szintén segítette. *A csodálatos mandarin* c. operát 1945-ös bemutatása után csak 1956-ban vitték újra színpadra.

429 *Szabad Nép*, 1948. március 24. „A bírálat célja: felébreszteni a nagyobb kötelességtudatot”.

430 Mihály András (1917–1993) zeneszerző, karmester, gordonkaművész, egyetemi tanár. 1978–1987 között az Operaház igazgatója.

431 *Fórum*, 1948. 3. évfolyam, 3. szám Mihály András: *Harc a formalizmus ellen*. 236–238.

bírálat volt számára. Ez is mutatja, hogy talán a magyar zeneszerzők se voltak tisztában teljesen a formalizmus vádjával és következményeivel. A határozatot végül úgy értékelte, hogy az amennyire alkalmas, hogy hadüzenet legyen a formalizmus ellen, annyira alkalmatlan az irányított művészetre, az egy konstruktív bírálat, a „szovjet kritikusok szervilis magatartásának” megbélyegzése.⁴³² A gyakorlati megvalósulás azonban nem igazolta a zeneszerző szavait.

Vargyas Lajos⁴³³ az MSZMT ankétja után szintén tollat ragadott. Ő is megemlítette, hogy a határozat akkora port kavart, hogy még az MSZMT székhelye is teltházas volt az eseménykor: „Az ankét viszont a Szovjetunió felől tárgyalta a kérdést; a kommunista párt jelentékenyebb muzsikusai magyarázták meg a közönségnek a határozat háttérét és valódi értelmét – részben saját kételyeik feloldására is. Mindez arra mutat, hogy aggályok, ellentmondó vélemények élnek közvéleményünkben a számunkra annyira fontos művészeti élet további alakulása tekintetében. A szocialista világnézet előtörése ugyanis magával hozza, hogy döntően új állásfoglalások érvényesülnek az egész művészeti élettel szemben. Nem mellékes tehát, hogy *milyen helyzetkép* alapján történik egy ilyen állásfoglalás és hogy *milyen értelmezést* nyernek nálunk a Szovjetunió viszonyaira alkalmazott megállapítások?” (kiemelés eredetiben)⁴³⁴ Vargyas a népzene hiányában Magyarország és Szovjetunió között hasonlóságokat vélt felfedezni, azonban Bartók és Kodály népdalgyűjtő tevékenysége okán úgy gondolta, hogy a helyes irány Magyarországon már megindult, a szovjet határozatot úgy értékelte, ami most csak hivatalos közreműködéssel igyekszik azt egyengetni.⁴³⁵

432 Uo.

433 Vargyas Lajos (1914–2007) népzenekutató, folklorista. Dolgozott a Budapesti Egyetem Néprajz Tanszékén, a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályán, a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjában és a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében.

434 Vargyas Lajos: Zene és közösség. *Válasz*, 8. 1948/4. 336–346.

435 Uo.

Az MSZMT új lapjában, az *Új Világban* kialakult egy vita. 1948. május 28-án jelent meg Lányi Viktor véleménycikke,⁴³⁶ melyben teljes mellszélességgel kiállt a határozat mellett, azonban Vargyassal abban nem értett egyet, hogy a magyar helyzet olyan jó lett volna. Az írásból az is kiderült, hogy az MSZMT ankétján voltak ellenvetések.

Ami azonban érdekes, az a június 18-án megjelent szám, Lányi cikkéhez Szabolcsi Bence⁴³⁷ és Szervánszky Endre szolt hozzá, majd hozzátették Szabó Ferenc⁴³⁸ reakcióját is véleményük megcáfolására. A szerkesztőség már az írás elején közölte, hogy nem értenek egyet sem Szabolcsi, sem Szervánszky érveivel, sőt „nézeteik teljes egészében ellenkeznek nézeteinkkel”.⁴³⁹ Ezért is kérte fel a lap Szabót válaszra. Szabolcsi a cikkében három pontot jelölt meg aggodalomként: a formalizmus fogalmát („teljesen tisztázatlan, tehát minden szűklátókörű szekta, minden személyes indulat, minden szellemi gyávaság visszaélhet vele”), az elvi elzárkózást („minden műveltség, akarva-akaratlanul, az előbbieket folytatja”), a határozat a szovjet zeneszerzők műveinek színvonalcsökkenését hozhatja el („ne akarjuk mindenáron felmenteni a közönségünket a szellemi erőfeszítés kötelessége alól – s ha mindenütt a munka parancsát hangoztatjuk, ne neveljük épp a zene hallgatásában szellemi renyheséget és munkátlanságot!”). Szabolcsi azzal fejezte be gondolatmenetét, hogy ha az állam egymáshoz akarja nevelni a művészt és a társadalmat, akkor szabadítsa fel a művész

436 *Új Világ*, 1948. május 28. A szovjet zene megújulásának magyar tanulmányai.

437 Szabolcsi Bence (1899–1973) zenetörténész, művészettörténész. A magyar zenetudomány és zenetörténetírás egyik legmeghatározóbb képviselője, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zenetudományi tanszékének és szakjának alapítója. Szintén alapítója volt az MTA Bartók Archivumnak.

438 Szabó Ferenc (1902–1969) zeneszerző. Az 1920-as években bekapcsolódott a munkásmozgalomba, 1932-ben emigrált Moszkvába. A II. világháború kitörésekor önként beállt a Vörös Hadseregbe. 1945-ben hazatért, a zsdanovi elveket igyekezett a magyar kulturális életben is érvényesíteni.

439 *Új Világ*, 1948. június 18. Az „Új Világ” zenei vitája.

alkotókedvét, a művész kezdeményezését kell elfogadnia és nem vele az átlagízlést kiszolgáltatni.⁴⁴⁰

Szervánszky már a határozat megjelenésekor egyetértett azzal. Az „alapvázát” még mindig helyesnek tartotta, azonban azóta talált problémát: a magaskultúrájú modern zene és a széles zenekedvelő tömegek ellenállása. Ezzel ő is felhozta a formalizmus fogalmának széles körű értelmezési lehetőségét: „Mit tartok én formalista zenének? Természetesen az olyan muzsikát, ami nekem nem tetszik. Helyes volna, ha ezt a fogalmat minél előbb tisztáznánk, mert így olyan bűvös szó, aminek az élet mindenki az ellen a szerző ellen fordítja, aki neki nem tetszik”. A közérthetőség és annak megértésének problémája nála is megjelent, ő is ezt a nép műveltségének felemelésében látta megoldani.⁴⁴¹

A szerkesztőség által felkért Szabó Ferenc válaszolt az elenvetésekre. Véleménye szerint a formalizmus fogalma tisztázva van és a szocialista politika előretörésétől nem kell félni, az ellentéte a fasiszta világnézetnek. Érti a félelmet, hogy a határozat alapján megvan az esélye a gátlástalanok és tehetségtelenek előre törésének, de épp a marxista–leninista világnézet ezt nem engedi. Végezetül megjegyezte, hogy hiszi, idővel Szabolcsi és Szervánszky aggodalmai eltűnnek a tényeknek köszönhetően.⁴⁴²

Ez a vita még a július 2-ai számban is folytatódott.⁴⁴³ Ebben Szervánszky Endre hozzászólását és Szabó Ferenc válaszát közölték. Szervánszky szerint a zenei formalizmus fogalma továbbra sincs tisztázva és az irodalmi formalizmus nem alkalmazható a zenében. Szerinte a zenének nincs konkrétan megfogalmazható tartalma, azt csak érezni lehet, nem pedig szavakkal kifejezni. „Ha el is fogadom Szabó Ferenc megállapítását a zenei formalizmus lényegéről, akkor sem lettem okosabb.

440 Uo.

441 Uo.

442 Uo.

443 *Új Világ*, 1948. július 2. Az „Új Világ” zenei vitája.

Az elméletben megegyezhetem, de a gyakorlati kivitelezésben már súlyos ellentét lehet közöttünk.”⁴⁴⁴

Szervánszky azzal zárta hozzászólását, hogy a szovjet zenei határozat mindenkinek felnyithatja a szemét, hogy a „zenész a társadalmi közösség felelős tényezője” és tervszerű munkával kell kiépíteni a közösség és a művészet közti kapcsolatot. Feltette azt az ötletet, hogy hívjanak össze egy zeneszerzőkből álló bizottságot, ami, ha kell, hónapokon vagy éveken át folytathat vitát a határozatról, majd el is kezdi a tömeg zenei nevelését. Végezetül Szabó figyelmébe ajánlotta a *Szabad Nép* június 20-i számában megjelent, „Jobb- és baloldali hibák a marxista irodalmi kritikában” című cikket Keszi Imre tollából.⁴⁴⁵

Szabó szerint nincs külön irodalmi formalizmus, nincs alapvető különbség a zene és az irodalom társadalmi megítélése között: „minden művészet, így a zene is – egy bizonyos kor társadalmi viszonyainak hatása alatt alakult ki olyanná, amilyen”. A jó zeneszerző pedig kifejezi korának lelki, érzés- és gondolatvilágát, mint a festő, író és szobrász. Ezzel pedig le is zárult ez a vita, legalábbis az *Új Világ* hasábjain.⁴⁴⁶

Ahogy a kulturális kapcsolatok, úgy ez a téma is nagyobb volt az intézménynél, azonban, hogy helyet biztosított a vitának, az helyes döntésnek bizonyult. Külön érdekes az, hogy míg a politikai átalakulás az utolsó szakaszban volt, például az MKP magába olvasztotta az SZDP-t, 1948. június 12-én létrejött az MDP, 1948. július 1-jén a *Szabad Nép* címlapján megjelent a jugoszláv szakítás – a JKP elítélése mellett az MDP rögtön kiállt –, addig egy szovjet kulturális életet érintő határozatról és annak magyarországi vonatkozásáról nyilvánosan folyt vita.⁴⁴⁷ Az írások alapján az MSZMT ankétján is voltak, akikben két-

444 Uo.

445 Uo.

446 A július 16-i számban egy Paál Viktor nevű olvasó feltette azt a kérdést, hogy mit értenek (zenei) formalizmus alatt a marxisták. A név nélküli válasz készséggel és röviden kifejtette a formalizmust, a realizmust és a szocialista realizmust. Arról nincs adat, hogy valóban olvasói levélről van-e szó vagy szerkesztői „megoldásról”. *Új Világ*, 1948. július 16. Válaszolunk.

447 *Szabad Nép*, 1948. július 1. Az egységes szocialista front és Jugoszlávia.

ség támadt az állam művészetbe történő beavatkozásától. Az *Új Világ* cikkei szintén ezt tükrözik. Szintén figyelemreméltó, hogy a vita a zenei szakmabeliek között folyt le. Az idő azóta igazolta Szervánszky és Szabolcsi félelmét, de a vita igen fontos kérdéseket vetett fel: magaskultúra és a tömegízlés kérdése, a nép kulturális felemelése, a művész feladata. Miközben persze a határozat csak a hatalom szolgálatát akarta elérni.

Ekkora már az MDP uralta a politikai életet, a kultúra államosítása és a nyugati kapcsolatok kiszorítása szintén folyamatban volt. Ez azonban még nem jelentette a szocialista realizmus bevezetését. Ekkor még a szovjet kultúra mennyiségbeli biztosítása volt a cél. Ugyanebben az időszakban L. Baranov, az SZK(b)P KB osztályvezető-helyettese 1948. június 1-i levelében Mihail Szuszlovnak⁴⁴⁸ jelentett az MDP programjáról, melyet több szempontból is elmarasztaltak. A mi szempontunkból, ami fontos, hogy helyeselték a marxizmus–leninizmus ideológiáját, de még itt is megjelölték, hogy a magyar viszonyoknak megfelelően. Kritizálták, hogy a párt viszonyát a művészethez homályosan fogalmazza meg: „A párt kifogásolja a l’art port l’art [sic!] művészet reakciós, burzsoá elvét, olyan művészetet követel, amely magas színvonalú, a valóságot, azaz a nép életét és harcát ábrázolja, amely az igazságot keresi, és a demokratikus népi eszmék győzelmét hirdeti.” Az „igazságkereső művészet” megfogalmazással nem voltak elégedettek, mert úgy gondolták, hogy az alkalmas a formalista megnyilvánulásokra. Egyben azt is kimondták, hogy az MDP nem hirdetett harcot a szocialista realizmusért. Ezek a kritika után is ebben a változatban kerültek bele a végleges programba.⁴⁴⁹

448 Mihail Szuszlov (1902–1982) 1947–1948-ban az agitációs és propaganda-munka felelőse.

449 Észrevételek az MDP programnyilatkozatához. 1948. június 1. Izsák-Kun 1994. 267–270.

2. Guszev és az MSZMT esete

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc a mai napig a magyar nemzeti identitás egyik alapja. A leverése szintén jól ismert: Ferenc Józsefnek végül I. Miklós cártól kellett segítséget kérnie, a szabadságharcot egy 200 000 fős orosz csapat verte le. Görgey Artúr végül 1849. augusztus 13-án Világosnál Fjodor Vasziljevics Rüdiger orosz tábornok előtt tette le a fegyvert (ez magyar részről egy szimbolikus tett is volt: az orosz csapatok győzték le és nem az osztrák).

A forradalom 100 éves évfordulójára a pártok is sokat készültek. Az MKP narratívájába az tökéletesen beleilleszkedett: az elnyomó cári birodalom elfojtotta a magyar forradalmat. De a cári rendszert megdöntő bolsevik hatalom ezzel szemben elhozta a szabadságot mindkét félnek. Ennél azonban nem álltak meg, és ezt a narratívát a magyar–szovjet barátság témakörébe is igyekeztek beilleszteni, amin a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság is munkálkodott.

Az MKP-tól amúgy sem állt távol a nemzeti szimbólumok felhasználása. (Ez persze mindenhol igaz volt, a csehszlovák kommunista párt sztárja Husz János lett). Így nem véletlen, hogy a magyar trikolor zászlóra került fel a vörös csillag és a sarló és kalapács szimbóluma vagy az olyan plakát választási kampánynál, mint „Rákóczi, Petőfi, Kossuth örököse a Magyar Kommunista Párt!”⁴⁵⁰

Szántó Rezső már 1947 decemberében levelet írt a külügyminisztériumnak, amelyben kérte, hogy utasítsák a moszkvai magyar követséget egy bizonyos Guszev és társai bűnperére vonatkozó iratok másolatának kiadására. Szántó tudomása alapján az eredeti iratok a Belorusz Tudományos Akadémia történeti osztályának levéltárában találhatók meg, a másolatok pedig a Leningrádi Hadtörténeti Múzeum irattárában. Ugyan-

450 A témát feldolgozta Martin Mevius: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Clarendon Press, Oxford, 2005.

ebben a levélben kérte Szántó Csernisevszkij és Alekszandr Herzen írásait a magyar szabadságharcról és Kossuth Lajos-ról.⁴⁵¹ Ez azonban még 1948 februárjában sem érkezett meg. Miért volt fontos Guszev kapitány a magyar–szovjet barátság szempontjából?

Guszev kapitány egy kitalált személy, a kutatások alapján Illés Béla fejéből pattant ki az ötlet.⁴⁵² Személye már 1945-ben megjelent a magyar sajtóban,⁴⁵³ majd az 1945-ben kiadott – és már korábban bemutatott – Fogarasi–Illés könyvben is. Ez alapján Alekszej Guszev tüzérszázadost és 15 társát letartóztatták a cári hatóságok, mert az intervenció ellen és a magyar szabadságharc mellett folytattak propagandát. Illés Béla saját állítása szerint ezt az iratanyagot a Belorusz Akadémián találta meg.⁴⁵⁴

Illés Béla így kommentálta a kitalált eseményeket: „Guszev százados (akiről a vádiratból azt is megtudjuk, hogy szorgalmasan olvasta a francia forradalom íróit és szónokait) megértette, hogy egy nép csak úgy lehet szabad, ha nem nyom el más népeket és hogy egy nép szabadságmozgalmának letiprásával nem lehet szabaddá tenni más rab-népeket. Mindenesetre megértette az 1848–49-es magyar forradalom óriási jelentőségét és megértette azt, hogy az orosz népnek nem érdeke megmenteni Délkelet-Európa zsarnokait. Megértette, hogy ez csak az orosz nép elnyomójának, a cárnak érdeke”.⁴⁵⁵

A cikk szerint Guszevéket halálra ítélték. Illés egyben azt is megjegyezte, hogy a belorusz akadémia iratai a II. világháború során megsemmisültek, de másolat van Leningrádban. Ez Illés részéről egy jól megkreált történet, történelemhamisítás volt. Ez a történet aztán az évek során egyre több részlettel bővült,

451 XIX-J-1-k 168/a tétel Szántó Rezső levele Czinkótzky Jenőnek. Budapest, 1947. december 15.

452 Részletesebben lásd Vörös 2014.; Árpád von Klimó: Vom Mars bis an die Donau. Der Rittmeister Alexej Gussew. In: *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Hg. Silke Satjukow–Rainer Gries. Ch. Links Verlag, Berlin, 2002. 220–234.

453 Vörös Boldizsár nyomán először 1945. február 10-én az *Új Szóban*.

454 Uo.

455 Uo.

a lényegi elem a százéves magyar–oroszbarátság bizonyítása volt. 1949-ben Mikus Sándor szobrász készített egy domborműves emléktáblát a kapitányról és társairól, amit az V. kerületben helyeztek ki. Az utcát szintén Guszevről nevezték el.⁴⁵⁶ Nyíregyházán 1951-ben a Huszártelepét nevezték át Guszevtelepre és ott is kapott egy domborművet. A nem létező anyagokat a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság értelemszerűen nem kapta meg, de Guszev-mítosz tovább létezett, még a történelemtudományban is – bár az 1950-es évek közepére sokan tisztában voltak azzal, hogy az egész kitaláció.⁴⁵⁷

3. Egy nehéz együttműködés 3.0: az MDP és az MSZMT. A tömegszervezet kérdése

1948 őszétől az MDP egyre többet foglalkozott az MSZMT-vel. 1948. szeptember 15-én az MDP Titkársága az MSZMT költségvetéséről tárgyalt. Augusztusban a társaság az állami szubvenció megemelését kérte a Gazdasági Bizottságtól. Arra jutottak, hogy az „MSZMT a Szovjetunió népszerűsítése terén hasznos és feltétlenül szükséges munkát végez, azonban szervezeti téren egyáltalán nem teljesítette feladatát”. Ez azt jelentette, hogy az MSZMT nem vált tömegszervezetté, elhanyagolta a tagszervezést és beérte azzal, hogy „egyrészt az érdekelt intézményeket, szerveket és sajtót anyaggal lássa el, másrészt kiadványokkal, előadásokkal, kiállításokkal, mozi- és színelőadásokkal propagálja a Szovjetuniót”. Vagyis kritikaként fogalmazták meg, hogy a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság az általa kijelölt feladatokat végezte el – ez azonban tömeghatást nem ért el.⁴⁵⁸

1948 első felében a Társaság átlag havi kiadása 186 000 Ft volt, míg a tagdíjból csak havi 10 000 Ft folyt be – ez azonban

456 Ma Sas utca. A dombormű jelenleg a Fővárosi Képtárban található.

457 Vörös 2014. 134–135.

458 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 12. ő. e. 1948. szeptember 15.

nem volt új és nem is jelenthetett újdonságot. Így végül arról döntöttek, hogy 1948 szeptemberében még megkapja az állami támogatást, majd októbertől folyamatosan csökkentik, a különbözetet pedig a tagdíjakból kell pótolni. Ha ez nem sikerül, akkor le kell vonni a szervezeti következtetéseket. A taglétszám alakulását és toborzását az MDP Tömegszervezési Osztályának kellett nyomon követnie. A gazdasági nyomásgyakorlás már igen jól látszik a párt által kért igazításokban.⁴⁵⁹

Az Új Magyar Könyvkiadóról szintén tárgyaltak, elsősorban, hogy az államosítható-e. A munkáját dicsérték, mintegy 100 szovjet könyvben számolták kiadói múltját. 1948 első felében több mint 600 000 Ft értékű könyvet adott el, azonban tőkehiányban szenvedett így is.⁴⁶⁰ Az MSZMT 1948-as kiadó tevékenységéből számunkra legérdekesebb R. A. Averbuh (ekkor még a könyveken Averbuch néven szerepelt) műve,⁴⁶¹ aki a Szovjetunióban az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc szakértőjének is számított. Averbuhnak már 1935-ben megjelent egy monográfiája az 1849-es cári intervencióról.⁴⁶² Nem kizárható, hogy Illés Béla épp 1936-ra datálta a kitárlt Guszev-iratok megtalálását. Így akik ismerték a történész munkáját, azok ne kérdőjelezzék meg Guszev létezését – az ugyanis csak az 1935-ös könyv megjelenése után derült ki.⁴⁶³ Averbuh feltehetőleg tisztában lehetett Guszev nemlétezésével. A centenárium alkalmából a *Voprosz Isztorii* c. folyóiratban jelent meg tőle írás (1948. június), ahol a kapitányt ő is a magyar–orosz barátság példajaként állította be – azonban a fogal-

459 Uo.

460 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 12. ő. e. 1948. szeptember 15.

461 R. A. Averbuch: *Visszhang: a XIX. század haladó orosz társadalma és az 1848–49-es magyar forradalom*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1947.

462 Uő.: *Carszkaja intyervencija v borbe sz vengerszkoj revoljucijej 1848–1849* (A cári intervenció az 1848–1849-es magyar forradalommal vívott harcban). Goszudersztvennoje Szocialno-Ekonomicszeszkoje Izdatyelsztvo, Moszkva, 1935. Vörös 2014. 226.

463 Uo. 226.

mazás feltűnően megegyezik egy korábbi *Pravda*-cikkkel.⁴⁶⁴ Az MSZMT által kiadott művet Hidas Antal fordította le és itt nem kerül említésre Guszev, ahogy egy 1948. márciusi lefordított cikkében sem.⁴⁶⁵ Averbuhnak több műve is megjelent magyarul az 1848-as forradalommal kapcsolatban.⁴⁶⁶

Eközben szeptember 25-én, Csepelen Szakasits Árpád köztársasági elnök és MDP elnöke megnyitotta a társaság magyar–szovjet barátság hetét. Ki is mondta, hogy arra kell törekedni, hogy a társaság egymilliós tagságot érjen el⁴⁶⁷ – a cél tehát már nyíltan is megfogalmazódott, nem csak a párt és a társaság berkeiben. Alig pár héttel később, 1948. október 11-én az MDP Szervező Bizottsága tárgyalta a társaságról. Rögtön kijelentették, hogy a feladat a tömegszervezetté alakítás. A Szervező Bizottság a kulturális téren pozitív eredményeket állapított meg, azonban szerinte a Társaság nem tudta megoldani azt a feladatot, hogy a „társadalom minden rétegét, elsősorban a munkásságban és dolgozó parasztságban gyökerező széles tömegszervezetté váljék, melynek tagjai rendszeresen fizető tagok legyenek”.⁴⁶⁸

Felelősként azonban nem az MSZMT-t jelölték meg, hanem Szántó Rezső korábbi panaszait idézték fel: a társaságot alábecsülték, távol tartották magukat a különböző szervezetek a munkától, nem kapott kellő támogatást a párttól. Ám a javaslatok nem tartalmaztak sok eredetiséget: Szántó Rezsőnek fel kell hívnia a bizottságok és pártszervezetek figyelmét arra,

464 Uo. 225–226. R. Averbuh: K sztoletyiju vengerszkoj revoljucii 1848 goda (Az 1848-as magyar forradalom 100. évfordulóján). *Voproszi Isztorii*, 1948/6. 115–117. A hasonló cikk Leonyid Leonov: *Vengerszkaja veszna* (Magyar tavasz). *Pravda* 1948. 03. 31.

465 Vörös 2014. 226.

466 Például uő.: A magyar nép 1848–1849. évi függetlenségi harca és az orosz társadalom haladó erői. In *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Szerk. Kovács Endre. Művelt Nép, Budapest, 1956. 1970-ben jelent meg magyar fordításban uő.: *A magyar nép szabadságküzdelme 1848–1849-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. Tanulmányait Perényi József fordította le.

467 *Szabad Nép*, 1948. szeptember 26. Szakasits elvtárs és Puskin nagykövet jelenlétében megnyílt a csepeli Magyar–Szovjet Barátsági Hét.

468 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 32. ő. e. 1948. október 11.

hogy az MSZMT tömegszervezetté való átalakítása fontos politikai feladat. Vagyis a helyi szervezetek kövessék figyelemmel és segítsék a társaság helyi szervezeteit, főleg káderek tekintetében. Ezt úgy is értékelhetjük, hogy Szántó szavai egy év után végül is meghallgatásra találtak a kommunista pártban.⁴⁶⁹

1948. október 16-án tartotta meg az MSZMT a nagy-budapesti értekezletét. Itt az öndicsérek és hamis frázisok mellett Szántó kijelentette, hogy a magyar–szovjet barátság ápolása fontos politikai munka, már csak azért is, mert a szovjet és magyar nép érdekei azonosak. „Pártpolitikai szempontból mi nem politizálunk, de egyesítjük mindazokat, akik a magyar–szovjet barátság elmélyítése érdekében velünk akarnak dolgozni.” Természetesen ez sem volt igaz, a társaság pár hónapon belül a párt útmutatása alapján kellett, hogy végezze a munkáját. Szakasits Árpád szavait ismételve az egymillió tagot tűzte ki célul.⁴⁷⁰

Szakasits még Szmirnov követségi tanácsossal is találkozott 1948. november 2-án az MSZMT ügyeit illetően. Ekkor Szakasits közölte, hogy a párt elhanyagolta a társaságot (ami szerinte gyengén működött), de most, hogy a két párt egyesült, így már van ideje a társaság ügyeire. Szintén a pártot hibáztatta azért, hogy az MSZMT még nem vált tömegszervezetté. A köztársasági elnök a társaságot szintén elmarasztalta, mert annak munkáját nem találta elég politikai központúnak, és úgy gondolta, hogy az állományt is le kell cserélni számukra hasznos emberekre. Szakasits ígéretet tett arra, hogy a társaság munkáját a „megfelelő szintre” fogja felhozni. Ehhez azonban Szmirnov tanácsát is kérte.⁴⁷¹ Szmirnov először is azt adta uta-

469 Uo.

470 *Új Világ*, 1948. október 22. Egemillió MSZMT tagért.

471 Iz dnyevnyika szovjetnyika poszoltszvo SZSZSZR v Vengrii M. Szmirnova. Zapisz beszedi sz prezigyentom Vengerszkaj narodnoj reszpubliki A. Szakasitsem o rabote Obsesztva kulturnoj szvjazi sz SZSZSZR i naszt-rojenyinyah vengerszkaj intyelligencii. In: *Szovjetszkij Faktor v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. I. 1944–1948.* Szerk. T. V. Volokityina – G. P. Murasko – O. V. Naumov – A. F. Noszkova – T. V. Carevskaja. ROSZPEN, Moszkva, 1999. 636–638.

sításba, hogy a párt ne feledkezzen meg az értelmiségiekről, mert vannak olyanok, akiket érdekel a szovjet tudomány és kultúra. Másodjára kiemelte, hogy a párt valójában elhanyagolta a társaságot, a helyi szervezeteknél a kommunisták nem vettek részt a munkában. Szakasits ígéretet is tett, hogy jobban fognak figyelni erre.⁴⁷²

1948. november 8-án a külügyminisztérium javasolta, hogy az összes külföldi művelődési társaság mint önálló társadalmi szerv – az MSZMT kivételével – szűnjön meg. Az MSZMT-t ajánlották az egyetlen ilyenfajta társadalmi szervnek, aminek természetesen tömegszervezetté kell válnia. A többi szervezet pedig olvadjon be a megalakítandó Külföldi Kulturális Kapcsolatok Intézetébe (1949-ben létre is jött a Kultúrkapcsolatok Intézete és ez a beolvasztás meg is történt – az MSZMT kivételével).⁴⁷³

1948. december 3-án a Szervező Bizottság jelentett az MSZMT munkájáról. Itt az októberben elhangzott kritikák mellett megjegyezték azt is, hogy a szervezet munkája elszakadt a párttól, illetve „megtartotta azt a leszűkített jellegét, melyet 1945-ben a Társaság vezetőségének összetétele és maga a szervezet neve is jelentett”.⁴⁷⁴ Ez alapján a társaság ügye aztán 1948. december 22-én ismét előkerült az MDP Titkárságánál. Az elmúlt félévben láttak javulást a munkában, de az „nem vált a Szovjetunió népszerűsítésének hatalmas tömegszervezetévé”. A pártnak való alárendelés, az ahhoz való igazodás nem is volt kérdéses már 1948 decemberében, arról most határozatot is hoztak. A Tömegszervezetek Osztálya ellenőrzést és irányítást kapott az MSZMT felett, illetve gondoskodni kellett arról, hogy el ne szakadjon a párt általános propagandavonalától.⁴⁷⁵

Az MSZMT feladatait szintén meghatározták. Egyike az volt, hogy a „Párt harcaival és célkitűzéseivel párhuzamosan mint segédcsoport ismertesse és népszerűsítse a Szovjetunió

472 Uo.

473 MNL OL 276. f. 80. cs. 8. ő. e. 1948. november 8.

474 MNL OL 276. f. 55. cs. 45. ő. e. 1948. december 3.

475 MNL OL 276. f. 54. cs. 22. ő. e. 1948. december 22.

vívmányait, a Szovjetunió felépítésének tapasztalatait és tanulságait. Ennek jegyében forrassa össze a szervezet tagságát. Széles tagtoborzással szervezze tömegeit, azonban ez a tagtoborzás sohasem öncélúan, hanem a magyar–szovjet barátságot kovácsolva mindig valamilyen eseménnyel vagy rendezvénnyel kapcsolatban történjék”. Ugyanúgy kimondták, hogy a „dolgozó tömeg igényeit” kell figyelembe venni, zenei, irodalmi és egyéb tevékenysége ne a szűk értelmiségi körre koncentráljon. A népszerűsítő természettudományt szintén támogatták, úgy gondolták, hogy ez „erős fegyver a klerikális reakció ellen”. Mintegy az ezutáni korszakot előrevetítve arról is döntöttek, hogy ne csak dátumszerűen, események alkalmával jelenjen meg a társaság. A párt arról is döntött, hogy a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság nevét ezek alapján meg kell változtatni, méghozzá Magyar–Szovjet Barátság Társaságára – erre azonban 1957-ig kellett várni.⁴⁷⁶

Az új időket jelezte a többi döntés is. Például száz munkás feletti üzemekben MSZMT-szervezetet kellett alapítani, ahol a Szovjetunió termelési eredményeit, munkamódszereit, a munkásbrigádokat és sztahanovistákat propagálják. A parasztság körében foglalkozzanak a kolhoz népszerűsítésével, a szovjet mezőgazdaság eredményeivel – e célból minden községben a megyei pártszervezet építsen ki MSZMT-szervezetet, a falvakban pedig a népművelési bizottságokban legyen megbízottja az MSZMT-nek stb.⁴⁷⁷ Ha visszaemlékszünk, 1947 szeptemberében, a kolhoz népszerűsítése kapcsán a társaság kérte Révait, hogy magyarázza el a szovjet követségnek, hogy az MSZMT-nek a magyar helyzetnek megfelelően kell elvégeznie a népszerűsítő munkáját. Ennek már nyoma sem maradt. Természetesen a központi apparátus és költségvetés reformját is előirányozták. A Társaság addig se nagy mozgástere beszűkült, és a következő években valóban alárendelődött a kommunista pártnak.

476 Uo.

477 Uo.

5. A Szovjet Kultúra Hónapja

Ám a hivatalos átszervezés előtt, 1949 februárjában még megtartották a szovjet kultúra hónapját, az MSZMT szervezésében. A programsorozat egyik célja a Szovjetunió népszerűsítése volt, a másik pedig, hogy az MDP segítséget kapjon az ideológiai harchoz a „nyugati burzsoá befolyás kiszorításáért”.⁴⁷⁸ A szándék az volt, hogy az érdekelt tudományos és művészi körökön túl a rendezvények a széles tömegekhez is eljussanak, így a szovjet művészeket kivitték vidéki ipari központokba, gyárakba, mozgósították az üzemi munkásokat is. A magyar művészekre szintén feladat várt: a szovjet kultúra hónapja alkalmából mindegyik színháznak be kellett mutatnia egy szovjet darabot, a zene- és énekkarok – részben a szovjet művészekkel – hangversenyeket rendeztek.⁴⁷⁹

Ezt tekinthetjük az 1950–1956 között évente megrendezett Barátság Hónapja előfutárának – módszerében és még az időpontjában is megegyezett, de az elnevezés és a külügyi iratok is utalhatnak arra, hogy a kommunista párt szemében az 1949. évi rendezvény még elkülönült az azt követőktől. De minőségbeli különbség nem volt. Ha a céljait nézzük, akkor az egyik a nyugati kultúra kiszorítása volt. Vagyis még nem a szocialista realizmus bevezetése volt a cél – és végül mégis úgy tűnik, épp ez a rendezvény indította el.

A rendezvénysorozatra február 14-e és március 15. között került sor. A delegáció vezetője a sok jelentőséggel nem bíró Alekszandr Sabanov egészségügyminiszter-helyettes volt. A küldöttség tagja volt még I. J. Glusczenko, aki az áltudós Liszenko követője volt, Tyihonov író, M. Csulaki zeneszerző, Szovjet Zenész Szövetség titkára és K. Finogenov grafikus. Korábban szó volt arról, hogy a zenészeknek kiemelt szerepük volt a szovjet kultúra népszerűsítésében, ez itt is látszott. A küldöttség kulturális delegációját a következő alkották: Lev Obo-

478 MNL OL 276. f. 54. cs. 28. ő. e. 1949. február 2.

479 Uo.

rin zongorista, Jelena Kruglikova operaénekesnő, David Gamrekeli operaénekes, Vlagyimir Nyecsajev tenorista, Alekszandr Vlaszov gordonkaművész, David Ojsztrah hegedűművész és a balett-táncos Galina Ulanova. A nem zenei küldöttség, melynek tagjai egyben benyomásaikat jelentették a kommunista pártnak, nem volt magas színvonalú. Ez jellemző lesz a következő évi delegációkra is. Egy vonal, amely a hatalmat reprezentálja, illetve egy kulturális vonal, amelynek a célja a hatalom és a szovjet-szocialista kultúra felsőbbrendűségének reprezentálása volt. Az 1947-es kulturális delegációhoz hasonlóan a zeneművészek mellé sakkozók is érkeztek. Visszatért A. A. Kotov, V. V. Szmiszlov és Andor Lilienthal, először járt az országban D. I. Bronstein, V. Ragozin, S. Flohr, V. Alatorcev, J. Averbach, G. Löwenfisch, V. Szimagin.⁴⁸⁰

Szántó Rezső 1949. május 4-én számolt be az öthetes rendezvényssorozat tapasztalatairól. Természetesen tagadhatatlan, hogy egy-egy rendezvénynek, előadásnak, bemutatonak volt hatása a közönségre. Ez azonban a jelentésben aztán sokszorosan felnagyítottan szerepelt. Szántó szerint a szovjet kultúra hónapja felvetette a „magyar kulturális élet égető kérdéseit is”, azt bebizonyította, hogy ennek a kultúrának már az „új szocialista embertípust, annak vágyait és törekvéseit kell kifejeznie”. „Kétségtől megállapíthatjuk, hogy a Szovjet Kultúra Hónapja Pártunknak, a szocialista realizmusért folytatott harcában számos értékes fegyvert kovácsolt.”⁴⁸¹

Vagyis a szovjet kultúra hónapja lehetett az egyik katalizátor a szocialista realizmus magyarországi bevezetésében. Csulaki látogatását Szántó úgy értékelte, hogy az jelentős mértékben megerősítette a marxista–leninista művészeti elvek érvényesítését a zenei életben. Finogenov látogatását hasonlóan értékelte a képzőművészet terén, ugyanis mindketten rámutattak a művészek „hiányosságára” és a „formalista elhajlásokra”.

480 *Új Világ*, 1949. március 4. Moszkva válogatott sakkozói Budapesten.

481 M-KS 276. f. 108. cs. 22. ő. e. A szovjet kultúra és a magyar barátság hónapjának megrendezése, valamint a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság munkájával foglalkozó javaslatok és jelentések.

Ojsztrah előadásait csak úgy jegyezte le Szántó, hogy az a szocialista társadalom magasabb rendű művészetének és szovjet embernek a sikere volt.⁴⁸²

A delegáció szintén tett ajánlásokat és megjegyzéseket. Így Glusczenko Micsurin összes művének magyarra fordítását javasolta, már csak azért is, mert az országban nem találkozott olyan tudóssal, aki a micsurini tanokat követte volna. Szintén ajánlotta, hogy a mintagazdaságokban kísérleti laboratóriumokat kell felállítani. Glusczenko hazatérésekor a Szovjet Tudományos Akadémiának is jelezte, hogy meglátása szerint Magyarországon a tudomány, főleg a biológia igen gyenge lábakon áll, a magyar kommunisták úgy tekintenek az agronómusokra és tudósokra, mintha reakciósak lennének.⁴⁸³

Finogenov Ék Sándor és Szilágyi Jolán sugalmazására kritizálta a „formalisztikus kátyújába csúszott” kommunista művészeket, több tucát pontban javasolta, hogyan lehet harcolni ez ellen. Csulakinak szintén nem tetszett a magyar zenei közeg, elborzadt, hogy Magyarországon Bartók és Sztravinszkij, a „formalizmus apostola” a tekintély, aki „nem kis mértékben torzította el az orosz népművészetet olyan szellemben, ami egyenértékű a kigúnyolással”. Csulakinak Szabó Ferenc mutatta be a kulturális életet, így hát Csulaki arra jutott: „Mint ahogyan a társadalmi élet formáinak fejlődésében csak két út lehetséges – vagy a kommunizmus felé, vagy ellenkezőleg, a fasizmushoz –, ugyanígy a zenében is csak két út van – az egyik a szocialista realizmushoz, a másik a formalizmushoz vezet. Középút nincs.”⁴⁸⁴

Gerő felismerte, hogy a magyar kommunista művészek elégedetlenségük folytán is félreinformálták a szovjet delegációt, de az ítélettel egyetértett. Így 1949. április 19-én kelt le-

482 Uo.

483 Gábor Palló – Miklós Müller: Opportunism and Enforcement: Hungarian Reception of Michunirist Biology in the Cold War Period. In *The Lysenko Controversy as a Global Phenomenon, Volume 2*. Eds. William deJong-Lambert – Nikolai Krementsov. Palgrave Macmillan, London, 2017. 3–36.

484 Ständeisky 1998. 165–166.

velében Rákosinak azt írta: „ideje, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba, nyíltan meghatározva a párt álláspontját”.⁴⁸⁵ Rákosi az 1949. május 31-i KV-ülésen foglalt állást a kérdésről: „A benyomásom, hogy maga az írói, művészi, tudóstársadalom várja tőlünk az útmutatást, a szó szoros értelmében hegyezik a fülüket, amikor valami épkezláb gondolatot kapnak. Ebben a tekintetben láttuk, amikor itt voltak a szovjet művészek és tudósok, milyen eleven, értékes kérdés-zápor zuhogott rájuk egy-egy előadás után. Ebben a tekintetben komoly tartozásokat kell lerónunk. Mindazokat az előkészítő munkát (...) meg kell gyorsítani, hogy szeptemberre, amikor évszakszerűen kezdődik a szellemi élet, már meg tudjuk adni nekik azt a támogatást, ami helyes irányba vezeti őket”.⁴⁸⁶

Ezzel elkezdődött a szovjetizálás utolsó szakasza, a kulturális és tudományos élet maradék pluralizmusának megszüntetése és államosítása után a szovjet minta, a szocialista realizmus bevezetése.⁴⁸⁷

6. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megszűnése

A társaság életében a korábban előkészített változás hivatalosan 1949. április 6-án történt meg, az elnökségi ülésen.⁴⁸⁸ Ennek értelmében a szervezet tömegszervezetté nyilvánította magát, és a nevét Magyar–Szovjet Társaságra változtatta.⁴⁸⁹

485 Uo. 166.

486 M-KS 276. f. 52. cs. 7. ő. e. 1949. május 31.

487 Így például már 1949. június 19-én a *Szabad Népben* Faludi Béla írt a magyar biológia feladatairól, ahol többek között megemlítette, hogy Gluscsenko rávilágított arra, hogy a magyar szakemberek nem sajátították még el a materialista filozófiát és dialektika módszerét. A magyar biológia feladatai Micsurin és Lisenko tanítása nyomán, *Szabad Nép*, 1949. június 12.

488 Az ülésről irat nem maradt fenn.

489 *Szabad Nép*, 1949. április 8. Magyar–Szovjet Társaságra változtatta a nevét az MSZMT.

A „művelődési” jelző kikerülése igen sokatmondó. Az ülésen ki is mondták, hogy azon túlnőttek, a „Társaság fontos politikai szervnek tekinti magát”.⁴⁹⁰ A változás felülről jött, eltervezett volt, az ellen nem volt kifogás (vagy legalábbis nincs róla irat). A Magyar–Szovjet Társaság (1949–1956) létrejöttében nem látnunk alulról jövő társadalmi kezdeményezést, mint a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945-ös alapításánál vagy épp az 1957-ben létrejövő Magyar–Szovjet Baráti Társaságnál.

1949 augusztusában az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályán belül szovjet propagandacsoport alakult. Három fő kérdéssel foglalkozott, ebből az egyik volt a Magyar–Szovjet Társaság munkájában való fordulat előkészítése.⁴⁹¹ Az MDP Titkársága 1949. október 26-án tárgyalta az MSZT helyzetét és munkájának megjavítását, az 1948. decemberi határozat óta először. A megállapítás ezzel kezdődött: „Bár dolgozó népünkben elsősorban a Párt munkája nyomán, a Szovjetunió és Sztálin elvtárs iránti szeretet és ragaszkodás nagymértékben kibontakozott, az MSZT nem élt a lehetőségekkel, nem használta fel a Párt nyújtotta sorozatos támogatást”. Megállapították, hogy az MSZT a munkáját a párttól elszakítva végezte, elhanyagolta a dolgozók széles tömegét, „működésük fényes központi ünnepségek rendezésében stb. merült ki”. A propagandatevékenységet akciószerűnek értékelték, az előadások rosszak voltak, a szakosztályok csak papíron léteztek. „A Társaság rossz munkájának és az ellenség befolyásának következtében tekintélyét elvesztette.”⁴⁹²

Ezek következtében az MDP meghatározta az MSZT célját és jellegét, tevékenységének főbb területeit és szervezeti feladatait a jövőre nézve. A társaságnak nem kisebb célt tűztek ki, mint hogy a „Szovjetunió eredményeinek, a szovjet ember életének konkrét ismertetésével elmélyítse dolgozó népünk minden rétegében a szeretetet és hűséget a Szovjetunió iránt”.

490 *Új Világ*, 1949. április 15.

491 MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 20. ő. e.

492 MNL OL M-KS 276. fond 54/68. ő. e. Javaslat a Magyar–Szovjet Társaság munkájának megjavítására.

A propagandamunkájában három dolgot kellett középpontba állítania:

- „1. A Szovjetunió népszerűsítése és jelentőségének tudatosítása az imperializmus ellen, a békéért, függetlenségért, szocializmusért folyó harcban.
2. A Szovjetunió gazdasági és társadalmi rendszerének ismertetése és népszerűsítése, megfelelően összekapcsolva a szocializmus építésének napirenden lévő kérdéseivel hazánkban.
3. A Szovjetunió élenjáró szocialista kultúrájának ismertetése és népszerűsítése, összekapcsolva a burzsoá ideológia elleni harcunkkal.”⁴⁹³

Ugyanakkor kívánatos volt a szakosztályok felélesztése (természettudományi és technikai, orvosi, jogi, agrár, pedagógiai, közgazdasági, jogi, irodalmi, film, színházi, zenei, képzőművészeti). Ezzel fenn akarták tartani az értelmiséggel a kapcsolatot, az osztályok élére neves tudósokat és művészeket szerettek volna állítani (ez, ha visszaemlékszünk még Zilahy kívánsága is volt 1946 nyarán!). A cél az lett volna, hogy az MSZT szakosztályai tudományos népszerűsítő munkát folytassanak, egy felállítandó Magyar–Szovjet Tudományos Intézet pedig a szigorúan vett tudományos munkát végezze el. Az *Új Világ*nak is nagy feladatot szántak, amelynek „tekintélyes lappá” kell válnia. Az Új Magyar Könyvkiadónál szintén hasonló változásokról döntöttek. Reprezentatív ünnepségek szervezését ugyancsak fontosnak találták, a következőnek Sztálin születésnapját és a forradalom évfordulóját jelölték meg. A javaslatot végül azzal zárták, hogy az MSZT munkájának megjavításához szükség van a párt fokozott segítségére. „A jó munka egyik döntő feltétele, hogy az MSZT központjában pártszerű szellem alakuljon ki. Ehhez szükséges a központi apparátus pártszervezetét tovább erősíteni. Az MSZT központi vezetőségének kö-

telessége a pártszervezet tekintélyét alátámasztani.”⁴⁹⁴ Ezután átfogóan legközelebb az MDP KV Titkársága, 1951. szeptember 19-én foglalkozott az intézménnyel. Ezzel a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság története végleg lezárult.

494 Uo.

Kitekintések

1. A Magyar–Szovjet Társaság, 1950–1953

1949 és 1956 között Magyar–Szovjet Társaság néven működött tömegszervezetként és az MDP utasításai alapján végezte a munkáját. 1950-ben új vezetőséget választottak. Erdei Ferenc lett az elnök, Kelen Béla a főtitkár.⁴⁹⁵ Az MDP KV Titkársága 1951. szeptember 19-én, a Politikai Bizottság 1954. január 6-án tárgyalta a társaságot. Andics Erzsébet⁴⁹⁶ 1955 szeptemberében készített egy feljegyzést az MSZT munkájáról. Az MSZT kongresszust tartott 1950 decemberében és 1953 februárjában, 1954 januárjában pedig országos vezetőségi ülést, 1955. június 9-én fennállásának 10. évfordulóját ünnepelte.

Az egyik legtipikusabb jelenség ekkor (is) az MSZT történetében a túlzott elvárások az MDP részéről: a magyar–szovjet (kulturális) kapcsolatok elsődleges politikai fontossággal bírtak, így a társaság munkája soha nem volt kielégítő. Egyben az is igaz, hogy az MSZT munkáját formalitás és erőltettség jellemezte. A kétoldalú kulturális kapcsolatokban változás nem állt be, az továbbra is alárendelt viszonyban, bürokratikusan és rosszul szervezeten működött. A politikai kapcsolatok ennél

495 MNL OL P 2148 A Magyar–Szovjet Társaság iratai. Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, politikus. 1949–1953 között földművelésügyi miniszter, 1953–1955 között igazságügyi miniszter. Kelen Béla (1920–1994) politikus. 1956–1962 között az MSZMP Budapesti Bizottságának tagja. 1962–1983 között az *Esti Hírlap* főszerkesztője.

496 Andics Erzsébet (1902–1986) történész, politikus. 1954–1956 között az MDP KV Kulturális Osztályának vezetője, 1949–1958 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. Az MDP belharcán belül a Rákosista-körhöz tartozott.

izgalmasabbak voltak: 1953, Sztálin halála után az új szovjet vezetés normalizálni próbálta a kapcsolatokat. Ennek következtében a magyar belpolitikába Malenkov és Hruscsov jobban beavatkozott, mint Sztálin, viszont ez pozitív változással is járt, mint például Nagy Imre első miniszterelnöksége és reformjai esetében, amelyek enyhítettek a gazdasági problémákon, és a társadalmi légkör javulását is hozták. Amikor Nagy Imre reformjait túlzónak találta a szovjet vezetés, 1955 áprilisában lemondatták. A kapcsolatokban és a közhangulatban alapvető változást hoz majd az SZKP XX. kongresszusa (Hruscsov „titkos beszéde”) és az 1956-os forradalom, amely „logikusan” zárta le a Rákosi-kort.⁴⁹⁷

Az 1950. decemberi kongresszuson, ahol az új vezetőséget megválasztották, ilyen – a korszakból adódóan nem meglepő – beszédekert lehetett hallani például: „Az MSZT tehát igen komolyan segítheti és kell, hogy segítse Pártunkat, államunkat a szocialista építómunkánkban, népünk szocialista nevelésében, ha a Szovjetunió tapasztalatait, a szovjet kultúra nagy eredményeit milliós tömegek közkincsévé teszi. (...) ezért támogatja kormányunk és Pártunk teljes erővel az MSZT-t, ezért kell az MSZT-nek népünk millióit felölelő, nagy tömegszervezetté lennie. (...) Ezért jelentem be itt a kongresszuson, hogy Pártunk Központi Vezetősége minden segítséget megad az MSZT-nek, hogy teljesíthesse nagy és szép feladatát. Pártunk minden tagjának, minden szervezetének, minden vezetőszervényének becsületbeli kötelessége, hogy segítsen az MSZT-nek feladatához méltó, hatalmas tömegszervezetté fejlődnie”.⁴⁹⁸ Ez a „magyar–szovjet barátság” új szakasza volt kulturális téren, ahol a valós kulturális kapcsolatoknak nem sok szerep jutott.

Az 1951. szeptember 19-i MDP-jelentés az I. kongresszus óta jelentős fejlődést látott. Ahogy az ilyen dokumentumokban szokás, a dicsérek után jött a hosszas kritika. Például elmarasztalta az értelmiségiek és párton kívüliek bevonásának el-

497 A korszak magyar–szovjet kapcsolatokról lásd Baráth 2014. 137–193.

498 MNL OL P 2148

maradását vagy „a kommunizmus nagy építkezéseinek ismeretése és főként a mi ötéves tervünk propagandája nem kapott kellő helyet az MSZT eddigi munkájában. A szovjet ember példájának, hazaszeretetének, fegyelmének, kötelességérzetének bemutatása sem történt megfelelő mértékben”. De elmarasztalták a pártsajtót is, így a *Szabad Népet* is, mint amely nem foglalkozik eleget a társasággal. A munka fejlesztésére 8 pontot állítottak össze (tömegszervezetekkel való együttműködés, értelmiség bekapcsolása, az ötéves terv és a békéért való harc bemutatása, a féléves tagdíjra való áttérés, az MSZT munkájának fontosságára való figyelemfelhívás stb).⁴⁹⁹ Az 1953. februári II. kongresszus szintén nem hozott újítást. A számok bűvköréből, mint pl. a tagság növelésétől nem tudtak szabadulni, így Kelen Béla is olyanokat fogalmazott meg, mint hogy az MSZT vezetői és tagjai ne csak hirdetői legyenek a szovjet emberek hősi példájának, hanem követői és alkalmazói, akik tetteikkel mutatják meg, hogy a magyar–szovjet barátság élharcosai.⁵⁰⁰

2. A Barátság Hónapjai

Az MSZT természetesen ezek ellenére 1949–1956 között is végezte munkáját. Tömegmértékű kulturális felvilágosító és szervezőmunkát fejtett ki a dolgozók minden rétege között előadások, tanfolyamok, kiállítások, felolvasások, hangversenyek, színház- és filmelőadások, műsoros klubestek stb. révén. A társaság szervezetei önálló kultúracsoporthoz és könyvtárakkal rendelkeztek. Minden évben megrendezték a Magyar–Szovjet Barátság hónapját. Önálló kiadói tevékenységet folytatott, szovjet kulturális, irodalmi, tudományos műveket, tanulmányokat, cikkeket adott ki és terjesztett. Központi lapja továbbra is az *Új világ* c. képes hetilap volt. Kiadta még a *Magyar–Szovjet Társaság* c. közlönyt.

499 MNL OL 276. f. 54. cs. 161. ő. e. 1951. szeptember 19.

500 MNL OL P 2148

A tevékenységek közül a magyar–szovjet barátság hónap-jait (vagy ahogy a dokumentumokban szerepel, Barátság Hónap) emelném ki. Ez tulajdonképpen az 1949-es szovjet kultúra hónap folytatásának felel meg. Ebben az időszakban ez volt az MSZT legnagyobb rendezvénye, így aztán az bizonyos fokig automatikusan, ám mechanikusan és bürokratikusan működött. A BH-k általában február közepén kezdődtek. Barátság hónapokat a keleti tömb minden országában tartottak, a csehszlovák például novemberre esett, amit össze tudtak kötni az októberi forradalom ünneplésével. A magyar BH-n belül Budapest felszabadítása, a magyar–szovjet barátsági egyezmény aláírása és a Vörös Hadsereg létrejöttének évfordulója szerepelt. Ha az később kezdődött, akkor még belefért március 15. és április 4., az ország felszabadításának évfordulós ünnepe. A delegációknak két része volt. Egy, akik a hatalmat és a szovjet életet, termelési módszert és versenyt hivatottak képviselni (állami funkcionáriusok, politikusok, sztahanovisták stb.) és egy művészi delegáció, elsősorban zenei előadók, balett-táncosok, néhány esetben pedig sportolók, például sakkozók. Az ő szerepük a hatalom szándéka szerint az volt, hogy a szovjet és szocialista kultúra felsőbbrendűségét bizonyítsák. A művészi delegáció résztvevői között valóban találunk nem egy személyt, akik nemcsak a szovjet, hanem az egyetemes kultúra részévé, szakmájuk jeles képviselőiké váltak (többek között Emil Gilelsz, David és Igor Ojsztrah, Maja Pliszeckaja, Msztyiszlav Rosztropovics, Szvjatoszlav Richter, Szergej Bondarcsuk). A művészi delegáció egy egyenlőségen, valós kulturális cserén alapuló viszonyban kétségkívül kifejtette volna hatását, azonban így nem volt több mint kirakat. Az angol Chatham House folyóirata, a *World Today* úgy értékelte a BH-kat 1954-ben, mint az egyetlen eseményt, amely kitűnik a sablonos propagandából. Meg is jegyezte, hogy ennek a sikerét nem kell alábecsülni, az a szovjetellenes érzelmek ellen fel tudja venni a harcot, hisz azok elsősorban nemzeti alapon és gazdasági okokból léteznek. „Így azok is, akik kérlelhetetlenül ellenségesek a kommunista párt nézeteivel és politikájával, nem maradhatnak teljesen kö-

zömbösek Tolsztoj és Gorkij munkái, Muszorgszkij zenéje vagy Eizenstein filmjei iránt.”⁵⁰¹

Ebben lehet igazság, de a (tömeg)hatás valódi mértékéről nincs adatunk. Ez az idézet azonban azért is fontos, mert rávilágít, hogy a pénzhány és szovjetellenes hangulat mellett mi volt még, ami fokozta az MSZT munkájának erőltettségét. Ugyan a BH-k alkalmával eljutott egy-egy neves művész az országba, azonban általában Magyarországra többnyire nem a legjobb filmek, színdarabok, irodalmi művek és művészek jutottak el, hanem csak a szovjet kulturális élet másod- és harmadvonalbeli képviselői.

Az MSZT és a külügy irataiból jól látszik, hogy a BH-k megszervezése korántsem ment könnyen. Nem egy esetben a februárban induló rendezvény meghívottjainak listája még januárban sem volt kész. 1950-ben például a moszkvai magyar követség értesítette a VOKSZ-ot és több illetékes szervet, hogy szeretnének barátság hónapot szervezni, de minden tárgyalásnál felvetődött, hogy a magyar részről nincs kormánydöntés, szovjet részről nincs utasítás.

Az MSZT mindig készített egy listát, hogy kiket látna szívesen, de a végső döntés a szovjet féltől függött. 1953-ban az MSZT kérte többek között Igor Bezrodnij, David Ojsztrah, Emil Gilelsz és Szvjatoszlav Richter látogatását, de senkinek nem volt alkalmas (nem egy közülük viszont egy hónapot töltött Angliában, például Gilelsz, aki ennek ellenére belekerült az 1953-as programba). A szovjet fél így azt javasolta a magyar félnek, hogy az bízza az ő megítélésükre, hogy kiket küldenek ki. A szovjet külügy 1953. február 9-én közölte a márciusban kezdődő BH-delegáció listáját. Ennek kidolgozása úgy működött, hogy az MSZT javaslatot tett, ez többszöri átdolgozáson ment keresztül, elfogadta a pártközpont, továbbküldték a VOKSZ-nak és a Népművelésügyi Minisztériumnak, hogy azt állami szinten is továbbítsák.⁵⁰² Ugyanakkor az 1953-as szovjet sajtó jól mutatja,

501 F. F.: Soviet cultural collaboration. The role of the friendship societies in the satellite states. *World Today*, vol. 10. no. 5. 1954. 209.

502 MNL OL XIX-J-1-k 168/a tétel.

hogy a szovjet hogyan viszonyult a delegációk kiküldéséhez. A keleti tömbből a sajtóban a kulturális kapcsolatokat illetően Lengyelország, az NDK és Románia neve bukkant fel a legtöbbször. A Szovjetunió abban az évben a szocialista országokba 32 delegációt küldött, azok 52-t a szovjet államba. A nyugati országokba ugyanakkor 58 delegációt küldött, főleg Angliába, Franciaországba, Svájcba és Finnországba. A számok szintjén úgy tűnik, hogy a nyugati szovjetkép javítása fontosabb volt, mint a szövetséges országokban.⁵⁰³

Ez csak néhány pillanatkép, de jól mutatja, hogy a kulturális kapcsolatok alapvetően nem változtak, ugyanazokkal a módszerekkel, hibákkal és a támogatás hiányával kellett még a korábbi időszaknál is nagyobb eredményt elérnie. A BH kiemelkedett az MSZT rendezvényei közül, de a már kifejtett okoknak köszönhetően valós, kultúrateremtő célját nem tudta beteljesíteni, nem meglepő módon a politikai propaganda elnyomta azt.

3. A Magyar–Szovjet Társaság, 1953–1956

Visszatérve az MSZT belső életére, elmondható, hogy Sztálin halála itt is több változást hozott. Nagy Imre 1953. júniusi kormányprogramja⁵⁰⁴ és az előző évek kritikája a vezetőségben és a kommunista értelmiségben nem egy személynél lelkiismereti válságot okozott. Volt egy másik csoport is, amely Rákosi körül alakult és elutasította, vagy legalábbis tompította a kritikát. Azonban akik hajlandók lettek volna valamiféle változtatásra, még mindig azt hitték, hogy Rákosi a vezető személy és Nagy Imre csak egy bábu – ez csak 1954 októberében változik.

Ennek megfelelően az MSZT is kritikát fogalmazott meg, igazodott az új szakaszhoz. Itt nem is az igazodás a lényeg, hanem az, hogy valós problémák kerültek kimondásra, elsősorban

503 MNL OL P 2148

504 Az új szovjet vezetésnek megfelelően Nagy Imre meghirdette az új szakasz politikáját. Nagy Imre lett a miniszterelnök, de a meggyengült Rákosi is a hatalomban maradt mint az MDP KV első titkára.

a Szovjetunió elvont, sablonszerű bemutatása. Változást nem hozott, de így is említésre méltó, hogy 1953. november 27-én az Országos Vezetőség kimondta: a Szovjetunió megismertetését, népszerűsítését, a szovjet emberekhez való viszonyt túlságosan hozzákapcsolták a kampányokhoz, termelési feladatokhoz. Ezzel „mintegy olyan helyzetet teremtettünk, hogy valaki csak tegye be a lábát egy MSZT-alkalomra, akkor rögtön üstökön ragadtuk, hogy teljesítetted-e a tervet, vagy ha egy szovjet munkamódszert ismertettünk, akkor rögtön hozzátettük, hogy jó lesz vigyázni és most már teljesítse túl a tervet és így tovább”.⁵⁰⁵

A hozzászólások közül egészen érdekes és őszinte megjegyzéseket lehet olvasni. Németh Imre így fogalmazott: „Amikor szovjetunióbeli dolgokat, akár kulturális, akár termelési eredményeket ismertettünk, ezek általában mindig visszatérő, sablonos formában jelentkeznek. (...) Mindig csak a nevek, a városok, vagy az ipari központok cserélődnek és mindig ugyanazt mondjuk el. Az olvasó már előre tudja, hogy ugyanazt fogja olvasni mondjuk egy erőműről, egy sztahanovistáról, egy sportolóról vagy egy kiváló operaénekesről. Ezt megunják az emberek és nem lesz érdekes számukra”. Gazda Géza szerint „ha valaki ír egy novellát, abban örökké a versenyről van szó, holott az emberek szórakozni kívánnak. Ezeken a szovjet írókon keresztül jobban megismerik a szovjet emberek gondolkodásmódját. (...) Többet kellene jó szovjet novellisták munkáiból közölni”. Kelen Bélától egy részlet: „munkánkban nagyon sokszor a kampányokhoz kötöttük magunkat. Itt van a beszolgáltatás, a Szovjetunióban is beszolgáltatnak, egy rossz arcfintort ne csinálj, hanem szolgáltatass be. (...) A Szovjetuniót kicsit olyan elérhetetlennek, csodának mutattuk meg, hogy főleg arról beszéltünk, hogy milyen nagy építkezések vannak ott. Holott a kommunizmus építését nemcsak ezek az építkezések jelentik (...). A mi módszereink sem mindig a leghelyesebbek és a Magyar-Szovjet Társaság nagyon sokszor keresztezi vagy ismételi más szervezetek munkáját, például a párt munkáját.

Egy kisebb körzetben vagy üzemben legtöbbször a pártmunkát utánozzák, vagy esetleg a szakszervezet feladatát vállalják, vagy más tömegszervezet profiljába vágó munkát vesznek át szervezeteink. (...) Hiba volt, hogy mi magunk akartuk az évi tervet befejezni, –mi nem fogunk az évi terv befejezéséért harcolni, mi a szovjet kultúrát ismertetjük és megemlítjük, hogy a Szovjetunióban például a bányákban ilyen és ilyen módszer vált be, ha akarjátok, használjátok fel”.⁵⁰⁶

Erőltettség, rossz minőség, sablonok, elvont koncepciók, a kulturális feladatok háttérbe szorítása mind-mind előjött. A szovjet kultúra úgy jelent meg, mint valami termelési folyamat, a lényeg annak növelése és túlszárnyalása, a terv teljesítése. A Szovjetunió és a szovjet társadalom is olyan volt, mint egy elvont politikai koncepció – a kommunizmus építését a kor embere feltehetőleg sokszor hallotta, de ennek jelentését már nem tudta volna megfogalmazni. Természetes, hogy a pártvonalon is megjelent ez a kritika. 1954. január 6-án a PB tárgyalta az MSZT-t, 1951 szeptembere óta először. Megállapították, hogy az akkori határozatot nem hajtották végre. Itt is hajlandóak voltak elismerni eredményeket, de a jelentés elsősorban a hibákról szólt. A kritika itt is azért érdekes, mert valós volt és ezúttal nem a megszokott, túlzott politikai elvárások és nyomás okozta frázisok jellemezték. Elismerték pl., hogy munka tartalmát csaknem kizárólag a szovjet módszereket ismertető termelési agitáció határozta meg. Látták, hogy a termelési terveket és beszolgáltatási kampányokat, amelyek nem voltak népszerűek, a szovjet példával akarták igazolni és így olyan kép alakult ki a Szovjetunióról, ami nem volt vonzó. Szintén megállapították, hogy a Szovjetunióról szóló felvilágosító munka nem volt meggyőző erejű, a szovjet embert és valóságot elvontan, idealizáltan mutatták be, ami a magyar társadalom számára elérhetetlennek tűnt. „Nem mutatta meg a szovjet ember jellemző vonásait, igényeit, érdeklődési körét, tanulását és szórakozását. Nem törekedett az irodalom és művészet eszközeinek

felhasználásával a szovjet kultúra egészének ismertetésére” (aláhúzás eredetiben).⁵⁰⁷

Módszerében nem különbözött más tömegszervezetektől, sőt, meg is említették, hogy így rivalizáltak egymással, a párt-szervezet sem tekintett rá sajátjaként. Az új szakasz politikájának megfelelően kritizálták a kollektív vezetőség hiányát, a vezetést a kommunista apparátus végezte, hiányolták a párton kívüliek és értelmiségiek véleményének, javaslatainak érvényesítését a vezetésben. Az a paradoxon, hogy az MSZT nagy politikai jelentőséggel bír (legalábbis a szavak szintjén), de az MDP nem tartja sajátjának, az 1950-es években is végig jelen volt: „A párton belül lebecsülés mutatkozik az MSZT munkája és jelentősége iránt. A párt vezető szervei nem nyújtottak megfelelő támogatást a Szovjetunióról szóló propaganda és agitáció elvi problémáinak tisztázásához”.⁵⁰⁸

Ugyanakkor elismerték, hogy az MSZT hozzájárult a „magyar–szovjet barátság” fejlesztéséhez, de tömeghatása nem megfelelő. Az állandóan visszatérő érv, hogy a társaság befolyása nincs arányban a magyar dolgozó nép körében észlelhető Szovjetunió iránti szeretettel. A valóság persze ennek az ellenkezője volt, a Szovjetunió közel sem volt olyan népszerű, mint ahogy a társaság kollektív tagsága vagy munkája mutatja. Ez persze tabunak számított. Kimondták, hogy az MSZT-nek elsősorban kulturális jellege legyen és folyamatosan foglalkozzon a szovjet tudomány, irodalom és művészet népszerűsítésével. A munkába természetesen továbbra is beletartozott az olyan feladat, mint az üzemekben a sztahanovista mozgalom népszerűsítése, de ott is a szovjet munkásosztály ismertetése kerüljön középpontba és ne a termelési verseny. Hasonlóan döntöttek a kolhoz népszerűsítéséről is.⁵⁰⁹

1955. június 9-én az MSZT fennállásának 10. évfordulóját ünnepelte a Vas- és Fémipari Dolgozók Székházában. Ekkor-

507 MNL OL 276. f. 53. cs. 155. ő. e. 1954. január 6.

508 Uo.

509 Uo.

ra a főtitkár Kelen Bélát eltávolították, akivel a szovjet követtség sem volt megelégedve, helyére Kende István került.⁵¹⁰ Az *Új Világ* cikkeiből jól látszik, hogy 10 év alatt mennyit változott a magyar politikai élet, és így a társaság helyzete is. Sőt, Nagy Imre lemondatása és a szektás fordulat⁵¹¹ is visszaköszönt már Kóródi József írásából: „Az 1953 júniusi párthatározat fényénél azonban az MSZT is felismerte munkájának hiányosságait. Tevékenysége túlságosan csak a termelés vonalára siklott át. (...) De még most sem alakult ki a helyes arány. A termelés most túlságosan is háttérbe szorult. A márciusi párthatározatból⁵¹² következően, szocialista építésünk feladataiból kiindulva kell kifejteni és továbbfejleszteni a Társaság munkáját és a Szovjetunió ismertetését – dolgozóink igényeit is figyelembe véve – kell minél szélesebb körre kiterjeszteni”.⁵¹³ Háty Gyula ünnepi cikkében a társaságon belüli harcot nevezte meg az alapítás legnagyobb problémájának, ami nála a tömegszervezetté alakítást jelentette.

1955 szeptemberében Andics Erzsébet készített feljegyzést az MSZT munkájáról, azt az 1954. januári határozat óta vette górcső alá. Andics a rákosista körhöz tartozott, már csak emiatt is találhatunk olyanokat a jelentésben, hogy a szervezeti bázis csökkenése a „jobboldali torzulás” eredménye. Ahogy szokás volt, kezdetben a pozitív változásokat sorolta a jelentés, a munkát színesebbnek ítélte, többet foglalkozott a szovjet kulturális élettel. De hiába javult a tartalom, tömeghatása így is elmaradt. Kiemelte többek között az orosz nyelvtanulók számának csökkentését, 1953/1954-ben 48 000 fő, míg 1954/1955-ben 25 000 fő tanult oroszul.⁵¹⁴

Természetesen nemcsak a politikai elvárás volt túlzó és teljesíthetetlen, hanem maga a Szovjetunió sem volt népszerű. A jelentésben visszatért az, hogy az MSZT-t lebecsüli a párt.

510 Baráth 2014. 71.

511 Nagy Imre lemondatása után a Rákosi-kör egy resztalinizációt igyekezett végigvinni a politikai, gazdasági és kulturális életben.

512 Az MDP KV 1955. márciusi határozata elítélte és megbélyegezte Nagy Imre politikáját.

513 *Új Világ*, 1950. június 9.

514 M-KS 276. f. 91. cs. 55. ő. e. Baráth 2014. 71–72.

Az MSZT lényegében monopolizálta (monopolizáltatták vele) a magyar–szovjet kapcsolatokat (ez természetesen nem a politikai és gazdasági kapcsolatokra vonatkozik, ami a két párt között ment végbe), aminek olyan politikai jelentősége volt, ami iránt a korban senkinek nem volt ajánlott közömbösnek lennie. Ennek ellenére a dokumentum azt is elismerte, hogy a társaság korántsem rendelkezett olyan széles tömegbázissal. Ezért is ajánlották (ismét), hogy más szervezetekkel keresse a kapcsolatokat. Ahogy fogalmazták, „a szovjet–magyar barátság ápolása ugyan lényegében az MSZT kizárólagos feladata, de nem kizárólag az MSZT feladata”. Ennek köszönhetően a munkája sokszor keresztezte más tömegszervezetét, vagy meg is egyezett más tömegszervezet munkájával, a párt munkájával vagy épp a Kulturális Kapcsolatok Intézetének munkájával (amibe a szovjet kapcsolatok nem olvadtak bele, de hivatalos diplomáciai, kulturális diplomáciai feladatokat az is ellátott a szovjet féllel).⁵¹⁵

Az MSZT-hez egyben sokszor a legkülönbözőbb problémákkal fordultak segítségért: nyugdíj elintézése ügyében, II. világháborúban eltűnt katona hollétéről érdeklődtek, fegyvervásárláshoz szükséges dokumentumok miatt is írtak, de volt, hogy a magas színházi árak nem tetszettek egy levélírónak. Az ilyen és ehhez hasonló problémák megoldásában, kezelésében azonban a társaság nem tudott segíteni, ahhoz semmi köze nem volt. Felmerül a kérdés, hogy a magyar társadalom mennyire volt tisztában a társaság működésével és hatókörével. Nem tulajdonítottak-e neki valamiféle nagyobb szerepet? Úgy tűnik, egy pártállami hatalmi szervhez hasonlóan tekintették. Persze az MSZT a pártot is és a szovjet tömbhöz való tartozást is szimbolizálta, miközben az MDP és más kommunista szervek lenéztek.⁵¹⁶

A magyar–szovjet kapcsolatokban az alapvető változást az SZKP XX. kongresszusa hozta és az, hogy a párt nem tudott úrrá lenni az MDP-n és a kommunista értelmiségen belüli har-

515 Uo.

516 MNL OL P 2148.

con. Az SZKP-t nem a probléma forrása érdekelte, hanem az, hogy kezelje az elégedetlen és szovjetellenes közhangulatot. 1956 nyarán alapvetően a lengyel válság⁵¹⁷ kötötte le a szovjet vezetés figyelmét, azonban míg azt sikerült megoldani, addig a magyarot nem.⁵¹⁸ A magyar és a szovjet fél 1956. június végén írt alá kulturális egyezményt, de azt a szovjet fél nem hagyta jóvá. Andropov 1956. augusztus 30-án írt egy hosszú jelentést az SZKP-nak a magyarországi helyzetről. Ebben igen éles kritikát fogalmazott meg a szovjet és a magyar vezetés felé is. Elmarasztalta amiatt, hogy magyar küldöttségnek nincs sok lehetősége a Szovjetunióba utazni, a gyakorlat pedig azt mutatja, hogy ha ez mégis megtörténik, akkor az vezető párt- és állami funkcionáriusokból áll. A Magyarországra küldött delegációk esetében kijelentette, hogy sokszor olyanok kapnak helyet, akik művészileg alacsonyabb színvonalon állnak, mint az előző években az országban járt művészek, míg a nyugati országokba a legjobb előadókat küldik ki. A magyar értelmiség sérelmeként írta le a *Bánk bán* 1953 óta ígérgetett moszkvai bemutatóját. Azt ajánlotta, hogy a legjobb művészeket és színházi együtteseket küldjék az országba.⁵¹⁹

Ez azonban már kevés volt. A szovjetellenes hangulat nőtt. A kötelező orosz nyelv összerosódott a hatalommal, és azt nemzeti sérelemként élték meg. Így nem véletlen, hogy a MEFESZ kezdeti követelései között az orosz nyelv tanulásának fakultatívvá tétele szerepelt. Kónya Albert oktatásügyi

517 1956. június 28–30. között zajlott a poznaíni munkásfelkelés. A leverése után Władysław Gomułka vette át a vezetést Lengyelországban.

518 Ennek a hozzáállásnak az irodalompolitikai vonulatát lásd *Magyar irodalom és szovjet irodalompolitika a hrucscsovi korszakban 1953–1964*. Főszerk. Seres Attila. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019.

519 A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 31–42. Az 1954-es idézett amerikai *World Today* folyóirat is írt arról, hogy míg Nyugatra a legjobb művészeket küldik, addig a szocialista országokba nem. A nyugati kapcsolatokat jobban jellemezte a reciprocitás elve. Ha belegondolunk, ez a hozzáállás nem is annyira ellentmondásos. A hidegháború korszakában a két szuperhatalom egyik megmérettetése a kulturális rendezvények voltak, így a szovjet fél jobban odafigyelt, hogy kiket küldenek ki Nyugatra.

miniszter október 19-én jelentette be a kötelező orosz nyelv egyetemi oktatásának felülvizsgálatát. De egyéb apróságok is jól mutatják a megváltozott helyzetet. Ilyen például Háy Gyula esete. Míg 1945-ben lelkesen jelentett az MSZMT munkájáról Rákosinak, 1953 után ő is a Nagy Imre-körhöz csatlakozott, 1955 őszétől a kommunista ellenzék egyik vezéralakja lett, cikkeivel sikeresen kritizálta a fennálló hatalmat. 1956. október 6-i *Miért nem szeretem?* c. cikke országos népszerűséget hozott neki, azt a forradalom alatt is emlegették. Az október 23-án kezdődő felkelés és a szovjet beavatkozás a korábbi eredményeket semmissé tette. Az ezekben a napokban élesen jelentkező szovjetellenesség, amit többek között az MSZT is átélt, nem egy esetben az elnyomó hatalomnak szólt.

4. A Magyar–Szovjet Baráti Társaság

Ebben a rövid alfejezetben nem kerül bemutatásra az MSZBT 35 éve. Itt az újjáalakulásra és körülményeire koncentrálok, illetve a nehézségekre. Az 1956 utáni magyar–szovjet kapcsolatokban még sok a fehér folt, a szovjet kultúra terjesztése, a kulturális kapcsolatok feltárása még várat magára.⁵²⁰

A forradalom alatt az MSZT épületeit is támadás érte. A következő hetekben-hónapokban a szovjet kultúra dominanciája megszűnt. A szovjet folyóiratok terjesztése abbamaradt, a Horizont Könyvesboltot a felkelők feltörték, és a könyvek egy részét elégették. A szovjet filmek vetítése szintén leállt, orosz és szovjet színdarabokat nem játszottak. A sajtóban kevesebb szovjet vonatkozású anyag jelent meg, a szovjet könyvek kiadása és eladási példányszáma jelentősen csökkent. A szovjet fél nagy politikai jelentőséget tulajdonított a Szovjetunió népszerűsítésének, Jurij Andropov nagykövet már 1957. január végén jelentett Hruscsovnak, hogyan képzeli el a kulturális kapcsolatok fejlődését. Abban kijelentette, hogy a kulturális kapcsol-

520 Erről lásd például Baráth 2014. 193–211.

latok nem fejleszthetők úgy, ahogy 1956 októberéig ment, az csak kárt okozna. Azt is helytelenítette, hogy a szovjet szervek teljesen beszüntették a kulturális kapcsolatok ápolásával foglalkozó munkájukat. 13 pontból álló javaslattal állt elő, amiben szerepelt a legjobb szovjet filmek bemutatása, magyar zene hetének megtartása a Szovjetunióban, a *Bánk bán* bemutatása Moszkvában, Zichy Miklós-festmények odaajándékozása stb. A következő hónapban, február 21-én az SZKP KB Elnöksége vitatta meg a Molotov által vezetett bizottság javaslatait a külföldi propagandát illetően. Arra jutottak, hogy az nem felelt meg a szovjet érdekeknek, a VOKSZ nem használt ki minden lehetőséget, nem volt kezdeményező, későn reagált, az egyes országok nemzeti és kulturális sajátosságait nem vette figyelembe, bürokratikusan viszonyult azokhoz.⁵²¹

A forradalom alatt az MSZT is megszűnt. Erről azonban nem a társaság döntött, hanem az MSZMP Intéző Bizottsága, 1956. november 30-án: „Az MSZT működését szüntessük meg, mert funkciójának egy részét a Népfront vagy későbbi időben más szervezet veszi át, funkciójának másik részét pedig a Kultúrkapcsolatok Intézete veszi át.”⁵²² Ezt azonban nem hozták nyilvánosságra, a társaság nem oszlatta fel magát, illetve az ottdolgozók egy része a forradalom alatt egy Arany János utcai épületbe költözött át, hogy munkájukat folytassák. 1957 tavaszán több helyi szervezet újrakezdte munkáját és a központtól várt eligazítást.⁵²³

Az MSZT korábbi munkáiról szintén elgondolkodtak. Kelen Béla 1957. január 21-én írta le gondolatait. Véleménye szerint nemcsak a forradalom miatt szűnt meg a társaság, hanem ehhez hozzájárultak szervezeti és munkájának tartalmi hiányosságai is. A felduzzasztott apparátus már csak a képzettségénél

521 Baráth 2014. 193–197.

522 *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyve V. kötet*. 1956. november 14. – június 26. Szerk. Baráth Magdolna – Feitl István – Némethné Vágyi Karola – Ripp Zoltán. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 204–205.

523 Baráth 2014. 198.

fogva sem volt alkalmas arra, hogy megfelelő munkát végezen, másrésről a tartalmi munkát is eltorzultnak tartotta. Kelen valóban jól látta a helyzetet: „Az egyes szovjet módszerek kritikátlan, mechanikus átvételének propagálása, bizonyos tudományos és művészeti eredmények túlbecsülése gazdasági és kulturális életünkben is károkat okozott, sokszor sértette a nemzeti önérzetet és kedvezőtlen hatást gyakorolt a magyar-szovjet barátság fejlődésére”. Megjegyezte az értelmiség azon sérelmét is, hogy az más szocialista és kapitalista országok kultúrájával is megismertkedett volna társadalmi vonalon, de arra nem volt lehetősége. Javaslatára szerint az MSZT a KKI-n belül dolgozott volna, egyben a KKI-t egy társadalmi bázison nyugvó szervezetté szerette volna alakítani. Az MSZT egy szakosztály lett volna az intézményen belül, ami természetesen több feladattal is rendelkezett volna. Péter János, a KKI elnöke szintén szimpatizált az ötlettel.⁵²⁴

A további megbeszélésekre Demeter Sándort, az MSZT titkárát is meghívták. Ő azonban teljesen más véleményen volt: „a Szovjetunióval való kapcsolat nem lehet egyenértékű a többi országokkal való kapcsolatainkkal, annál is inkább, mivel nem korlátozódhat kizárólag kulturális területre, hanem foglalkoznunk kell a két ország politikai, gazdasági, tudományos, műszaki stb. kérdéseivel is. (...) Amíg a Kultúrkapcsolatok Intézete a külföldi kulturális kapcsolatok kiépítésén, annak erősítésén dolgozik, az MSZBT széles társadalmi alapokon nyugvó politikai tömegmozgalommá kell váljék, a társadalom minden rétegére kiterjedő propagandatevékenységet kell végezzen a magyar-szovjet barátság elmélyítése érdekében.”⁵²⁵

Az MSZMP IIB 1957. április 19-én a munka újraindításáról döntött, az indokok között szerepelt az igény és a politikai jelentősége.⁵²⁶ Itt végül is hasonló tendencia figyelhető meg, mint 1945-ben: a hatalom és a társadalom részéről valóban volt

524 Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL) XXXV. 1. c. 4. kisdoboz 17/1957.

525 Baráth 2014. 199.

526 Baráth-Feitl – Némethné Vágyi – Ripp 2014. 204–205.

érdeklődés hasonló szervezet iránt. Ez persze sem 1945-ben, sem 1957-ben nem volt milliós nagyságrendű érdeklődés, de az létezett a valós kulturális kapcsolatok iránt. Ekkor azonban az „új” Társaságot még a művelődésügyi tárcához tartozó Kultúrkapcsolatok Intézete keretében képzelték el, külön apparátussal nem rendelkezett volna. Az azon belül működő szovjet ügyosztály vezetője az MSZT titkára is lett volna.⁵²⁷ Ez a határozat részben Kelen szavait tükrözte. Itt megint annyi hasonlóság figyelhető meg 1945-tel, akkor Teleki Géza a VKM alatt működő szervezatként képzelte el az MSZMT-t, de végül nem úgy történt. Ahogy itt sem, a határozat ellenére sem. Hivatalosan 1957. június 15-én alakult meg a Magyar–Szovjet Baráti Társaság, mint tömegmozgalom. Első elnöke Vadász Elemér geológus lett.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy a kor emberének mit jelenthetett az MSZBT. Kádár János több mint 30 évig állt az ország élén, a Kádár-kor sem egy egységes időszak, a magyar–szovjet kapcsolatokban még sok a fehér folt. Nem elképzelhetetlen, hogy például a hatvanas évekbeli reformok, a jobb lét a szovjet valósághoz képest a közgondolkodásban javíthatta az oroszképet, vagy épp valamiféle lesajnálkozást, kultúrfölényt is kiválthatott. Vagy, ahogy az MSZBT értekezletei mutatják, az átlagot az érdektelenség jellemezte. A kulturális életben a szocialista realizmus 1956 után már nem volt kötelezően követendő. A szovjet kulturális import dominanciája ugyan megmaradt, de az 1960-as évektől kezdve a nyugati kulturális import is nagyobb szerepet tudott szerezni. A kötelező orosz nyelvoktatás megmaradt, a szovjet és a szocialista művek dicsérete szintén. A Szovjetunióval való kapcsolat megkérdőjelezhetetlen volt, de a kulturális életben egyre kisebb súllyal jelent meg. Azt már nem várták el, hogy a mindennapi élet része legyen, sokszor elég volt szavak, évfordulók szintjén kifejezni a „nagy barátságot”. Rainer M. János arra jutott, hogy a birodalomhoz való tartozást néhány, alig figyelemre méltatott intézményrendszer

szimbolizálta, mint például a *Ki tud többet a Szovjetunióról?* vetélkedő vagy az MSZBT.⁵²⁸ Az MSZBT valóban kifejezhette a Szovjetunióhoz való tartozást, de nem csak azt.

1945–1948 között a nyugati kultúra dominált és a szovjet import nem is tudta felvenni vele a versenyt. 1956 után – számok szintjén – már nem így volt, de épp az az érdekes, hogy 1945–1948-hoz hasonlóan a nyugati kultúra jelen volt, azzal versenyeznie kellett. Ugyanúgy, mint az 1940-es években, a szovjet az érdeklődést és népszerűséget tekintve alulmaradt. 1956 után a kultúra piacát a szocialista országokból érkező termékek uralták (amik az 1960-as évek közepétől csökkentek), azonban a fogyasztók a nyugati kultúra felé fordultak.

Az MSZBT 1964. március 10-én tartott Országos Elnökségének ülésén például igen érdekes hozzászólások születtek. Felmerült az MSZBT ignorálása, az orosz nyelv, az ideológiai fellazítás, a Szovjetunióba való utazás, a diáklevelezések formalitása stb. Nem sokkal később, június 10-én tartották meg az MSZBT megyei titkárainak értekezletét, melyen szóba került, hogy az 1960-as évektől a mozgalom veszített a lendületéből, és amely értekezleten egészen őszinte hozzászólások születtek. A Tolna megyei titkár: „A mozgalom keretei – szemben az 1956 utáni időszakkal – mindinkább összeszűkültek, mind kevesebb, mind kisebb területre szűkültek le. A mozgalom célja, feladata, perspektívája eléggé általános megfogalmazást nyert”. Beszélt régi MSZBT-aktivistákkal, akik azóta elfordultak a mozgalomtól, és akik elismerték, hogy az MSZBT munkája torz volt, azonban az MSZBT munkájában a lebecsülést érezték. „Sokkal inkább értékeli az aktívák munkáját akár a Népfront, akár a Nótanács, a pártot nem is említem.” A Zala megyei titkár a pénzsűkét emelte ki: „Amikor például összetalálkozik az ember egy szovjet emberrel, vagy eljön oda hozzá látogatóba, akkor nem lehet megmagyarázni, hogy ja ám én most csak limonádét hozathatok ide esetleg, mert csak erre futja.

528 Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 26.

Különben ezt hagyjuk, de ez így van. /Derűlség./ Akkor aztán az ember a saját zsebébe nyúl és onnan reprezentál. (...) Elvtársak, őszintén megmondom, hogy ha én a megyei tanácsnál, ahol azelőtt dolgoztam, ilyen energiával dolgoztam volna, mint ahogyan most, akkor ott nem is tudom milyen megbecsülésben volna részem, már régen Kossuth-díjas lennék. /Derűlség./⁵²⁹

De volt panasz a központi anyag hiányáról, vagy épp a testvérkapcsolatokról, amit az MSZBT kezdeményezett: „Hogyan fest most ez? Teljesen, kimondottan már csak pártközi kapcsolat van”. A levelezés egyoldalú volt, a pártbizottságban pedig közölték, hogy a delegációban nem lesz MSZBT-tag. Ugyanúgy felmerültek a kiutazás nehézségei, de az az őszinteség is, hogy a szovjet életkörülmények rosszabbak voltak, mint a magyar, ami negatív eredményre vezethet. A más tömegszervezetekkel együtt nem működés és az alárendelt viszony problémája szintén újra előjön, bár igen elnéző módon: „Igaz, hogy a Szovjetuniónak sok Magyarországa van, nekünk egy Szovjetuniónk van. Bizonyos értelemben ez a kölcsönösség nem száz és száz százalékot jelent mindkét oldalról”. A sajtó ignorálása az MSZBT-t illetően vagy az értelmiség bekapcsolása a munkába szintén nem újkeletű probléma volt. Azonban a jövőbeli kutatásoknak azt is figyelembe kell venni, hogy a felszólalások vizsgálatának eleme egyes MSZBT-tagok őszinte munkája a kulturális kapcsolatokért, a szovjet kultúra terjesztéséért, illetve az eredményeket is meg kell vizsgálni (pl. honnan hová jutott).

529 M-KS 288. f. 22. cs. 14. ő. e. 1964 A Magyar–Szovjet Baráti Társaság irata.i

Konklúzió

A korábban ellenséges magyar–szovjet kapcsolatok 1945-ben új alapokra helyeződtek. Ugyanakkor, ahogy a magyar–szovjet viszonyt nem lehet hagyományos diplomáciai kapcsolatként értékelni, úgy a kulturális kapcsolatokat sem. Magyarország szovjet érdekszférába került, azonban 1945-ben az ország korántsem volt olyan fontos a Szovjetuniónak, mint például Lengyelország, Csehszlovákia vagy Románia. Ezek következtében és ennek az ellentmondásos kornak a lenyomatát is viselve alakult meg 1945. június 9-én a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság.

Egy „geopolitikai termékről” van szó, amely ugyanakkor pozitív hozadékkal is járt. A szervezet alapvető feladatának tekintette, hogy működésével hozzájáruljon ahhoz, hogy a magyar közvéleményben a Szovjetunióról reális kép alakuljon ki. Ennek érdekében a Szovjetunió kultúráját ismertető kiállításokat, előadásokat, hangversenyeket, színházi és filmbemutatókat, orosz nyelvtanfolyamokat szervezett és könyvkiadást is folytatott. Megalakulásában jelentős szerepe volt a nem kommunista értelmiségnek, és társadalmi bázissal is rendelkezett. Zilahy Lajos vagy Szent-Györgyi Albert lelkesedése a társaság korai szakaszában nem véletlen. Felismerték, hogy Magyarország történelme a szovjet érdekszférában fog folytatódni, így abból megpróbálták a lehető legtöbbet kihozni, de az őszinte szándék általában sem tagadható el a társaság alapításánál.

A Társaságot azonban az a történelmi szerencsétlenség érte, hogy az MKP, a magyar kormány és a szovjet vezetés is igyekezett saját érdekeire felhasználni. Így nem meglepő, hogy

az első főtitkár, Háy Gyula már 1945. szeptember 22-én jelentett Rákosinak, miszerint „biztosítva van, hogy a Társaságban minden lényeges kérdésben észrevétlenül a Párt akarata érvényesüljön, minden alapja megvan annak, hogy a Társaság a Pártnak állandóan komoly kül- és belpolitikai jelentőségű szolgáltatásokat tegyen.” 1946 júliusában az I. kongresszus alkalmával vezetőváltás történt, az kommunista túlsúlyba került. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány azon volt, hogy a Szovjetunióra jó benyomást keltsen, a kongresszust kihasználva a kulturális kapcsolatokat is igyekeztek előrébb vinni. 1947 novemberében a II. kongresszus azonban már azt is megmutatta, hogy a civil kezdeményezés teljesen eltűnt a társaság történetéből. Az MDP ennek ellenére csak 1948 októberétől kezdte szoros figyelemmel követni a társaság mindennapjait. Ennek az lett a következménye, hogy 1949. áprilisban minden társadalmi támogatottság nélkül tömegszervezetté nyilvánította magát az intézmény, nevét megváltoztatta Magyar–Szovjet Társaságra és kijelentette, hogy fontos politikai feladatokat lát el.

Ennek alapján nem lenne nehéz egy kommunista propagandaszervezetként definiálni. Viszont, ha túllépünk a belső életet bemutató dokumentumokon (amelyeket természetesen rögzíteni és értékelni kell) és nagyobb kontextusban, a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok keretei között vizsgáljuk a szervezetet, máris bonyolultabbá válik az értékelés. Ez Háy Gyula ugyanazon 1945. szeptemberi jelentéséből azonnal kiderül. Amiket ő ott az MSZMT problémáinak jelölt meg, azok igazából a kétoldalú kapcsolatok problémái is voltak. Nevezetesen a következők: a szovjet fél és az MKP érdektelensége, pénzsűke, kevés, színvonalatlan és rendszertelenül érkező szovjet kulturális és tudományos anyag, a magyar közönség közönye, az orosz nyelvtudók hiánya, a VOKSZ hanyagsága, alárendelt viszony.

Az I. kongresszus szintén rávilágít a nagyobb problémákra. Ebből kiindulva a VKM igyekezett a VOKSZ-nál közben jární az orosz nyelvoktatás, a szovjet ösztöndíjasok ügyében és egy Magyar Intézet felállítását illetően – eredménytelenül.

A kulturális kapcsolatok szervezésére szakosodott VOKSZ leggyakrabban nem teljesítette a magyar részről megfogalmazott kéréseket, még csak nem is válaszolt rájuk, s ha igen, akkor csak másodrangú műveket terjesztettek. A VOKSZ és a különböző nemzeti társaságok nem integráltan működtek, nem volt egy központi tervük, pedig nagyon is tudatában voltak annak, hogy a kulturális kapcsolatok és a propaganda terjesztése politikai jelentőséggel bírt. Magyarország azonban még ebben a konstellációban is hátrébb sorolódott: szovjet kulturális delegációra vagy a magyar fél meghívására később került sor, mint más térségbeli országoknál. Az MSZMT egy csepp volt a tengerben, amelynek ugyan igen nagy szerepet szántak, ám mégse hozták olyan helyzetbe, hogy a megrendelői kívánalmait teljesíteni tudja.

A levéltári dokumentumok azt is megmutatják, hogy kapcsolata a kommunista párttal korántsem volt olyan magától értetődő. Az természetesen a kezdetektől szerette volna irányítani – ahogy az a Háy-jelentésből szintén kiderül. Amint az is, hogy az MKP-tagok nem tekintettek a társaságra sajátjukként. Szántó Rezső részletesen taglalta ezt a problémát 1947-ben, de a szovjet vezetés is megjegyezte, hogy a párt elhanyagolja a társaságot. Ezért egyáltalán nem kapott akkora pénztámogatást, mint más szervezetek, amelyek az MKP-hoz voltak köthetők. Így hiba lenne pusztán egy kommunista propagandaszervezetként tekinteni rá. 1945–1948 között erre a feladatra nem is volt alkalmas, de nem is ez volt a (fő) tevékenysége a próbálkozások ellenére se. Az MDP is csak a hatalom megszerzése után kezdte el az MSZMT felülről indított átalakítását. 1948 őszén már kritizálta, hogy az nem halad a párttal együtt és mintegy felrótta, hogy a nevének megfelelően művelődési feladatokat lát el. 1949–1956 között nem volt kérdés, hogy a párt szolgáltatásban állt, azonban a kommunista pártnak az 1950-es években még így sem volt elsődleges az MSZT. De még az MSZMP-nek sem az MSZBT.

Nem feledkezhetünk meg a társaság legfontosabb tevékenységéről, a művelődési feladatairól és azok eredményeiről.

Az értékeléshez hozzátartozik, hogy az MSZMT-nek 1945 után lehetősége kínálkozott korábbi, a Horthy-korban tiltott szovjet darabok bemutatására, egyben valódi értéket közvetítő munkára is. Sőt, 1945 után még olyan írókat is be tudott mutatni, akik akkor már a Szovjetunióban tiltottnak számítottak. 1946-ban Emil Gilelsz lépett fel, 1947-ben az MSZMT szervezésében szovjet kulturális delegáció járt az országban. Korábban be nem mutatott szovjet zeneszerzők darabjait szintén játszani lehetett. Az *Irodalom-Tudomány* c. folyóirat ugyancsak egy fontos eredménye az akkori értelmiségnek. Könyvkiadói tevékenységében szintén találunk olyan műveket, amelyek kiállták az idő próbáját. Puskin-est, Lev Tolsztoj Emlékbizottság, Gorkij filmes este, neves értelmiségiek (Kodály Zoltán, Moór Gyula, Péchy Blanka, Balázs Béla) által vezetett szakosztályok stb. mind mutatják, hogy ezek olyan tevékenységek, amelyeket utólag sem lehet ignorálni és csak az MKP propagandájával magyarázni. Az MSZMT történetéről elmondható, hogy a körülmények ellenére 1945–1948 között képes volt a nevében jelzett művelődési feladatok ellátására (is).

Ezek azonban az elvárt tömeghatást nem érték el. Nem is érhatték el. 1945 után az MSZMT alapvetően egy szovjetellenes közegben fejtette ki tevékenységét. A magyar társadalom nem rendelkezett valós tudással a Szovjetunióról, nem nézett szembe a magyar hadsereg népirtásával a Szovjetunióban és a holokausztban vállalt aktív vagy passzív szerepével a II. világháború alatt. A Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszak és fosztogatások, illetve a kényszermunka szintén nem segítette elő a két nép közötti megértést. A készülődő békeszerződések és a magyar kormány azokkal kapcsolatos indokolatlan optimizmusa csak még jobban rontott a helyzeten. Ennek ellenére nem tagadható, hogy nem kevesen voltak olyanok, akiket a két nép közötti őszinte szimpátia és barátság ösztönzött. Nem tekinthető történelmi véletlennek, hogy 1945-ben, 1957-ben és 1989 után is jelentős mérvű volt az önkezdeményezés az intézmény (újra)alakulásában és működésében. Minden hibája ellenére, ugyanis magukra a kapcsolatokra jelentős társadalmi

igény mutatkozott – még ha nem is abban a milliós nagyságrendben, amit a kommunista párt vizionált.

A szervezet tehát ilyen – mondhatjuk, e jelző minden paradoxonával együtt – mostoha és kettős körülmények között fejtette ki politikai és kulturális tevékenységét. Mindezek alapján levonható az az általános következtetés, hogy a kétoldalú kapcsolatokban a társaság mégiscsak pozitív szerepet játszott – és ha fogalmazhatunk így: jobb sorsra volt érdemes. A kiegyensúlyozottabb értékelést egyértelműen segítené az MSZBT 1956 utáni történetének feldolgozása is, ha a korszakban élő emberek mindennapi történetei is feldolgozásra kerülnének, ha a hivatalos dokumentumok, kötelező statisztikai adatok mögé is bepillantathatnánk – annak érdekében, hogy a társadalmi beágyazottság valóságos mértékéről dokumentálhatóbb képet kapjunk. Akár egy-egy úti vagy tanulmányi beszámoló, egy-egy kulturális eseményről szóló brigádnapló alapján, vagy az oral history módszertani lehetőségei adta keretek között. Ez a kutatás azonban még várat magára, ám annál nagyobb lehetőséget ígér a téma továbbfejlesztése szempontjából. Egy ilyen kiterjedt vizsgálat ugyanis talán választ adhatna arra a csak látszólagos ellentmondás okára, hogy a Társaság alakulásától fogva a mai napig miért nem tartozott soha, egyetlen korban sem a hatalom kegyeltjei közé.

Felhasznált művek

Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL)

XXXV. 1. c. Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1956–1989)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 2148 Magyar–Szovjet Társaság iratai

XIX-A-83-a Minisztertanács (Testület). Jegyzőkönyvek és mellékleteik. 1944–1990

XIX-J-1-k Külügyminisztérium Adminisztratív iratok Szovjetunió 1945–1964 168/a tétel – A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, illetve a Magyar–Szovjet Társaság tevékenységével kapcsolatos dokumentumok

M-KS 274. fond 17. cs. Tömegszervezetek osztálya, sportosztály (1945–1948)

M-KS 276. f. 52. cs. MDP Központi Vezetőség

M-KS 276. f. 53. cs. MDP KV Politikai Bizottság

M-KS 276. f. 54. cs. MDP KV Titkárság

M-KS 276. f. 55. cs. MDP KV Szervező Bizottság

M-KS 276. f. 80. cs. Külügyi Bizottság (Kollégium)

M-KS 276. f. 108. cs. MDP KV Országos Propaganda (Agitációs) Osztály

M-KS 288. f. 22. cs. Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály)

Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkaj Fegyeracii [Orosz Föderáció Állami Levéltára] (GARF)

f. 5283 VOKSZ iratai

Vera and Donald Blinken Open Society Archive [Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Levéltár] (HU OSA)

375-0-3/1 Pallai Péter Foreign Office. 1944. Record of conversation held in the office of the Supreme Allied Commander, Casera, at 12 noon on September 23rd 1944.

Országgyűlési Könyvtár (OGYK)

B3/2.024:1946:20: Magyar Távirati Iroda. Magyar Közvéleménykutató Szolgálat. Jelentés a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot érintő kérdésekben végrehajtott kutatásról.

Forrásgyűjtemények

Balogh Sándor–Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.

Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.

Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948. Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Új Magyar Központi Levéltár, Budapest, 1979.

Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből 1945–1948. Szerk. Gönyei Antal. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1988.

A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

Jungerth–Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. Sajtó alá rendezte Sipos Péter és Szűcs László. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.

Lázár György: *Szekfü Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései, 1946–1948*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1998.

Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–1948: Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, Budapest, 1969.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyve V. kötet. 1956. november 14 – június 26. Szerk. Baráth Magdolna–Feitl István–Némethné Vágyi Karola–Ripp Zoltán. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

Moszkvának jelentjük...Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk.: Izsák Lajos–Kun Miklós. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.

Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából. Sajtó alá rendezte Márkus László–Szinai Miklós–Vásárhelyi Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Peter Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*. Budapest, Századvég, 1992.

Szovjetszkij Faktor v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. I. 1944–1948. Szerk. T. V. Volokityina–G. P. Murasko–O. V. Naumov–A. F. Noszkova–T. V. Carevcszkaja. ROSZPEN, Moszkva, 1999.

Vida István: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.

Sajtó

Délmagyarország, 1946

Fórum, 1948

Jövendő, 1946

Jövendő, 1947

Köznevelés, 1946

Köznevelés, 1949

Magyar Közlöny, 1945

Magyar Nemzet, 1945

185

MTI hírek, 1945

Nyugat, 1934

Pesti Hírlap, 1924

Pesti Hírlap, 1931

Pesti Hírlap, 1937

Pesti Napló, 1931

Szabad Nép, 1945

Szabad Nép, 1946

Szabad Nép, 1947

Szabad Nép, 1948

Szabad Nép, 1949

Szabad Szó, 1948

Színház, 1945

Új Magyarország, 1947

Új Világ, 1948

Új Világ, 1949

Új Világ, 1950

Válasz, 1948

Zenei Szemle, 1949

Visszaemlékezések, interjúk, úti naplók

Bay Zoltán–Dénes Gábor–Nagy Ferenc–Wisinger István: *Szent-Györgyi Albert. Dokumentumok, riportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

gróf Bánffy Miklós: *Huszonöt év*. Athenaeum, Budapest, 2017.

Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései, 1945–1963*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.

Faludy György: *Pokolbeli napjaim után*. Pécs, Alexandra Kiadó, 2006.

Háy Gyula: *Született 1900-ban*. Interart Stúdió, Budapest, 1990.

Háy Éva: *A barikád mindkét oldalán*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Herzen, Alexander: Londonban Kossuthnál. *Ezredvég*, 1994/3 (4.) 28–31.

Hidas Antal: *Szólok az időhöz. Visszaemlékezések*. Budapest, Magvető Kiadó, 1979.

Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2019.

Illyés Gyula: *Oroszország. Úti jegyzetek*. Nyugat, Budapest, 1934.

Illyés Gyula: *Ostromnapló 1945. január 10. – 1945. április 24.* Nap Kiadó, Budapest, 2014.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam: 1942–1944. 2. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Lévai Jenő: *Éhség, forradalom, Szibéria. 1. kötet*. Budapest, Stádium, 1935.

Popper József: *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei*. Enciklopédia Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Siklós János: *Zilahy Lajos utolsó évei. A csillagokban élni: elbeszélések, tárcák*. Népszava, Budapest, 1986.

Sík Endre: *Vihar a levelet...* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988.

Szent-Györgyi Albert: *Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban*. In: *A harmincéves Szovjetunió 1917–1947*. Corvina, Budapest, 1947.

Szirmai Jenő: *Riportok a Szovjet-Kaukázusról*. Viktória Könyvkiadó, Budapest, 1935.

Szakirodalom

Applebaum, Rachel: *Empire of Friends. Soviet Power and Socialist Internationalism in Cold War Czechoslovakia*. Cornell University Press, Ithaca, 2019.

Averbuch, R. A.: *Carszkaja intyervencija v borbe sz vengerszkoj revoljucijej 1848–1849*. Goszudersztvennoje Szocialno-Ekonomieseszkije Izdatyelsztvo, Moszkva, 1935.

Averbuch, R. A.: *Visszhang: a XIX. század haladó orosz társadalma és az 1848–49-es magyar forradalom*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1947.

Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

Baráth Magdolna: *A Szovjetunió és a magyar béke*. In: *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára*. Szerk. Fülöp Mihály. Dialóg Campus, Budapest. 2017. 55–69.

Baráth Magdolna: *A Szovjetunióról alkotott kép változása a koalíciós években*. In: *Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949*. Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013, 283–295.

Bay Zoltán: *Az élet erősebb*. Csokonai-Püski Kiadó, Debrecen–Budapest, 1990.

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.

N. G. Bragina: Jazikovaja polityika SZSZSZR: fragmenti polityicseszkoi isztorii russzkovo jazika. *Russian History/Histoire Russe*, 29, No 2. (2002). 511–527.

Cioroianu, Adrian: *Pe umerii lui Marx. O introducere in istoria comunismului romancs* (On the shoulders of Marx. An incursion into the history of Romanian communism). Editura Curtea Veche, Bukarest, 2005.

Csurgay István: A Magyarországon 1908-tól 1944-ig bemutatott külföldi filmekről, vagyis azok mennyiségéről, és nemzetség szerint csoportosítva. *Filmspirál* 18. Budapest, Magyar Filmintézet, 1999. 139–144.

David-Fox, Michael: *Showcasing the great experiment. Cultural diplomacy and Western visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford University Press, Oxford, 2012.

Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye: Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus*. Pesti Kalligram, Budapest, 2015.

Egy jelentés Zsdanov asztalán. Hidas Antal és Kun Ágnes élménybeszámolója a háború utáni magyar sajtóról, 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*. 2004/10. 56–65. Közreadja Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin, fordította Goretity József.

Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945–1956*. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1992.

F. F.: Soviet cultural collaboration. The role of the friendship societies in the satellite states. *World Today*, vol. 10. no. 5. 1954. 197–209.

Farkas Ádám: Holdudvarból börtönbe. Háty Gyula Magyarországi kARRIERE, 1945–1965. *RussianStudiesHu* 2019. 63–95.

Farkas Ádám: „A Párttal, a kultúrával egy az útunk...” A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945. június–1946. július. In: *Tertium Datur. Írások Krausz Tamás születésnapjára*. Szerk.: Juhász József–Szvák Gyula. Russica Pannonica, Budapest, 2018. 280–292.

Farkas Ádám: Soviet culture and propaganda in Hungary after 1945. Microhistorical approaches. In: *Rosszija i Vengrija v mirovoj kulture: isztocsnyik i jevo intyepretacija/Russia and Hungary in World Culture: the Source and its Interpretation*. Főszerk. Gyula Szvák. Russica Pannonica–Aquila Press, Budapest–Moscow, 2020. 194–207.

A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke, I. jegyzék. 1945. <http://mek.oszk.hu/16200/16201/16201.pdf> Az utolsó elérés ideje: 2020. 02. 14.

A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke, II. jegyzék. Magyar könyvek, idegennyelvű könyvek, folyóiratok, zeneművek. 1945. <http://mek.oszk.hu/16200/16256/16256.pdf> Az utolsó letöltés ideje: 2020. 02. 14.

Feitl István: Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben. *Eszmélet*, 2015. 106. sz. 8–41.

Fogarasi Béla–Illés Béla: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1945.

Font Mária–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997.

Frank Tibor: A vak szemtanú. Joseph E. Davies amerikai nagykövet Moszkvában, 1936–1938. In: *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 255–279.

Gajdó Tamás: Direktorsors Magyarországon. Bárdos Artúr-dokumentumok. *Színház*, 1991/5. 24. évfolyam. 45–48.

Großmann, Sonja: *Falsche Freunde im Kalten Krieg? Sowjetische Freundschaftsgesellschaften in Westeuropa als Instrumente und Akteure der Cultural Diplomacy*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2019.

Gromova, Natalia: *Moscow in the 1930s. A Novel from the Archives*. Glasgöslav Publications, London. 2015.

Gyóni Gábor: Szekfű Gyula és Ororszország. In: *Apologia Historiographiae. Az orosz történelem évszázadai*. Szerk. Krausz Tamás – Radnóti Klára – Sashalmi Endre. Budapest, 2023. 383–394.

Hammerstein Judit: *Oroszország magyar szemmel. Magyar írók Oroszország/Szovjetunió-tapasztalata az 1920-30-as években megjelent útirajzok tükrében*. Budapest, 2023.

Hanebrink, Paul: *A Specter Haunting Europe. The Myth of Judeo-Bolshevism*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2018.

Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka II. kötet*. Trezor Kiadó, Budapest, 1992.

Ikladi Lajosné: A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megalakulása és tevékenységének első éve (1945–1946.) In: *Az SZKP és a Szovjetunió fejlődéséről*. Az MSZMP Budapesti Bizottságának Oktatási Igazgatósága. Elméleti és Módszertani Közlemények, 12. szám. Kézirat gyanánt. 1973. 27–44.

Illés László: KGB-akták vallomása magyar írói sorsokról. In: *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban: az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25-26-i tudományos konferenciájának előadásai*. Szerk. Szabó B. István. Anonymus Kiadói és Szolgáltatói Kft, Budapest, 1994. 289–301.

- Kecskeméti Gábor: A kötelező orosz nyelvoktatás bevezetése Magyarországon. *KÚT*, 2010/2 131–147.
- von Klimó, Arpad: Vom Mars bis an die Donau. Der Rittmeister Alexej Gussew. In: *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Hg. Silke Satjukow–Rainer Gries. Ch. Links Verlag, Berlin, 2002. 220–234.
- Koch Lajos: A budapesti Operaház műsora 1884–1959. (Adattár). *Színháztörténeti füzetek* 29. Budapest, Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, 1959.
- Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.
- Kovács György: Apáczai és az erdélyi közgazdasági gondolkodás. In: Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 209–232.
- Krausz Tamás: *Antiszemizmus – holokauszt – államszocializmus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- Krausz Tamás (szerk.): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941–1947*. L'Harmattan, Budapest, 2013.
- Lackó Miklós: *Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- Lajta Andor: A budapesti filmszínházak története, 1896–1959. In: *A budapesti mozi 100 éve*. Ernst Múzeum, Budapest, 2001. 265–354.
- Lajta Andor: *Filmművészeti Évkönyv 1948*. Szerző kiadása, Budapest, 1948.
- Lengyel András: József Attila, Rátz Kálmán és a „nemzeti szocializmus”. *Forrás*, 2002/12. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0212/lengyel.html> Az utolsó letöltés ideje: 2020. január 29.
- Lengyel Béla: *Szovjet irodalom Magyarországon 1919–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Lénárt András: „Nevet nem szabad kérdezni!” Közvéleménykutatás Magyarországon 1945 és 1949 között. In: *A demokrácia reménye Magyarországon, 1945. Évkönyv XIII*. 2005, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 146–175.
- I. M. Majszkij feljegyzése a „jövendő világ kíváncsatos alapelveiről”. Közreadja: Baráth Magdolna. *Külpolitika*, 1996. 3-4. sz. 154–184.
- Magyar irodalom és szovjet irodalompolitika a hruscsovi korszakban 1953–1964*. Főszerk. Seres Attila. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019.
- Mai orosz dekameron. Bev. Illyés Gyula. Nyugat, Budapest. 1936.
- Marton János–Pap Kornélia: *Kihívások, küzdelmek, kalandok a tudományban és a társadalomban. Szent-Györgyi Albert Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.

Mevius, Martin: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Clarendon Press, Oxford, 2005.

Moór Gyula: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Révai Kiadó, Budapest, 1947.

Moss, Ralph W.: *Szent-Györgyi Albert*. Magyar fordítás, Typotex, Budapest, 2013.

Murányi Gábor: „A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai.” Dokumentumok a szovjet film magyarországi hegemoniájának megteremtéséről (1945–1948). *Múltunk*, 2005. 3. sz. 39–101.

Nagy Lajos: Illyés Gyula: Oroszország. *Nyugat*, 1934/23–24.

Naimark, Norman M.: *Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2019.

N. Szabó József: *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései, 1945–1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

Négy évtized. 40 éves az MSZBT. Szerk. Balázs Jánosné. Kossuth Nyomda, Budapest, 1985.

Örkény István: *Amíg idejutottunk. Magyarok emlékeznek szovjet hadifogságban... Magyar–Szovjet Művelődési Társaság*, Budapest, 1945.

Palló Gábor–Müller Miklós: Opportunism and Enforcement: Hungarian Reception of Michunirist Biology in the Cold War Period. In: *The Lysenko Controversy as a Global Phenomenon*, Volume 2. Eds. William de Jong–Lambert–Nikolai Krementsov. Palgrave Macmillan, London, 2017. 3–36.

Palló Gábor: Szent-Györgyi Albert és a szovjet kapcsolat. *Magyar Tudomány*, 1993. 10. sz. 1262–1272.

Pastor, Peter: Illyés Gyula és Nagy Lajos útinaplója szovjetunióbeli látogatásáról. *Múltunk*, 2017/1. 116–134.

Peter Pastor: Magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1935–1941: meghiúsult újbóli közeledés. *Századok*, 2006/1. 199–218.

Pető Andrea: Magyar nők és orosz katonák. *Lettre* 1999/32. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00016/23peto.htm> Az utolsó letöltés ideje: 2020. január 30.

Petrák Katalin: *Magyarok a Szovjetunióban, 1922–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Péteri György: Modernity versus Democracy: The Politics of Albert Szent-Györgyi, 1945–1947. *Hungarian Studies*, vol 9. Nr. 1–2 (1994). 181–198.

Pihurik Judit: Háborús propaganda és a harctéri naplók valósága. A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton. *Történelmi Szemle*, 2005. 1–2. sz.

- Pittaway, Mark: *The Worker's State*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2012.
- Radnóti Klára: *Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században*. Ruszisztikai Könyvek X. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2002.
- Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.
- Rácz Béla: A Nehézipari Központ (NIK) szervezetének története, 1946–1948. *Levéltári Közlemények*, 36. (1965) 1. 57–137.
- Rátz Kálmán: *Oroszország története ősidőktől 1917. november 6-ig*. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1945.
- Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Athenaeum, Budapest, 1941.
- Rex József: A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október–1949 vége). Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta A. Sajtó Enikő. *Forrás*, 2011/2 (43.) 29–56.
- Sárközi Zoltán–Tóth Róbert: Egykorú feljegyzés a Szovjetunió Baráti Magyarországi Egyesületének (SZUBME) a hazai antifasiszta ellenállásban betöltött szerepéről (1944–1945). *Hadtörténeti Közlemények*, 32. évf. 1. sz. 1985. 29–42.
- Scheibner Tamás: Könyvkiadás a koalíciós években. A Szikra Nyomdai, Irodalmi, és Lapkiadó Vállalat és a politikai fordulat. *Magyar Könyvszemle*, 2013/4. 456–476.
- Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.
- Schiller Erzsébet: *A magyar és az orosz irodalom mezsgyéin. Válogatott tanulmányok*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2017.
- Seres Attila: A budapesti szovjet követség jelentései, 1934–1935. *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2007. 225–292.
- Seres Attila–Refner Ágnes: Egy nyilas képviselő hihetetlen kalandjai a Szovjetunióban. *Archivnet*, 2009. 2. szám http://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_nyilas_kepviselo_hihetetlen_kalandjai_a_szovjetunioban.html Az utolsó letöltés ideje: 2019. november 7.
- Seres Attila: *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941*. MTA TTI, Budapest, 2010.
- Siklósné Kosztricz Anna: *Ösztöndíjasok a Szovjetunióban 1945–1960*. PhD-értekezés. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2016.
- Siklósné Kosztricz Anna: Az Oleg Kosevoj Szovjetösztöndíjas Iskola története levéltári dokumentumok tükrében. *Múltunk*, 2010/2 85–104.
- Simon Zoltán: *A groteszktől a groteszkig. Örkény István pályaképe*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.

Sipos Anna Magdolna: Index Librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon (könyvindexek Magyarországon 1945–1946). *Könyvtári Figyelő*, 2007/3. 413–435.

Sipos Balázs: Szovjetbarát és szovjetellenes propaganda 1939–1941. *Múltunk*, 1996/2. 107–132.

Standeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

Standeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális élet és hatalom*. 1956-os Intézet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005.

Standeisky Éva: A kígyó bőre. Ideológia és politika. In: *A fordulat évei 1947–1949. Politika. Képzőművészet. Építészet*. Szerk.: Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 151–171.

Standeisky Éva: A kommunista polgárellenesség. *Budapesti Negyed* 8. 1995/2.

Staud Géza: *A budapesti színházak műsora 1945–1949. (Adattár)*. Színház-történeti füzetek 7. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959.

Staud Géza: *Orosz és szovjet színművek a magyar színpadon. (Adattár)*. Színház-történeti füzetek 34. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1960.

Széchenyi Ágnes: Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon (1825–1945). In: *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 345–370.

Székely Gábor–N. Szabó József: Magyar–szovjet tudományos kapcsolatok a II. világháború után, 1945–1946. *Világtörténet*, 1994. ősz-tél. 86–104.

Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

Szili Sándor: *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban*. ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005.

Szirák Péter: *Örkény István*. Palatinus, Budapest, 2008.

Szovjet játékfilmek katalógusa, Főszerk. Molnár István. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1977.

Sztikalin, Alekszandr: Polityika SZSZSZR po formirovanyiju obsesztvennovo mnyenyija v sztranah v Centralnoj Jevropi i nasztrojenyija intelligencii (vtoraja polovina 1940-h godov). *Szlavjanovegyenije*, 1997/3.

Szvák Gyula: *Klió, a csalfa széptevő*. Russica Pannonica, Budapest, 2013.

Takács Róbert: A koalíciós időszak média- és kulturális nyilvánossága. In: *Régi és új világ határán. 1945 történetei. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018. 139–167.

Tasiné Csúcs Ildikó: „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk”: Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez. *Aetas* 2015 (2). 155–171.

Tasiné Csúcs Ildikó–Tasi Attila: Egy tragikus tévedés és következményei: A szocialista cenzúra kihúzásai Szent-Györgyi Albert önéletrajzi írásaiból. *Szeged: a Város folyóirata*, 28 (1) 42–48.

Tomoff, Kirill: *Virtuosi Abroad Soviet Music and Imperial Competition during the Early Cold War, 1945–1958*. Cornell University Press, Ithaca–London, 2015.

Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). *Múltunk*, 1993/4. 68–91.

Váradai Júlia: Szubjektív történelem objektív felhangokkal. Beszélgetés Hardi Róberttel. *Mozgó Világ*, 2003/6. <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00040/13Varady.html> Az utolsó elérés ideje: 2020. január 14.

Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle*, 2002. 1. évf. 3. sz. 149–167.

Vinnai Győző: A Magyar–Jugoszláv Társaság (1946–1948). *Tiszatáj*, 1989/2. sz. 84–90.

Volokityina, Tatjana: Szovjet célok Kelet-Európában, 1945–1947. In: *Sztálin árnyékában. A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába (1944–1948)*. Szerk. Mitrovits Miklós. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2018. 75–95.

Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.

Wette, Wolfram: Német propaganda és a csatlósországok: Magyarország, Románia és Bulgária (1941–1943). *Történelmi Szemle*, 1979/3–4. 454–483.

Zsdanov, A. A.: *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Szikra, Budapest, 1949.

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK

- I. Zsidók Oroszországban 1900–1929 (Szerk.: Krausz Tamás, Szilágyi Ákos, 1995)
- II. Тамаш Краус: Советский термидор (1997)
- III. 1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből (Szerk.: Krausz Tamás, 1998)
- IV. Русская литература между Востоком и Западом. Сборник статей (Ред.: Лена Силард, 1999)
- V. Место России и Европе / The Place of Russia in Europe (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 1999)
- VI. Bebesi György: A Feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása a századelőn (1999)
- VII. Andrej Szaharov: Az orosz történelem új terminológiája (2000)
- VIII. Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete (2001)
- IX. Место России в Евразии / The Place of Russia in Eurasia (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2001)
- X. Radnóti Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században (2002)
- XI. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség (2003)
- XII. Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985–1991) (Szerk.: Krausz Tamás, Sz. Bíró Zoltán, 2003)
- XIII. Московия: специфика развития / Muscovy: The Peculiarities of its Development (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2003)
- XIV. Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban (2005)
- XV. Halász Iván: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917–1920 (2005)
- XVI. Новые направления и результаты в русистике / New Directions and Results in Russistics (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2005)

- XVII. Holokauszt: történelem és emlékezet / Холокост: история и память (сборник конференции) (Ed.: Krausz Tamás, 2006)
- XVIII. Regionális iskolák orosz történetírásáról / Regional Schools of Russian Historiography (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2007)
- XIX. С. Филиппов: Религиозная борьба и кризис традиционализма в России XVII века (2007)
- XX. Varga Ilona: A központosítástól az abszolutizmusig. Válogatott tanulmányok az orosz állam fejlődéséről (2009)
- XXI. V. O. Kljucsevszkij: Az orosz történelem terminológiája (2009)
- XXII. Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе / State and Nation in Russia and Central-East-Europe (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2009)
- XXIII. Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében (2009)
- XXIV. Gyimesi Zsuzsanna: Andrej Platonov prózája és Pavel Filonov festészete (2010)
- XXV. Alekszandr Djukov: Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein (2011)
- XXVI. Gyóni Gábor: A történelmi Oroszország népei. Adattár (2011)
- XXVII. Роль государства в историческом развитии России / The Role of the State in the Historical Development of Russia (conference volume) (Ed.: Gyula Szvák, 2011)
- XXVIII. Bótor Tímea: A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében (2011)
- XXIX. Forgács Iván: Filmtörténetek olvadása. Az 1950-es évek második felének szovjet-orosz filmművészete (2011)
- XXX. Русистика Руслана Скрынникова (Ред.: Дюла Свак, Игорь Тюменцев, 2011)
- XXXI. Kriza Ágnes: A középkori orosz képvédő irodalom (2011)
- XXXII. Háború és nemzeti önismeret: 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót (Szerk.: Bartha Eszter, Krausz Tamás, 2011)
- XXXIII. Krausz Tamás: Vitás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Előadások, esszék és tanulmányok (2011)
- XXXIV. Bálint József: A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944) (2011)

- XXXV. Двенадцать имен России (Ред.: Дюла Свак, 2012)
- XXXVI. Историк и мир – мир историка в России и Центрально-Восточной Европе / Historians and the World – the World of Historians in Russia and Central and Eastern Europe (Ed.: Gyula Szvák, 2012)
- XXXVII. Szvák Gyula: Klió, a csalfa széptevő – Kvász Iván: Klió, a tanító (2013)
- XXXVIII. Дюла Свак: На службе у Клио и у власть предержащих (Этюды по руссиеведению) (2014)
- XXXIX. Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területein (Szerk.: Krausz Tamás, Barta Tamás, 2014)
- XL. A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra (Szerk.: Szvák Gyula, 2015)
- XLI. Альтернативы, переломные пункты и смены режима в истории России / Alternatives, Turning Points and Regime Changes in Russian History and Culture (conference volume) (Eds.: Gyula Szvák [Chief Editor], Szergej Filippov, Zsuzsanna Gyimesi, 2015)
- XLII. Историческая русистика в XXI веке / Russian Studies in History in the 21st Century (Eds.: Gyula Szvák [Chief Editor], Szergej Filippov, Zsuzsanna Gyimesi, 2017)
- XLIII. Kemény László: A Szovjetunióból a 21. század Oroszországáig (2017)
- XLIV. Tertium datur 70. Írások Krausz Tamás születésnapjára (Szerk.: Juhász József, Szvák Gyula, 2018)
- XLV. Столетие русской революции 1917 года и ее значение в мировой истории и культуре / The Centenary of the 1917 Russian Revolution(s): its Significance in World History (Eds.: Tamás Krausz [Chief Editor], Szergej Filippov, Zsuzsanna Gyimesi, Zsófia Mészáros, Orsolya Szaniszló, 2018)
- XLVI. Gyóni Gábor: A középkori Novgorod politikatörténete (2018)
- XLVII. Россия и Венгрия в мировой культуре – Russia and Hungary in World Culture (Gyula Szvák, Chief Editor, 2020)
- XLVIII. Orosz hősök és antihősök – Tanulmányok a 25/30. évfordulóra (Szerk.: Szvák Gyula, 2020)
- XLIX. Krausz Tamás: Történetírás és emlékezetpolitika (2021)
- L. Nyikolaj Karamzin: A régi és új Oroszországról (2021)

ISSN 1219-4905

ISBN 978-615-5651-12-0

Felelős kiadó:

az Alapítvány az Orosz Nyelvért és Kultúráért elnöke

www.russianstudies.hu

Felelős szerkesztő: György László

Tördelés és borítóterv: Somos Péter

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945. június 9-én alakult meg. E „geopolitikai” termék megalakulásában jelentős szerepe volt a nem kommunista értelmiségnek, a vezetőségben és Elnöki Tanácsban többek között ott volt Zilahy Lajos, Szent-Györgyi Albert, Kodály Zoltán, Bajor Gizi, Heltai Jenő. A szervezet alapvető feladatának tekintette, hogy működésével hozzájáruljon ahhoz, hogy az alapvetően szovjet-ellenes magyar közvéleményben a Szovjetunióról reális kép alakuljon ki. Ennek érdekében a Szovjetunió kultúráját ismertető kiállításokat, előadásokat, hangversenyeket, színházi és filmbemutatókat, orosz nyelvtanfolyamokat szervezett és könyvkiadást is folytatott.

Azonban a szovjet érdekszférában ez a munka nem lehetett politika-mentes. A társaságot az a történelmi szerencsétlenség érte, hogy a kommunista párt, a koalíciós kormány és a szovjet vezetés is igyekezett saját érdekeire felhasználni. Az MSZMT-nek igen nagy szerepet szántak, ám paradox módon a megalakulásától soha nem tartozott egyetlen korban sem a hatalom kegyeltjei közé. A levéltári dokumentumok azt is jól bemutatják, hogy a kommunista párt a hatalomátvételi törekvései ellenére a társaságra nem tekintett sajátjaként – a szervezetben meglévő társadalmi önkezdeményezés soha nem volt szimpatikus a pártnak. A jobb sorsra érdemes szervezet tehát ilyen mostoha és kettős körülmények között fejtette ki politikai és kulturális tevékenységét. A munkássága alapján (*Irodalom-Tudomány* folyóirat, hangversenyek, előadások stb.) elmondható, hogy 1945–1948 között így is képes volt a nevében jelzett művelődési feladatok ellátására (is) és a kétoldalú kapcsolatokban mégiscsak pozitív szerepet játszott.

2990 Ft

ISBN 978 615 5651 12 0

9 786155 651120

www.russianstudies.hu

КНИГИ ПО РУСИСТИКЕ LI.

RUSSICA PANNONICANA